

Shri Shivaji Education Society Amravati's

Shri Shivaji Arts & Commerce College Amravati

Reaccredited with "A" Grade by NAAC Bangalore

Establishment: 1946

AISHE Code: C-43051

Website: <https://shivajicollege.org>

Email: clg_amt_sac@ssesa.org

DOCUMENTS

Criteria 2- Teaching- Learning and Evaluation

Key Indicator- 2.3. Teaching- Learning Process

2.3.1 Student centric methods, such as experiential learning, participative learning and problem solving methodologies are used for enhancing learning experiences using ICT tools

2.3.1 Student centric methods, such as experiential learning, participative learning and problem solving methodologies are used for enhancing learning experiences using ICT tools

<i>Sr. No.</i>	<i>Title of Document</i>	<i>Page No.</i>
1	<i>Use of ICT in Teaching, Learning and Evaluation</i>	3-9
2	<i>Department of Commerce and Management</i>	10-41
3	<i>Department of Home Economics</i>	42-65
4	<i>Department of Mass Communication</i>	66-76
5	<i>Department of Political Science</i>	77-106
6	<i>Department of Geography</i>	107-171

I hereby certify that the information furnished in the document is verified and correct.

Use of ICT in Teaching, Learning and Evaluation

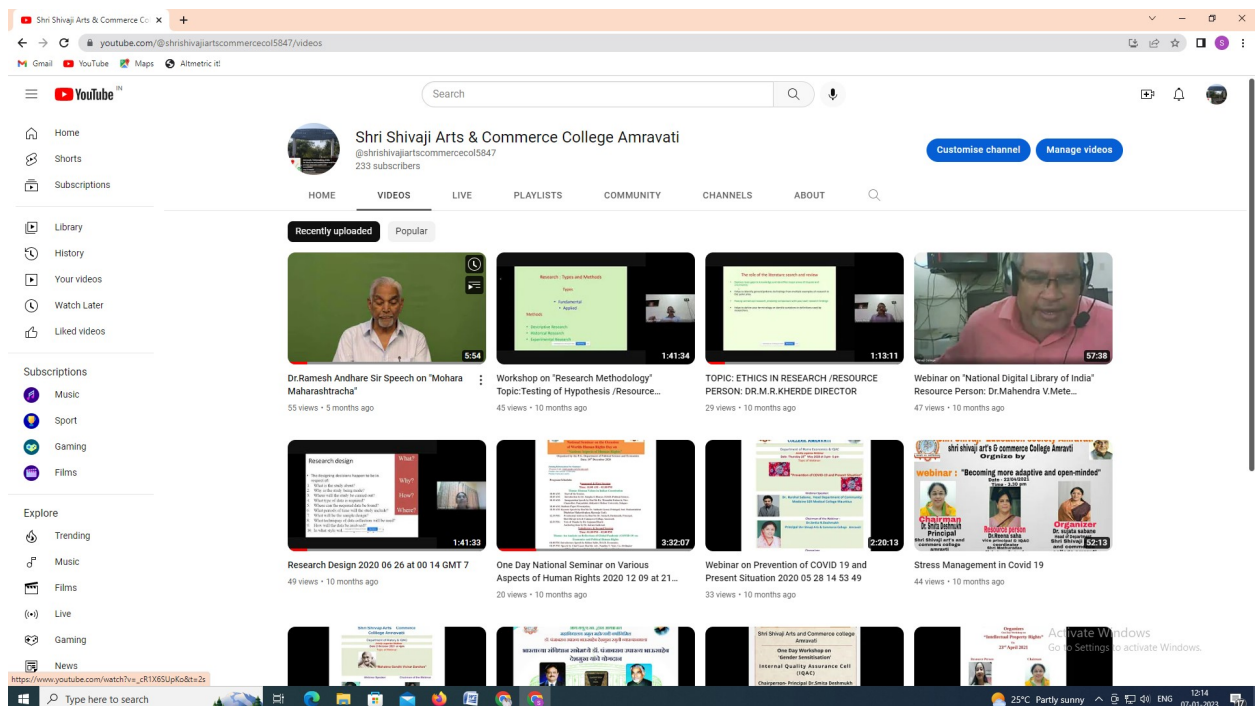
Shri Shivaji Arts & Commerce College Amravati

Use of ICT in Teaching, Learning & Evaluation

The college has strengthened the ICT Infrastructure for Teaching, Learning and Evaluation. The Optical Fibre Connection with 100 MBPS speed is available for Internet. The classroom is well equipped with LCD Projector and Internet. The Language Lab is established for developing communication skill in English. The Department of Geography is running program on GIS and Remote Sensing. The Department is well equipped with Software Resources. The college has created YouTube portal for uploading Academic and Extension Program. The college has subscribed N-LIST Consortia of INFLIBNET to access e-resources and given access to Students, teachers and Researcher. The College also is a member of National Digital Library of India which provides vast access to scholarly resources.

YouTube Channel of the College:

Link: <https://www.youtube.com/@shrishivajiartscommercecol5847/videos>

YouTube Channel of the Department:

Department of English :

Dr.Archana Bobade : https://www.youtube.com/channel/UCCH_5vHFwuKMDNgBuAog86g

Dr.Vaishali Deshmukh : <https://www.youtube.com/@vaishalideshmukh>

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

Department of Marathi:

Dr.Suvarna Gadge: <https://www.youtube.com/@dr.suvarnagadge5978>

Department of Hindi :

Dr.Manoj Joshi : <https://www.youtube.com/channel/UCXyNtEXbNcdPegZ-rU7WYuw>

Department of Mass Communication: <https://www.youtube.com/@deptmasscomm/videos>

N-LIST Consortia of INFLIBNET:

The screenshot shows the N-LIST Admin Dashboard for Shri Shivaji College, Amravati. The dashboard is accessed via a web browser at nlist.inflibnet.ac.in/collegeadmin/dashboard.php. The page features a navigation menu with options like 'College Admin Login', 'Licences and Fair Use', 'FAQs', 'Downloads', and 'Awareness Programme'. The main content area displays the college's name and a 'Home | Admin Dashboard' link. A sidebar on the left contains various administrative functions such as 'Dashboard', 'Users Details', 'Upload Bulk Users', 'Activate Bulk Users', 'Member Delete list', 'Usage Statistics', 'Invoice / Receipt', 'Activity Log', 'Change Password', and 'Logout'. The main dashboard area is titled 'DASHBOARD' and provides key statistics: 237 Active Users, 14 Expired Users, 927 Pending Users, and 0 Delete Request. It also includes sections for 'Principal Details' (Dr. Rameshwar Bhise), 'N-LIST College Admin Details' (Dr. Mahendra Mete), and 'Technical Person Details' (Mr. Mahendra V Mete). The footer contains 'Useful Links', 'Other Links', 'Contact Us', and 'Email Us' information.

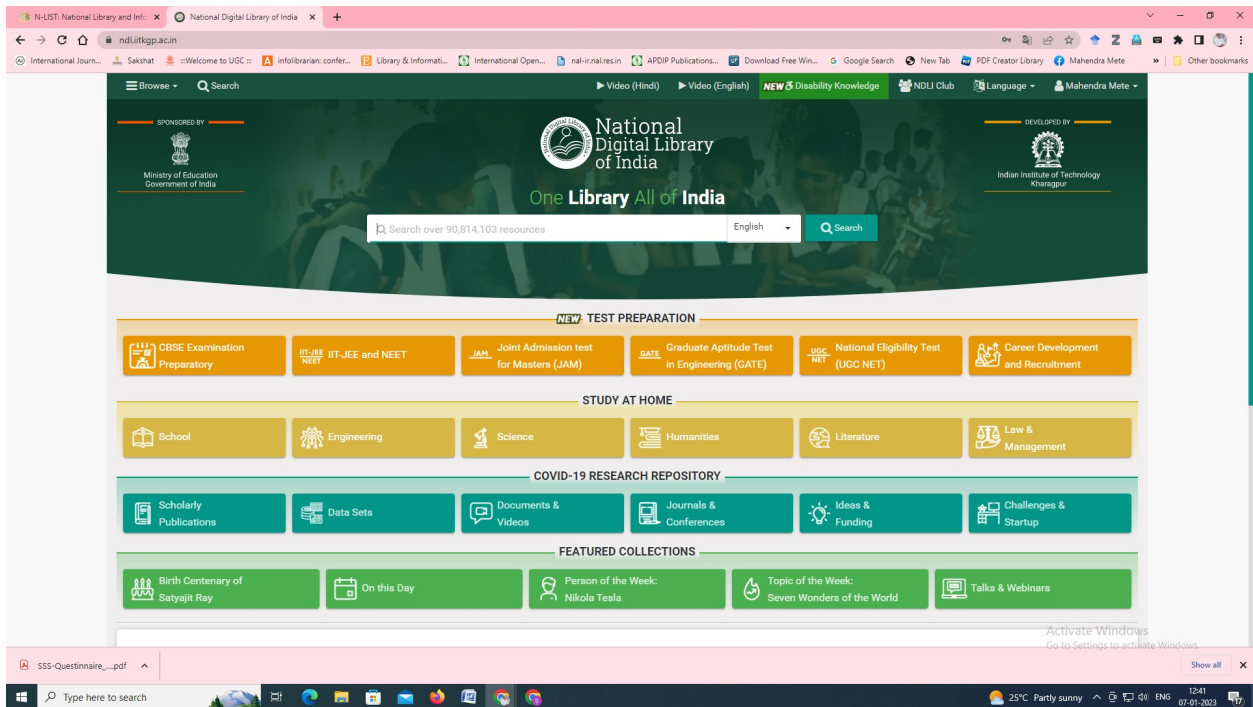
Category	Value
Active Users	237
Expired Users	14
Pending Users	927
Delete Request	0

Principal Details:
Dr. Rameshwar Bhise
mahendrammm3@rediffmail.com
9970151348

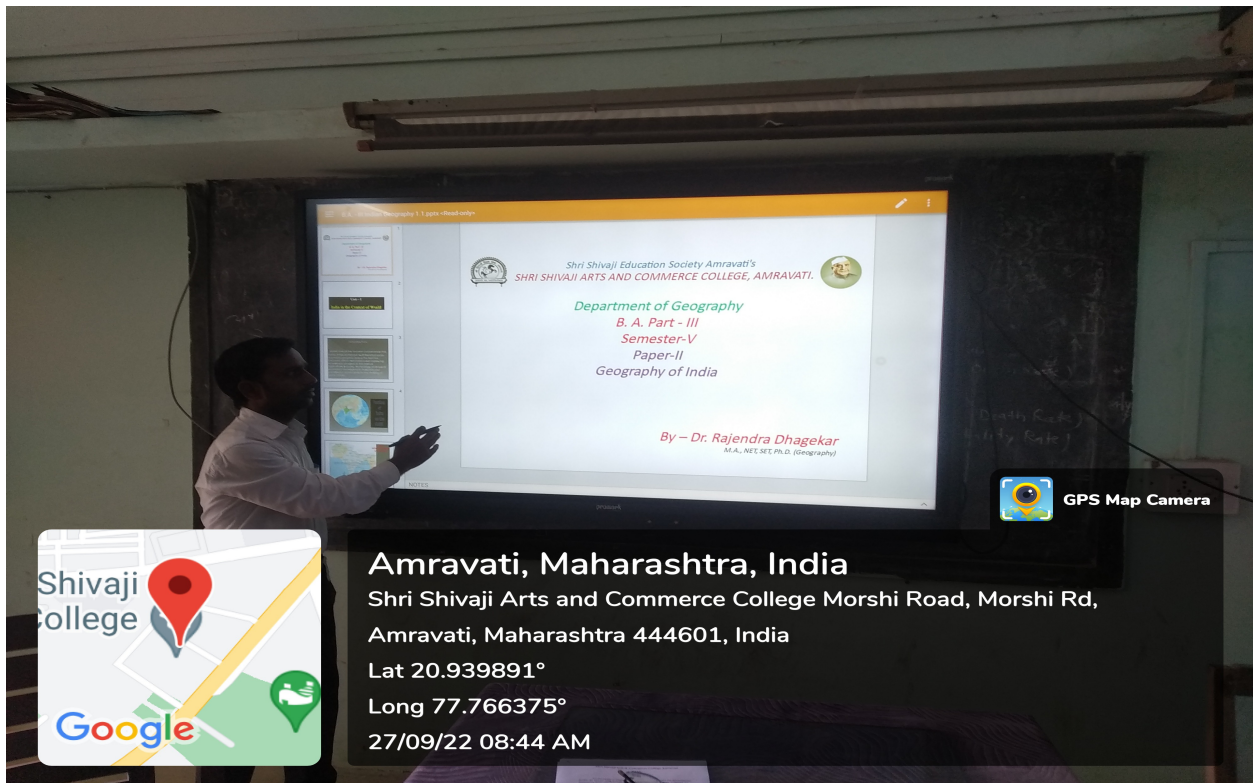
N-LIST College Admin Details:
Dr. Mahendra Mete
mahendrammm3@rediffmail.com
09421739996

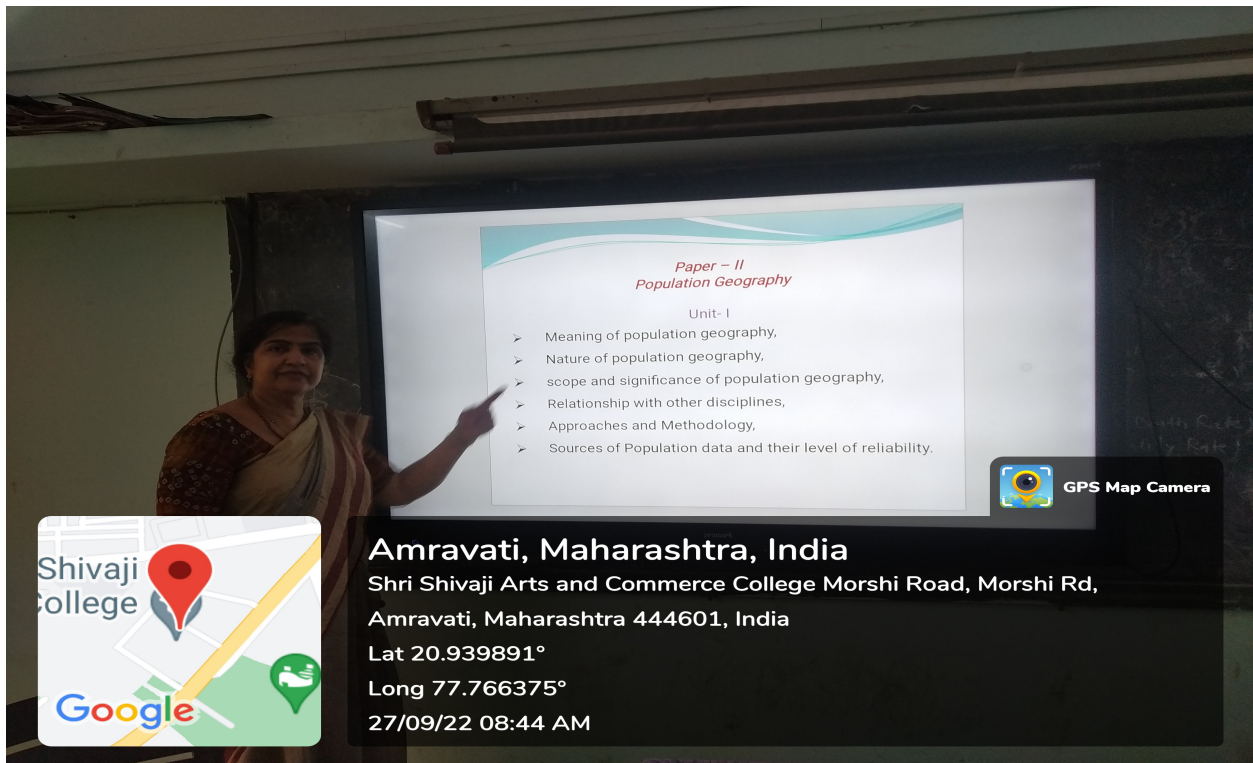
Technical Person Details:
Mr. Mahendra V Mete
metemahendra@gmail.com
0721-2660510, 2551221

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

ICT Facilities in Class Room:

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

Department of Commerce and Management

Department of Commerce & Management

Record of Online Theory Classes –Youtube Link

Ph.D. (Course Work)

Sr. No.	Date	Topic	Link
1	23 April 2020	Pre Ph.D. Course Work Instructions	https://www.youtube.com/watch?v=XwrthpIvVeU

B.com IV Sem Tally

Sr. No.	Date	Topic	Link
1	17 June 2020	Company Creation in Tally	https://www.youtube.com/watch?v=J5CSpNPxIV0&t=24s
2	8 May 2020	Back and Restore facility in Tally	https://www.youtube.com/watch?v=cQ8RMmVfVYQ
3	22 June 2021	Accounting Software	https://www.youtube.com/watch?v=U8rA97Jr05o&t=596s

B.com 5th Sem - IWWW

Sr. No	Date	Topics	Link
1	Feb 9, 2021	Advantages and Disadvantages of Networking - IWWW B.com 5th sem Unit-1 Part-2	https://www.youtube.com/watch?v=B8vQsT7lGJA&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=2&t=3s
2	Feb 9, 2021	Star, Bus, Ring, Mesh, Tree, Hybrid Topology- IWWW (B.com 5 sem) Unit-1 Part -3	https://www.youtube.com/watch?v=PIhLNPO7iMw&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=3
3	Feb 9, 2021	LAN, MAN, WAN, Network Model- IWWW (B.com 5 sem) Unit-1 Part -4	https://www.youtube.com/watch?v=ffb7-I4Tvji&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=4

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

4	Feb 9, 2021	Internet Meaning, origin, concept, History -IWWW (B.com 5 sem) Unit -2 Part -1	https://www.youtube.com/watch?v=VlomGA90LFo&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=5
5	Feb 1, 2021	Internet Enabled Services - Usenet, Newsgroup, FTP, IRC, FAQ- IWWW (B.com 5 sem) Unit-2 Part -2	https://www.youtube.com/watch?v=vPvIOdK38xE&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=6
6	Feb 4, 2021	Mechanism of Internet- IWWW Unit-2 Part-3	https://www.youtube.com/watch?v=pe7TQoKbvM0&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=7
7	Mar 19, 2021	OSIRM	https://www.youtube.com/watch?v=knz6anHaN3w&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=8
8	Mar 19, 2021	Email : Advantages & Disadvantages IWWW b.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=i8kWaYt-ij0&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=9
9	Mar 19, 2021	Email Address IWWW B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=fKzxx9AiNjK&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=10
10	Mar 10, 2021	Carbon Copy Blind Carbon Copy Email IWWW B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=cGbIJeOu7vI&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=11
11	Mar 10, 2021	Gmail IWWW B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=JIQas9PCfPk&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=12
12	Mar 10, 2021	Password Captcha IWWW B.com 5 Sem SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=nJJKc84Z9FQ&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=13
13	Mar 10, 2021	W3C - World Wide Web Consortium B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=rqSTtJM1yw0&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=14
14	Mar 19, 2021	Website IWWW B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=F0PV74dWZ_4&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=15
15	Mar 19, 2021	Designing Web Page IWWW B.com SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=XIIQRikI0FA&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=16
16	Mar 19,	Structure and Creation of Webpage	https://www.youtube.com/watch?v=SyY

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

	2021	IWWW Bcom SGBAU	JHfrOreM&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=17
17	Apr 5, 2021	Create Website with HTML	https://www.youtube.com/watch?v=xNRX5fMwIPY&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=18
18	May 3, 2021	IWWW MCQ Unit 1&2 B.com 5 Sem Part -1	https://www.youtube.com/watch?v=VmEQ-aF4B1w&list=PL10j-EzoIaoNp6z_azUHNrnyI0-DfDKL4&index=19

B.com 6th Sem Management Accounting

Sr. No	Date	Topics	Link
1	Jun 24, 2020	Margin of Safety Marginal Cost Statement B.com 3rd Sem 6 SGABU	https://www.youtube.com/watch?v=UGqKn4IBkNo&list=PL10j-EzoIaoPb9WE8FvT9jfWk9aBIInlk3&index=2
2	Jun 20, 2020	PV Ratio BEP Management Accounting Bcom 3 SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=QYDZA-Q341o&list=PL10j-EzoIaoPb9WE8FvT9jfWk9aBIInlk3&index=3
3	Jun 17, 2020	BEP questions Management Accounting B.com 3 Sem 6 SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=oZGI1-F8i4&list=PL10j-EzoIaoPb9WE8FvT9jfWk9aBIInlk3&index=4

B.com 3rd Sem - Monetary System

Sr. No.	Date	Topics	Link
1	Apr 3, 2021	Money market Meaning, Definition, Features, Structure Monetary System SGBAU	https://www.youtube.com/watch?v=Cgprda13DfA&list=PL10j-EzoIaoPted6nItXpoMqB8P6jQB9&index=2
2	Apr 9, 2021	Component Function & Importance of Money Market Part -2 Monetary System	https://www.youtube.com/watch?v=4axBnS4sQrw&list=PL10j-EzoIaoPted6nItXpoMqB8P6jQB9&index=3
3	Apr 10, 2021	Institution & Instrument of Money Market part 3 Monetary System	https://www.youtube.com/watch?v=jlhbIaoRyaQ&list=PL10j-EzoIaoPted6nItXpoMqB8P6jQB9&index=4

Google Classroom Link

Ph.D. Course Work

2019-20

Sr. No.	Created By	Topics	Link
1	Dr. B. S. Zare	ICT practical	https://classroom.google.com/c/NDA4NTY1OTc0MjJa
2	Dr. B. S. Zare	Ph.D. Course Work in Commerce	https://classroom.google.com/c/MzMyODgyOTczOTNa

2020-21

Sr. No.	Created By	Topics	Link
1	Dr. B. S. Zare	Ph.D. Course Work in Commerce	https://classroom.google.com/c/NjkzOTE0DYwNDha

Assoc. Professor
Commerce & Management
Shri Shivaji Arts & Commerce
College, Amravati.

Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati

Department of Commerce & Management

Educational and Industrial Tours

Sr. No.	Academic Year	Industrial Visits	Date of Visits	Participation No. of Students	Proof of Documents	Page No.
1	2017-18	Jadhao Gear Pvt. Ltd. Amravati	10.02.2018	50	1. Permission Letter	2
					2. Jadhao Gear Pvt. Ltd. Amravati	3,4
					3.list of Students with Sign.	5,6
					4.Thanks Letter	7
					5. Report & Photos	8
2	2019-20	Finle Mill & Bamboo Project Taq. Dahrni Dist. Amravati	07.03.2020	124	1. Common Notice	9
					2. Permission Letter from Principal	10
					3.list of Students with Sign	11-15
					4. Report	16
					5. Photos	17
3	2021-22	Mahatma Gandhi Institute For Rural Industrializations MGIRI Dist Wardha	12.04.2022	60	1. Common Notice	18
					2. Permission Letter from Principal	19
					3.list of Students with Sign	20,21,22
					4. leaflet MGIRI	23
					5.Permission letter	24
Total No of Students for Industrial Visits				234	6.Photos	26,27

Dr. M.V. Jagtap
H.O.D & Associate Professor
Department of Commerce & management
Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati

Shri Shivaji Education Society, Amravati's
SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
NAAC RE-ACCREDITED WITH 'A' GRADE CGPA 3.08
Affiliated to S.G.B. Amravati University (Estb. 1946)
Shivaji Nagar, Morshi Road, Amravati-444 603

President
Hon. Shri Harshavardhan Deshmukh

Principal
Dr. Smita R. Deshmukh

Founder
Late Dr. Panjabrao alias
Bhauasaheb Deshmukh

Office : 0721-2660510 ■ (Resi.) 2551416 ■ E-mail : clg_amt_sac@ssesa.org, ssacc102@sgbau.ac.in ■ Website : www.shivajicollege.org

Outward No. : SSC | 75706/2018

Date : / /20

Date: 24th Jan2018

To
(HR- Department)
Jadhao Gear Pvt. Ltd.
MIDC Area , Amravati-

Dear Sir,

Sub: Permission for Industrial Visit dated on 3rd Feb 2018

As you may be aware, Shri. Shivaji Art & Commerce College, Amravati is one of the most reputed Academic Institution in Vidharbha Region and known for its excellent record in academics and co-curricular activities. The College offers Bachelor degree , Master Degree course in Art and Commerce. The state-of the-art facilities and competent faculty provide an excellent climate for the all round development of the students.

As a part of the curriculum, the students are required to undertake Industrial Visits to a few industries of repute. We feel it will be fruitful that the students with academic background have a glimpse of the industry in order to have a better appreciation of practical applications of theory.

In the above background, we would like to send a batch of about 50 students of Commerce Department accompanied by 05 staff members to visit your esteemed industry preferably on/during 3rd Feb 2018 .

I request you, to kindly accord the necessary permission for the above visit and arrange for guiding the students.

We assure you that our students will observe the rules and regulations that are prescribed by your company for the visitors and will in no way disturb the functioning of the company during their visit.

We shall be grateful for a favorable response.

Thanking You,

Yours faithfully

Dr. P.M. Tayde

Head – Department of Commerce
Shri. Shivaji Art & Commerce College, Amravati

Resp Sir,
Following students wants one day visit only. *Ayghar*

Page 1 of 2 **JADHAO GEARS LIMITED.**
(Formerly known as Jadhao Gears Pvt. Ltd.)
Commercial, Administration & Finance Division
Personnel & Administration Department
Format No CAF-FR 079 (R1)
Revision Date: 05.04.2017

Permission For Industrial visit/Training/SIP in JGoC From Dept-HR... *JGL*
To Dept... *JGL 079*

(For HRD use)

To,
The Manager/HoD *Shri S.M. Manure*
Sir/Madam
Shri/Ku. *50 students + 5 staff* a bonafide student of *Shri Shivaji Arts & Commerce College,*
seeks an Industrial visit / training /summer Internship Project in your Division / department for *one* *Ant*
weeks /days, starting from *10.02.2018*. His /Her training will terminate on *15.02.2018*
This request from visitor is forwarded for confirmation at your end.

Regards
For JGoC *Ayghar*
Asst. Manager-HR&Personnel

(For use of concerned Department)

Industrial visit / Training / SIP for Shri./Ku. *50 students* is confirmed / Rejected for *1* days/ weeks
w.e.f. *10.02.18* for *10.2.18* hrs per day, from *1.00* am/pm to *3.00* am/pm

Smm
Name of Signing Authority *Smm* Signature Date

For HRD use
Permission For Training/Visit

To,
Shri. *G.S. Sayade*
Laxita Deshmukh
Teaching Staff
Sir/Madam
The Management is pleased to permit you for Industrial visit/Industrial Training/SIP from *10.02.18*
to *10.02.18* in our .....dept. You will be imparted training from *1.00 pm*
hrs. to *3.00 pm* hrs.

During your training period you are required to adhere to the Company's code of conduct for your category and sign the letter as an acknowledgement of acceptance of the code conduct printed overleaf. You are advised to Carry identity card from your institute while reporting for training. For the breach of any clause of code of conduct, the company will terminate your training without assigning any reason.

For Jadhao Group of Company.
Ayghar
Division Head-Commercial & Administration.

Accepted *hjt*
Signature of Trainee Visitor.

Code of conduct for Trainee visitors in Jadhao Group of companies:-

- 1) Trainee visitors should have proper Authorization for visiting this organization from his/her Institute & submit the same to HR Personnel.
  - 2) Trainee visitor should carry valid Identity card during his/her visit to the Organization & Should present it whenever asked for.
  - 3) The trainee should strictly adhere to the Company's code of conduct as below.
    - a) Trainee should register entry time in the visitors register at the gate, sign in the register & obtain the visitor's pass/ badge.
    - b) Trainee must contact the receptionist before meeting desired person & will not access the work place of concerned person directly.
    - c) Trainee should meet or discuss only with concerned Manager.
    - d) During his/her visit to shop floor, trainee will not have any dialogue/ queries with machine operators.
  - 4) During his/her visit to shop floor, trainee will not touch any machine, fixture, tools, controller etc.
  - 5) Trainee will stand minimum 3 to 5 feet away from the machine.
  - 6) Trainee will use safety/ regular shoes, safety glasses, gloves etc. whenever provided by the company.
  - 7) During his/her visit to shop floor photography is strictly prohibited.
  - 8) Trainee will not remove any document, drawing or copy of it, any material etc. out of the company premises.
  - 9) Trainee will keep his/her personal belongings at the security gate. He/She will not carry any belonging in any part of the premises.
  - 10) Trainee will not use mobile or camera during the visit in the Organization. It is strictly prohibited.
  - 11) During the training period if the trainee meets an accident, then company will not be responsible for that.
  - 12) Trainee will not defy company rules & regulations & will behave in good manner during the visit.
  - 13) Discipline must be maintained during the visit.
  - 14) While leaving the company premises, trainee will return the visitors pass/ badge duly signed by concerned officer of the company, to the security person.
- All above instructions should be strictly followed.

For Jadhao Group of Companies.

bor
Any
Authorized Signatory

Accepted

h
Name & Signature of Trainee

Copy to all division Head, all Security gates, all notice boards.

For information: Shri: SSJ, Sau: SSJ

Industrial Visit Jadhav Gears Pvt. Ltd, Amravati 10/02/2018

Sr.No.	Name of Student	Class	Med.	Sign
1	Mr. Suraj Ramdas Parde	Mcom IV	MAR	<i>Parde</i>
2	Mr. Kuldip Rajendra Kalmegh	Mcom IV	MAR	<i>Kalmegh</i>
3	Mr. Shubham Anilrao Tayde	Mcom II	MAR	<i>Tayde</i>
4	Ku. Ashvini Subhashrao Adhau	Mcom II	ENG	<i>Adhau</i>
5	Ku. Yogita Mahadev Uke Uke	Mcom II	ENG	<i>Uke</i>
6	Ku. Homeshwari Hariram Chavhan	Mcom II	ENG	<i>Chavhan</i>
7	Mr. Niranjan Manohar Suryavanshi	Mcom I	MAR	<i>Suryavanshi</i>
8	Ku. Poonam Govindrao Ingale Gendrao	Mcom II	ENG	<i>Ingale</i>
9	Ku. Snehal Ramesh Dukare	Mcom I	MAR	<i>Dukare</i>
10	Ku. Pooja Vinodrao Malasne	Mcom I	MAR	<i>Malasne</i>
11	Ku. Rupali B. Aakhre	Mcom I	MAR	<i>Aakhre</i>
12	Ku. Ashvini Arunrao Nareade	Mcom I	MAR	<i>Nareade</i>
13	Ku. Reshma Sabita Yadav	Mcom II	ENG	<i>Yadav</i>
14	Ku. Geeta Ramvijay Wankhade	Mcom II	MAR	<i>Wankhade</i>
15	Ku. Sujata Sharadrao Mahalle	Mcom II	MAR	<i>Mahalle</i>
16	Ku. Rashmi Anilrao Tayade	Mcom II	MAR	<i>Tayade</i>
17	Ku. Ashvini A. Bohe Gehe	Mcom II	MAR	<i>Bohe</i>
18	Ku. Pranita Narayan Bhandekar	Mcom II	MAR	<i>Bhandekar</i>
19	Ku. Mayuri Gajanandrao Abruk	Mcom II	ENG	<i>Abruk</i>
20	Mr. Gopal Raghunath Petale	Mcom I	ENG	<i>Petale</i>
21	Ku. Bhagyashri Diliprao Tayde	Mcom I	ENG	<i>Tayde</i>
22	Ku. Raani Rajendra Dive	Mcom I	ENG	<i>Dive</i>
23	Ku. Aboli Balu Bhujale	Mcom I	ENG	<i>Bhujale</i>
24	Mr. Akshay Arunrao Abruk	Mcom I	ENG	<i>Abruk</i>
25	Ku. Ashish Raut	Mcom I	ENG	<i>Raut</i>
26	Mr. Shubham Chh. Bais	Mcom I	ENG	<i>Bais</i>
27	Ku. Kajal Vinod Jadhav	Mcom I	MAR	<i>Jadhav</i>
28	Ku. Vrushali Dilip Bhuyar	Mcom I	MAR	<i>Bhuyar</i>
29	Ku. Priya Vijay Gedam	Mcom I	MAR	<i>Gedam</i>
30	Ku. Ritu Ravindra Tantarapade	Mcom I	MAR	<i>Tantarapade</i>
31	Ku. Komal M. Wagh	Mcom I	MAR	<i>Wagh</i>

32 Ku. Vrushali R. Khonde B-com-I U.Khonde
 33 Nidhi V. Kanhokar m.com II Kanhokar
 34 Ku. Kshitija D. Wande m.com II Wande

35	Aarti G. Vishwak	M.com	Eng	~~Asstentk~~
36	Aditya S. Temble			Asstentk
37	ADavid Athawade			adudath
38	Chaitali A. Karale			Chkanale
39	Manglas. Galle			mus
40	Gauri A. Nakade		Mar	GV
41	Madhuri P. Sonone	M.com		m. Sonone
42	Kajal P. Rathod			Kathod
43	Kalyani G. Dhere			Dhere
44	Haridas R. Gadade			Haridas
45	Gaerav S. Kadue			Kadue
46	Dipali R. Khedar	M.com		Dipali
47	Mahesh P. Ghutge			Ghutge
48	Khanchan A. Chaurasia			Khanchan A. Chaurasia
49	Dumini R. Risode			D.A. Risode
50	Arti Khobrayade			A. Khobrayade

**To,
HR-Manager,
Jadhav Gears Pvt. Ltd,
Amravati.**

Subject: - Appreciation and Thanks.

Respected Sir,

With the warm greeting herewith I must appreciate your magnificent welcome and hospitality towards our department and students in the occasion of industrial visit dated on 10/02/2018 students come with full of enthusiasm and industrial approach from this meet it is acknowledgment in real sense of our efforts.

We look forward optimistically for your continuous encouragement and support in student enhancement with industrial interaction.

Thanking You...!!

**Head Department of Commerce
Dr. Prakash M. Tayde
Shri Shivaji Arts &
Commerce College,
Amravati**

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati.

Department of Commerce and Management

Educational and Industrial Tours

Jadhav Gear Private Limited M.I.D.C Area Amravati.

Brief Report

Industrial Visit Jadhav Gear Pvt Ltd Amravati was organized at MIDC Area Amravati for students of Commerce stream through Shri Shivaji Arts & Commerce College Amravati. A total of 50 students of commerce faculty participated in the trip along with five staff members. Jadhav Gear Pvt Ltd is the largest unit in industrial sector in Amravati cities. A large number of spare parts are produced here.

Commerce students should get familiar with the industrial area and what opportunities are available to them while looking for future job opportunities. This was the main objective behind conducting an industrial visit to Jadhav Gears Pvt Ltd in line with the annual endeavor by the Commerce Department with the aim of conveying this information. Industrial visit is very important for getting employment after obtaining degree.

During the industrial visit, the officers appointed through the Human Resource Department here provided valuable guidance to the students. And informed about the various activities being prepared in their unit. This also informed the students about what is going on in their area in the industrial sector. Jadhav Gear Private Limited was thanked by the Head of Commerce, Department of Commerce. He also assured that our next coming students will be given new information through our industry.

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती

दिनांक : ०३/०३/२०२०

**वाणिज्य विभाग
सूचना**

बी.कॉम भाग- ३ व एम.कॉम (मराठी व इंग्रजी माध्यम) च्या सर्व विद्यार्थ्यांना सूचित करण्यात येते की, वाणिज्य अभ्यास मंडळा अंतर्गत शनिवार दि.०७/०३/२०२० रोजी एक दिवसीय औद्योगिक व शैक्षणिक सहलीचे आयोजन (फिन्ले मिल, लवादा बांबू प्रकल्प, हरीसाल, सेमाडोह, कोलखास) येथे करण्यात आलेले आहे. सहलीकरिता एकूण शुल्क रु.५५०/- असून त्यामध्ये जेवण, चहा आणि प्रवासाची व्यवस्था समाविष्ट आहे.

विद्यार्थ्यांनी आपली नावे व शुल्क उद्या दि. ०४/०३/२०२० पर्यंत वाणिज्य विभागात डॉ. दर्शना चौधरी यांच्याकडे जमा करावयाची आहे.

बी.कॉम भाग - ३ च्या व एम.कॉम च्या विद्यार्थ्यांनी यासाठी प्राधान्याने नावे द्यावीत.

Bcom II (Marathi) [Signature]

[Signature]
प्रा.एम.व्ही.जगताप
वाणिज्य विभाग प्रमुख
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य
महाविद्यालय,
अमरावती.

[Signature]

[Signature]

दि. २६/०२/२०२०

प्रति,
मा.प्राचार्य,
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
अमरावती.

विषय : एक दिवसीय औद्योगिक व शैक्षणिक सहलीकरीता परवानगी मिळण्याबाबत.

महोदया,

वाणिज्य विभागात वाणिज्य अभ्यासमंडळांतर्गत अभ्यासक्रमात नमुद असल्याप्रमाणे एक दिवसीय औद्योगिक व शैक्षणिक सहलीचे शनिवार दि. ०७/०३/२०२० रोजी लवादा (बांबू प्रकल्प) आणि सेमाडोह अभयारण्य येथे आयोजन करण्याचे निश्चित केलेले आहे. सदर औद्योगिक सहलीकरीता आपल्या परवानगीस्तव सादर करित आहोत.

करीता आपण परवानगी द्यावी, ही नम्र विनंती.

आपले विश्वासू

प्रा.एम.व्ही.जगताप

डॉ.बी.एस.झरे

डॉ.किशोर फुले

To

Head, Commerce Dept.

Do as per memo, Permitted.

(Signature)
25/2/2020

Shree Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce

Commerce Association

7th March 2020

Sr.No.	Name	Class	Med.	Sign.
1	प्रमित दिगीपराय दिवे	B.com II	Marathi	A.D.Dive
2	Tejas Ashokrao Chavhan	B.com 2 nd	Marathi	Tejas
3	Shubham Gajanan Kadam	B.com 2 nd	Marathi	Shubham
4	Milind Ramesh Solankar	B.com 2 nd	Marathi	Milind
5	RUSHIKESH RAMKRUSHNA HALAT	B.com 1 st	English	Rushikesh
6	Rohit Manoj Agram.	B.com 1 st	English	Rohit
7	Aniket Ashunrao Gajbhiye	B.com 1 st	English	Aniket
8	Harshal Parise	B.com 1 st	English	Harshal
9	AVINASH D. ZAKARDE	B.com 1 st	English	Avinash
10	Om. Amale.	B.com 1 st	English	Omale
11	Rupesh Dinesh Khokle	B.com 1 st	English	Rupesh
12	Amol Prabhakar Kolhe	M.com I	Marathi	Amol
13	Rasham Sumil Khadse	B.com I	English	Rasham
14	SURAJ.MANOJ.CHANDELE	B.com I	English	S.M.Chandele
15	Atul P. Sawarkar	B.com I	Marathi	A.P.Sawarkar
16	Dilesh Rajil Darsimbe	B.com I	Marathi	Dilesh
17	Pravraj Sureshwar Chavhan	B.com I	Marathi	Pravraj
18	Nishant N. Uke	B.com I	English	Nishant
19	Atharv G. Jamadkar	B.com I	Marathi	Atharv
20	Shankar S. Dhokare	B.com I	Marathi	Shankar
21	Suraj S. Rupnarayan	B.com II	Marathi	Suraj
22	Shivam B. Rudrawar.	B.com II	Marathi	Shivam
23	Gavran V. Avghad.	B.com II	- II -	Gavran
24	Mahesh V. Mhalga.	B.com II	- II -	Mahesh
25	Ganesh V. G. Nimbalkar	B.com II	- II -	Ganesh
26	Aniket Shaktishya Khaikar	B.com II	- II -	Aniket
27	Suryog Banait	B.com II	- II -	Suryog
28	Tejas Gajanan Kambale.	B.com II	- II -	Tejas
29	Rubul Wamarao Deshmukh	B.com I	- English	Rubul
30	Anand Dhaneuj Bagade	M.com I	English	Anand
31	Peshan Anil Gajbhiye	M.com I	English	Peshan
32	Yuvraj Poodeep Chimane	B.com I	English	Yuvraj
33	Yash Santoshrao Gote	B.com I	English	Yash

Shree Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce

Commerce Association

7th March 2020

Sr.No.	Name	Class	Med.	Sign.
34	Ronak Subhash Mukum	B.com I st yr	English	Ronak Mukum
35	Prajwal D. Badakale	B.com I	English	P.D. Badakale
36	Shyam Dalware	B.com I	Marathi	Shyam Dalware
37	Ankush Chauhan	B.com I	Marathi	Ankush Chauhan
38	Mayuresh V. Chandurkar	B.com I	Marathi	Mayuresh Chandurkar
39	Nikhil Borwar	B.com I	Marathi	Nikhil Borwar
40	Nikhil Nagre	B.com I	-	N. Nagre
41	Pankaj D. Tayade	B.com - III	English	Pankaj Tayade
42	Rupesh M. Phorat	M.com I	Mar.	Rupesh Phorat
43	Smitraj Gaware	B.com	English	Smitraj Gaware
44	Rohitkesh Monkar	B.com I st yr	English	Rohitkesh Monkar
45	Saurabh R. Jadhav	B.com III	Eng.	Saurabh Jadhav
46	Maha R. Sonawane	B.com I	Eng.	Maha Sonawane
47	Ankush D. Patil	B.com III	ENG.	Ankush Patil
48	Somyak & Wankhade	M.com I	ENG.	Somyak Wankhade
49	Pranav P. Chitambar	B.com III	ENG.	Pranav Chitambar
50	Ritesh Malokar	B.com I	Eng	Ritesh Malokar
51	Prasanna S. Sawant	B.com III	Eng.	Prasanna Sawant
52	Prajwal C. Deshmukh	B.com I	Eng	Prajwal Deshmukh
53	Prajwal Balu Kalparde	B.com I	English	Prajwal Kalparde
54				
55				
56				
57				
58				
59				
60				
61				
62				
63				
64				
65				
66				

Shree Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce
Commerce Association
2nd March 2020

Sr.No.	Name	Class	Med.	Sign.
1	Ku. Mayuri A. Thakre	B.com II nd	English	~~M. Thakre~~
2	Ku. Dipali V. Shejav	B.com II nd	English	D.V. Shejav.
3	Ku. Divya Banda Walve	B.com II nd	English	D. Walve
4	Ky. Divya S. Awadhut.	B.com I	English	D.S.A.
5	Ky. Disha S. Awadhut.	B.com I	English	Disha S.
6	Ku. Dipti S. Awadhut	B.com I	English	D.S.A.
7	Ku. Komal P. Thele	B.com II nd	Marathi	K. Thele
8	Ku. Purnavi R. Raut	B.com II nd	Marathi	Raut
9	Ky. Achal R. Shende	B.com II nd	Marathi	A. Shende
10	Ku. Achal D. Janghale	B.com II nd	Marathi	A. Janghale
11	Ku. Pooja S. Mankar	B.com II	Marathi	~~P. Mankar~~
12	Achana S. Tatyade	B.com II	Marathi	A. Tatyade
13	ARATI PRADIPRAO GIRNALE	M.com I	English	A. Girnale
14	Pooja Sudhakarrao Varhade	M.com I	English	P. Varhade
15	Quaja G. Dube	B.com III	Marathi	G. Dube
16	Varushali Raju Khonde	B.com III	Marathi	V. Khonde
17	Ku. Vikarsha D. Pachghare	M.com I	English	V. Pachghare
18	Ku. Mangla S. Gaire	M.com II	Marathi	M. Gaire
19	Ky. Ankita S. Nakade.	M.com I	Marathi	A.S. Nakade.
20	Ku. Nandini Madhukas Kadu	B.com I	English	N. Kadu
21	Ku. Keutika P. Kade	B.com I	Marathi	K. Kade
22	Ku. Pallavi Anil Ketele	B.com I	English	P. Ketele
23	Ku. Monika Suddhe Kadu	M.com I	English	M. Kadu
24	Ku. Gayatri L. Wankhade	M.com I	English	G. Wankhade
25	Ku. Tejaswini V. Kapde	M.com I	English	T. Kapde
26	Ku. Pranita D. Mahalle	M.com I	English	P. Mahalle
27	Ku. Kalyani D. Mahalle	M.com I	MAR	K. Mahalle
28	Ku. Pratibha S. Samduree	M.com I	English	P. Samduree
29	Ku. Samiksha P. Tolokar	M.com I	English	S. Tolokar
30	Ku. Swati R. Karmarguwar	B.com III	English	S. Karmarguwar
31	Ku. Samiksha N. Nirmal.	B.com 2	English	S. Nirmal
32	Ku. Rutuja D. Ladole	B.com 2	Marathi	R. Ladole
33	Ku. Nilima Kharagadey	B.com 2	Marathi	N. Kharagadey
	Ku. Pooja Belorkar	B.com III	Marathi	P. Belorkar
	Ku. Samiksha P. Gondane	M.com II years	Marathi	S. Gondane
	Ku. Madhuri P. Sonone	—	—	M. Sonone
	Ku. Dhanashri R. Khode	B.com III	English	D. Khode

Sr No	Name	Class	Med.	Sign
72	Ku. Sakshi Sanjay Kore	B.com I	English	~~Sakshi~~
73	Ku. Parvi Shrinivas Bherode	B.com I	English	Parvi
14)	Ku. Saloni Sadhakar Ingale	B.com I	English	Ingale
15	Ku. Neha Narendra Tatde	B.com I	English	Tatde
16	Ku. Vaishnavi A. Thakare	B.com I	English	Thakare
17	Ku. Radhika N. Ingle	M.com I	English	Ingle
18	Ku. Snehal C. Verulkar	M.com I	English	SC Verulkar
19	Ku. Komal B. Sawai	M.com I	English	Sawai
20	Ku. Priya R. Kohare	M.com I	English	Kohare
21	Ku. Nikita G. Bhone	M.com I	English	N Bhone.
22	Ku. Rohini D. Bhejare	M.com I	English	Rohijare,
23	Ku. Manjula N. Hankhade	M.com I	English.	Mankhade
24	Ku. Swati F. Pande	M.com I	English.	Pande
25	Ku. Peiya A. Gawande	B.com III	English	Gawande
26	Ku. Mayuri G. Bhandekar	B.com III	English	Bhandekar
27	Ku. Gauri P. Gaurkar	B.com III	English	Gaurkar
28	Ku. Sakshi C. Adhav	B.com III	English	Adhav
29	Ku. Radhika D. Kodu	B.com III	English	Kodhu
30	Ku. Kalyani R. Mangulkar	B.com III	English	Kalyani
31	Ku. Hoshada G. Hiwase	B.com III	English	Hiwase
	Ku. Swati S. Bhusari	B.com II	Marathi	Bhusari
	Ku. Darshana R. Kakade	B.com III	English	Kakade
	Ku. Manali R. Baramate	B.com III	English	M. Baramate
	Ku. Simreen A. Khatri	B.com III	English	Khatri
	Khushal R. Parhal	B.com III	English	Khushal

Shree Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce

Commerce Association

2nd March 2020

Sr.No.	Name	Class	Med.	Sign.
34	Ku vaishnavi B. Pohane	B.com-II	Marathi	<i>(Signature)</i>
35	Ku. Manisha S. Pawar	B.com-II	Marathi	M.S.Pawar
36	Ku. Harshali M. Matre	B.com-II	Marathi	Matre
37	Ku Riddhi N. Ban.	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
38	Ku. Vaishnavi N. Shiranath	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
39	Ku. Akanksha V. Wankhede	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
40	Ku. Devyani R. Yawalkar	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
41	Ku. Tejaswini P. Mahalle	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
42	Ku. Pragati R. Gavande	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
43	Ku. Vaishnavi A. Sume	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
44	Ku. Shreya S. Sawalake	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
45	Ku. Manisha J. Ghule.	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
46	Ku. Priyanka A. Parmar.	B.com I	English	Priyanka
47	Ku. Vaishnavi S. Nimalkar	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
48	Ku. Sakshi V. Sarav	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
49	Ku. Bhagyashri M. Sonwane	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
50	Ku. Shubeta V. Shiebbate	B.com I	Marathi	Shiebbate
51	Ku. Priyanka J. Gate	B.com I	Marathi	Gate
52	Ku. Sakshi P. Daulkar	B.com I	Marathi	Daulkar
53	Ku. Kajal J. Jondhale	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
54	Ku. Rutuja G. Jodde	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
55	Ku. Shubhangi M. Bhangre	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
56	Ku. Sakshi N. Wanjari	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
57	Ku. Snehal G. Bhangre	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
58	Ku. Pratiksha D. Badukale	B.com II	English	<i>(Signature)</i>
59	Ku. Gayatri N. Bobade	B.com II	English	<i>(Signature)</i>
60	Ku. Komal P. Bahirwal	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
61	Ku. Sampada B. Khatade	B.com II	Marathi	<i>(Signature)</i>
62	Ku. Poojani S. Koshyap	M.com I	Marathi	P. Koshyap
63	Ku. Reshma L. Bansod	M.com I	Marathi	Reshma
64	Ku. Samiksha R. Nandanwar	M.com I	Marathi	S. Nandanwar
65	Ku. Tejaswini R. Shirabate	M.com I	Marathi	T.R. Shirabate
66	Ku. Daksha M. Ramteke	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
67	Ku. Samruddhi D. Kale	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
68	Ku. Mayuri Sunilrao Uke	B.com I	English	M.S. Uke
69	Ku. Monika Raju Bhule	B.com I	English	<i>(Signature)</i>
70	Ku. Anjali Santosh Ingole	B.com I	Marathi	<i>(Signature)</i>
71	Ku. Vaishnavi Vijayrao Dighode	M.com I	Eng	<i>(Signature)</i>

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati.

Department of Commerce and Management

Educational and Industrial Tours

Finley Mill in Achalpur, Lavada Bamboo Project in Dharni

Brief Report

Shri Shivaji Arts College of Commerce, Amravati, Department of Commerce organized industrial visits for Marathi and English medium students of B.Com and M.Com through Board of Commerce with major sites being Finley Mill in Achalpur, Lawada Bamboo Project in Dharani, Other places also visited like Harisal, Simedoh, Kolkas. First, the largest mill in Achalpur was visited, where the officers and employees explained the entire process of making yarn from cotton and converting it into cloth.

The work of students staying in discipline and visiting the entire department was done in this. During the visit, the officers assigned to the different sections gave information about the large missionary and the production there. Due to this, the students got information about the industry in the side of their city, so that in the future, if anyone wants to set up a small scale industry and develop himself as an entrepreneur, this industrial visit will not be without help. After that, when he reached there to visit the Lawada Bamboo Project in Dharani Taluka, Sadar, Deshpande sir worked there to produce various products based on the bamboo project for the welfare of the tribal people.

Information about the various projects being built from bamboo was given through the employees there. Students also experienced the display of selling goods there. Through this guidance, the students also realized that if a small scale industry is to be set up, the students got the knowledge that various products can be made from bamboo. The students responded enthusiastically to the said industrial visit. In which the professors of the department of commerce were also present with the students.

Industrial Visit

Finley Mill Achalpur,

Lawada Bamboo Project in Dharni

Bamboo Products

श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती द्वारा संचालित
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती
ग्रेड द्वारा 'अ' मानांकन प्राप्त (CGPA 3.08)
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती संलग्नित (स्थापना : १९४६)
शिवाजी नगर, अमरावती-४४४ ६०३

अध्यक्ष
मा. श्री. हर्षवर्धन देशमुख

प्राचार्य
डॉ. रामेश्वर एम. भिसे

संस्थापक
स्व. डॉ. पंजाबराव उपाख्य
भाऊसाहेब देशमुख

■ ऑफिस : 0721-2660510 ■ (निवास) 2551416 ■ ई-मेल : ssacc102@srbau.ac.in, clg_amt_sac@ssesa.org ■ वेबसाईट : www.shivajicollege.org

जावक क्रमांक : एस.एस.सी. / १०७८/२०२२ **अमृत महोत्सवी वर्ष**

दिनांक : ०/४/२०२२

प्रति,
मा. संचालक,
महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगीकरण संस्थान,
वर्धा.

विषय : आपल्या संस्थेला विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक व औद्योगिक भेट.

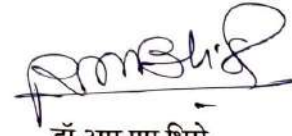
महोदय,

श्री शिवाजी शिक्षण संस्था अमरावती व्दारा संचालित, श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती, हे संस्थेचे प्रथम महाविद्यालय आहे. आमच्या महाविद्यालयात वाणिज्य व व्यवस्थापन शाखा (Commerce & Management Faculty) असून बी.कॉम. व एम.कॉम. च्या विद्यार्थ्यांना एक औद्योगिक भेट व शैक्षणिक सहल अभ्यासक्रमात समाविष्ट आहे.

महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगीकरण संस्थान ही महत्वाची औद्योगिक संस्था आहे. ज्यांच्या मार्फत असंख्य नविन उद्योजकांना प्रशिक्षण देऊन रोजगार निर्मिती करिता प्रोत्साहित केले जाते. विद्यार्थ्यांना भावी उद्योजक घडविण्याच्या दृष्टीने आपल्या संस्थेला मंगळवार, दि. १२ एप्रिल २०२१ रोजी सकाळी १०:०० वाजता ५० विद्यार्थ्यांसह भेट देण्याचा आमचा मानस आहे. आपण उपरोक्त तारखेस व वेळेत आपल्या उद्योगाला भेट देण्याची अनुमती द्यावी, ही विनंती.

प्रा.एम.व्ही.जगताप
विभाग प्रमुख,
वाणिज्य व व्यवस्थापन विभाग

डॉ.आर.एम.भिसे
प्राचार्य

प्रति,
मा. प्राचार्य,
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
अमरावती.

विषय : औद्योगिक व शैक्षणिक सहल बाबत.

मा. महोदय,

आपल्या महाविद्यालयतील वाणिज्य विभागामार्फत दरवर्षी औद्योगिक व शैक्षणिक सहलीचे आयोजन करण्यात येते, आपणासी झालेल्या चर्चेनुसार उद्या दि. १२/०४/२०२२ रोजी एकदिवसीय औद्योगिक व शैक्षणिक सहलीचे आयोजन (महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगीकरण संस्थान, बापू कुटी, गोरसपाक केंद्र आणि मदन संग्रालय) सेवाग्राम व वर्धा येथे करण्यात आलेले आहे. सहलीकरीता येणा-या विद्यार्थींची व प्राध्यापकांची यादी सोबत जोडलेली आहे, तरी आपल्या माहिती व कार्यवाहीस्तव सविनय सादर.

सोबत :
विद्यार्थींची व प्राध्यापकांची यादी

प्रा.एम.व्ही.जगताप
वाणिज्य विभाग प्रमुख
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य
महाविद्यालय, अमरावती.

Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce & Management
Industrial Visit (MGIRI)
Date : 12/04/2022
Student List

Sr.No.	Name	Contact No.
1	Abhay Uke	9420793862
2	Abhishek Ingole	9607487653
3	Achal Lonare G	7768832039
4	Aditya Wankhade	9156892650
5	Akash Wankhade	9665706112
6	Akshada Aayate G	7798084706
7	Aman Srivas	9021667630
8	Aniket Rithe	9373673048
9	Asmita Bankar G	9834255616
10	Avantika Bijwe G	7028172158
11	Bhagyashri Sonone G	9823228472
12	Bhushan Nandurkar	7666799237
13	Chaitali Lawange G	9021581883
14	Darshan Vidhate	8830002763
15	Gauri Sawate G	7972940125
16	Hardik Meshram	7020442807
17	Harshada Raut G	9529606972
18	Kalyani Alone G	8805019896
19	Komal Kokate G	9356326955
20	Komal Narpache G	9637169491
21	Lukesh Bendre	7875110470
22	Mayuri Raut G	9764174106
23	mohini Tichukle G	8080432919
24	Pooja Pakhare G	7666145930
25	Prachi Bhange G	8767009306
26	Pratik Raut	9146679388
27	Pratiksha Mandalkar G	7972113060
28	Pratiksha Vanve G	7249013289
29	Pujan Pando	8010122019
30	Ravindra Patange	7588101807
31	Renuka Gadling G	7709440924
32	Reshama fasate G	9075038763
33	Reshma Sonone G	7499271077

P.T.O.

(2)

Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati
Department of Commerce & Management
Industrial Visit (MGIRI)

Date : 12/04/2022

Student List

Sr.No.	Name	Contact No.
34	Revti Pochge G	9309319805
35	Roshan Godhang	9376594259
36	Rupali Thakare G	7620599848
37	Rushikesh Wankhade	8767369163
38	Sachin Ghatkar	7058805574
39	Sakshi Futane G	9623912844
40	Sakshi Khawle G	8624866576
41	Sakshi Vasnik G	8482836306
42	Sampada Kokate G	7498995852
43	Samruddhi Kale G	8459882463
44	Sanket Nawale	8761210874
45	Shankar Dhokne	9370984108
46	Shivani Thakare G	7499070291
47	Shrutika Ghuse G	8080984544
48	Shubham Misal	9579672467
49	Shubham Shende	9834298775
50	Snehal Raut G	9359346819
51	Sudhanava Chatur	9637848238
52	Sushant Dhaskat	9022668667
53	Sushant Shinde	8379979480
54	Tanmay deshमुख	9689927035
55	Tejaswani Thorat G	9356585957
56	Tushar Rupnarayan	9730096221
57	Vanshika Shirsang G	9637729175
58	Vipul Wanjari	9325597972
59	Vrushali Kokate G	9112302661
60	Harshwardhan Rathod	8767587570

[Handwritten Signature]

[Handwritten Signature]
11.04.22

Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati

Department of Commerce & Management

Industrial Visit (MGIRI)

Date : 12/04/2022

Staff List

Sr.No.	Name	Contact No.
1	Prof.M.V. jagtap	9421820005
2	Dr.B.S. Zare	9011081872
3	Dr. Darshana Chaudhari	9420833071
4	Dr. Manjusha Thakare	8839078171
5	Dr. Monika Umak	7972473374
6	Dr. Yogesh Ingale	9960390669
7	Dr. Dinesh Bele	9970863444
8	Mr. Vinay Burange	8698122370
9	Mr. Chetan Khodke	9730266244

Prakash

[Signature]

11.04.22

4. Skill Development Training
Skill development trainings are also provided in following areas:

S.No.	Name of Training Programme	Duration	Minimum Qualification
1.	Water Analysis	15 days	Science Graduate
2.	Soil Analysis	10 days	Science Graduate
3.	Edible Oil Analysis	10 days	Science Graduate
4.	Thermo Gravimetric Analyser (TGA)	4 days	Science Graduate
5.	Differential Scanning Calorimeter(DSC)	4 days	Science Graduate
6.	Atomic Absorption spectrophotometer (AAS)	4 days	Science Graduate
7.	Fourier Transform Infra Red Spectroscopy (FTIR)	4 days	Science Graduate
8.	Automatic Kjeldahl Assembly & Microwave Digester (MW 3000)	4 days	Science Graduate
9.	Injection Molding Machine	2 days	10th Pass

For further details please contact:
Dr M. Patnaik, Dy. Director
E-mail : patnaikm2001@yahoo.com
Phone: 09403227718.

Rural Chemical Industries Division

MAHATMA GANDHI INSTITUTE FOR RURAL INDUSTRIALIZATION (MGIRI)
(A National Institute under the Ministry of MSME, Govt. of India)
Maganwadi, Wardha - 442 001, (Maharashtra)
Website: www.mgiri.org

Directions

- Toiletries
- Cosmetics Green
- House Hold Products
- Lac and based forest products
- Polymer based products
- Disinfectants and insecticides

Services offered

1. Quality Assurances Services

Advanced Quality testing facilities are available in the division for providing quality and R & D support to the micro and small Scale industries. The complete testing facilities available for providing Quality Assurance Services for the following products:

- Water (Drinking / Effluent / Industrial use)
- Food product - Honey, Food grains & processed products, Essential oils etc.
- Toiletries-Soap, Detergent and Shampoo,
- Cosmetics-Vanishing cream, Moisturising cream, Cleansing cream etc.
- Soil
- Other products for determination of metals and heavy metals IR spectroscopy, thermal degradation etc.

2. Consultancy Services:

The division also provides consultancy in the areas of chemical based product development, standardization and design and development of effluent treatment for industries.

3. Enterprise Development Training

Product marking training are provided for the creation of enterprise and employment in micro and shall industries sector. This list of products, training duration and qualification required for training are given below in the table:

S.No.	Name of product	Duration	Minimum Qualification
1.	Soap	3 days	10th Standard Pass
2.	Shampoo	2 days	10th Standard Pass
3.	Mosquito Repellent Liquid	2 days	10th Standard Pass
4.	Detergent Powder	2 days	10th Standard Pass
5.	Lac based Nail Polish	2 days	10th Standard Pass
6.	Dustless Chalk	1 days	10th Standard Pass
7.	Candles	1 days	10th Standard Pass
8.	Disinfectants Fluids (White Phenyl)	2 days	10th Standard Pass
9.	Disinfectants Fluids (Black Phenyl)	3 days	10th Standard Pass
10.	Adhesive	5 days	10th Standard Pass
11.	Toilet bowl cleaner	2 days	10th with Science
12.	Glass cleaner	2 days	10th with Science
13.	Multipurpose cleaners (metal & ceramic items)	2 days	10th with Science
14.	Floor cleaner (surfactant based)	2 days	10th with Science
15.	Hand wash liquid (surfactant based & oil based)	2 days	10th with Science
16.	Dish wash liquid	2 days	10th with Science
17.	Cosmetic creams (4 typer)	2 days	10th with Science

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती

वाणिज्य विभाग द्वारा

औद्योगिक सहल

सत्र २०२१ - २२

संमतीपत्र

मी माझा पाल्य पुस्तक ज्ञानदेव पेंढारे वर्ग B.com I

याला 'एक दिवसीय औद्योगिक सहल महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगिकीकरण संस्थान (वर्धा) येथे' दि. १२/०४/२०२२ रोजी सकाळी ७:०० ते साय. ०८:०० वाजेपर्यंत स्वजबाबदारीवर पाठविण्यास संमती देत आहे. तिच्या / त्याच्या गैरवर्तणुकीमुळे किंवा इतर कारणाने त्याचे / तिचे कोणतेही नुकसान झाल्यास त्याला महाविद्यालय जबाबदार राहणार नाही.

Penkar
विद्यार्थ्याची स्वाक्षरी

पालकाची स्वाक्षरी

पालकाचे नाव ज्ञानदेव ज. पेंढारे

मोबाईल नं. ८०१०१२२०१९

घरचा पूर्ण पत्ता फ. २६ लकी पो. येकावरा
प. १३. अ. व. म. म. म.

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati.

Department of Commerce and Management

Educational and Industrial Tours

**Mahatma Gandhi Institute of Rural Industrialization, Bapu Kuti and
Madan Sangralaya, Wardha**

Brief Report

A one-day educational and industrial trip was organized by the Department of Commerce and Management and Commerce Student Study Board of Shri Shivaji College of Arts and Commerce on Tuesday, 12/04/2022 at Mahatma Gandhi Institute of Rural Industrialization, Bapu Kuti and Madan Sangralaya, Wardha. First visited Mahatma Gandhi Institute of Rural Industrialization. Mahatma Gandhi Rural Industrialization Institute is known as the best training institute in this institute there are various training centers.

Vidarbha is the region of white gold and various uses of this gold are made from cotton to thread, thread to cloth and various paridhas from cloth. Training in all these processes is given to the students through this center at a small fee and training is also given there to promote various small scale industries such as savor, agarbati cosmetics etc. through the institute's Bio-Processing and Jadi Boti department, training is also given in soil testing, medicine manufacturing. Mahatma Gandhi always emphasized on self-reliance and told the importance of Khadi. Khadi and textile department is run here. It emphasizes on new techniques, innovation, more careful quality of Khadi and how it will benefit the general public.

In order to make the students aware of the cultural heritage, a visit was made to Bapu Kuti to get more information about the life style of the Father of the Nation Mahatma Gandhi. 'Simple living was a real introduction to high thinking or line to the students there. Thus, the one day educational and industrial trip was successfully conducted with the cooperation of the Head of the Department of Commerce and all the professors of the department.

Mahatma Gandhi Institute of Rural Industrialization, Bapu Kutli and Madan Sangralaya, Wardha

अमरावती/ का.प्र.
 श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालयाच्या वाणिज्य व व्यवस्थापन विभाग व वाणिज्य विद्यार्थी अभ्यास मंडळा मार्फत एक दिवसीय शैक्षणिक व औद्योगिक सहलीचे आयोजन महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगिकरण संस्थान, वापू कुटी आणि मदन संग्रालय येथे करण्यात आले.
 सर्वप्रथम महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगिकरण संस्थानला भेट दिली. महात्मा गांधी ग्रामीण औद्योगिकरण संस्था हे उत्तम प्रशिक्षण संस्थान म्हणून ओळखले जाते ह्या संस्था मध्ये विविध प्रशिक्षण केंद्र आहेत. विदर्भ हे पांढरे सोन्याचा प्रदेश म्हणून ओळखला जातो. ह्या पांढ-या सोन्याचा विविध वापर अर्थात कापसा पासून धागा, धाग्यापासून कापड आणि कापडापासून विविध परिधाने तयार केले जातात ह्या सर्व प्रक्रियेचे प्रशिक्षण या केंद्रा मार्फत विद्यार्थ्यांना अल्प शुल्कात दिल्या जाते तसेच विविध लघु उद्योगांना चालना देण्याकरीता

वाणिज्य व व्यवस्थापन विभाग शैक्षणिक व औद्योगिक सहल

सुद्धा तेथे प्रशिक्षण दिले जाते जसे साबून, अगस्वत्ती, सौंदर्य प्रसाधने इत्यादी. संस्थानच्या जैव प्रसंस्करण एवं जडी बुटी विभागांमार्फत माती परीक्षण, औषध निर्मिती चे सुद्धा प्रशिक्षण दिल्या जातात.
 महात्मा गांधी यांनी सदैव आत्मनिर्भतेवर भर दिला व खादी चे महत्व सांगितले त्याच विचारांना जपून येथे खादी व वस्त्र विभाग चालविण्यात येतो. यामध्ये खादी संबंधीत नवीन तंत्र, नवाचार, अधिक गुणवत्ता व सामान्य जनतेला याचा कसा फायदा होईल यावर भर दिल्या जातो. सांस्कृतिक धरोवर बद्दल विद्यार्थ्यांना जाणिव व्हावी या उद्देशाने राष्ट्रपीता महात्मा गांधी यांच्या जिवन शैली संबंधित अधिकाधिक माहोला मिळविण्याकरीता वापू कुटी येथे भेट देण्यात आली तेथे महात्मा गांधीजी चे विचार अनुभवी जिवंत असल्याचे दिसून आले. 'साधी राहणी उच्च विचार' या ओळीचा तेथे साक्षात परीचय विद्यार्थ्यांना झाला. वाणिज्य विभाग प्रमुख व प्राध्यापकांच्या सहकार्याने उत्कृष्ट पणे पार पडली.

Department of Home Economics

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati

Department: Home – Economics

Educational Visit

Sr. No.	Place	Date	Time	No. of Participant	Subject	Objective of the Visit	Outcome of the Visit
1.	Bamboo Garden, Amravati	03/03/2018	11:00	25	i) Family Resource and Management (M.A.I) ii) Extension Education and Communication	The visit was made with the aim of getting knowledge about bamboo product and to develop employment skills.	Development of new skills in the students, information about self employment can be obtained in various ways. It helps in getting employment.
2.	I.M.A. Hall Amravati Krishna Pearls Exhibition	06/03/2018	12:00	10	Human Development	To calculate creative, expressive, and Educational value.	Employment opportunities were made available to the students
3.	Dufferin Hospital Amravati	02/08/2018	9:00	40	Food Science and Food Service Management	To benefits of breast feeding for the mother and her child	It is poor and uneducated from class of Melghat, who come for delivery in Dufferin Hospital. Therefore, awareness was created about the benefit of breast feeding and cleanliness among them.
4.	Annapurna Gruh Udyog Rukhmini nagar Amravati	12/10/2018	11.00	40	Food science and Nutrition	Information was given on how to start a business in a small space and the	Student started her business from home.

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

						importance of product taste, packing, labeling and how to market your product.	
5.	Sevagram Gandhi Ashram Dattapur Wardha	11/10/2019	7.00	40	Textile clothing and Fashion Designing	1) To give information about how can sale products made from waste get employment. 2) To provide information about thread fabrication.	1) Students got information about Eco friendly product. 2) Students understood that there are many ways to generate employment.
6.	D. Mart camp Amravati	18/10/2019	10.00	40	Food science and Nutrition	To make the female students aware of utility of D-mart and to provide information about the sale of goods hygiene, care and employment availability	The students got information about the employment opportunities in D-mart.
7.	Lopamudra Festival Science core Ground Amravati	18/10/2019	12.00	52	1. Family Resource Management and Interior Decoration (B.A-I) 2.Extension Education and Communication (M.A-II)	With help of the subject Home Economics students can manufacture various Arts and Crafts taught under the course of study, To make the students confident enough to sell their own manufactured goods.	The confidence is created among the students that they can sell the goods by doing various arts and crafts taught under the course of study.

S. B. Salane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts & Commerce College

[Signature]
Principal
Shri Shivaji Arts & Commerce College, AMRAVATI.

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

8.	Mahila Bachat Gat Sanskrutik Bhavan Amravati	06/03/2020	12.00	20	Family Resource and Management (M.A.-I)	To provide employment for female students	Student started their business on small scale from their home
9.	Entrepreneurship Exhibition, Suyog Mangal Karyalay Amravati	30/03/2022	1.00	70	Family Resource and Management (M.A.-I)	To empower students through small scale industries, home industries and self employment	Students who are not in good financial condition can earn money through their own self made industry. Knowledge of material wealth and family management is imparted
10.	Dufferin Hospital Amravati	26/05/2022	10:00	30	Food Science and Food Service Management	To information about benefits of breastfeeding and milk donation	Students got detailed information about benefits of breastfeeding and milk bank, milk donation.

M. Sabane
 Head of the Department
 Home - Economics
 Shri Shivaji Arts College
 Amravati

[Signature]
 Principal
 Shri Shivaji Arts & Commerce
 College, AMRAVATI.

SHREE SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI

DEPARTMENT OF HOME ECONOMICS

EDUCATIONAL VISIT

Place :- Dafrin hospital Amravati.

Class :- B.A II , M.A II B Home Economics.

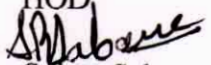
Subject :- Food Science And food service management.

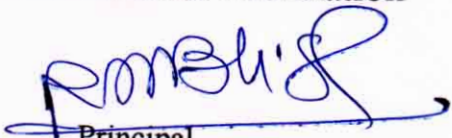
Date :- 26/05/2022

On 26/05/2022 , Head of Home Economics Department and Professors and Students of the department visited Dafrin Hospital under home Economics Department.

Purpose :- Immunizations for pregnant women, importance of breastfeeding for lactating women, guidance and distribution of brochure on essential immunizations for children from newborn to 5 year.

Report :- why is vaccination necessary? What is vaccination for ? the importance of this was told to the women. immunization chart was given to each mother. And they were made aware of them. After a seizure, some mothers do not have milk, at that time the baby,s stomach is not full.milk bank provides milk to such babies. And babies are protected from many disease. milk can stay in the milk bank for up to 6 months. such information was given to the students.

HOD

Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
प्राचार्य
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

HUMAN MILK BANK
DISTRICT WOMEN HOSPITAL
AVATI

GPS Map Camera

Amravati, Maharashtra, India

GJ SH 6, Morshi Rd, Paranjpe Colony, Amravati, Maharashtra 444601, India

Lat 20.939056°

Long 77.765767°

26/05/22 10:48 AM

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati

Department of Home Economics

Educational visit

Venue :- Visit to Savings Group Entrepreneurship Exhibition at Suyog Mangal Karyalaya

Subject :- Family Resource Management (FRM)

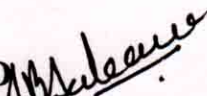
Date :- 30/03/2022

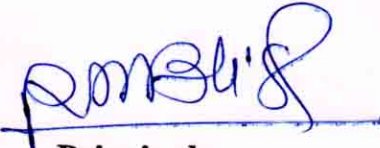
M.A Part I Students of the Home Economics department along with all the professors , head of the department visited “Saving Group Entrepreneurship Exhibition” as a part of the course on Family Resource Management (FRM).

Objective of the visit:- To empower students through small scale industries, home industries and self employment.

Report:- Industries like Jain Industry , Annapurna Industry and few more industries were present at the exhibition with their stalls. They gave information to students about the exchange of durable food items, pickles and Weston advertising of the goods, sales, profit, loss borrowing, bank transactions.

Effect :- Students who are not in good financial condition can earn money through their own self-made industry. Knowledge of material wealth and family management is imparted.

HOD
Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
प्राचार्य
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

जैन उत्पादने

येथे सर्व प्रकारचे पापड, गहु शेवई, रवा शेवई, सरगुंडे, कुरडई, पापडा, नुडल्स, मुंग - उडीद पापड, पंजाबी मसाला पापड, उपवासाचे पापड, आलुचिप्स, नाचणी पापड, आंबा बर्फी, आंबा पापड इ. उपलब्ध

शुद्ध लोणचे
धरगुती, दर्जेदार व स्वादिष्ट
ETV पुरस्कृत व सकाळ मधुरांगण शोष
कैरीचे लोणचे • लिंबूचे गोड लोणचे
कैरीचे बिनातेलाचे लोणचे • लिंबू-शिरवी लोणचे
कारल्याचे लोणचे • ड्रायफ्रिटिज स्पेशल लोणचे
कवठ लोणचे • हळद लोणचे • लिंबू कस • व-हळदी ठेपा
साखरआंबी इत्यादी सर्व प्रकारचे लोणचे मिळवतील.
१६, प्रभात रेसिडन्सी, रुख्मिणी नगर, अमरावती, मो. ९०९६९९४९९६
कॉन्सल्टंट्स - कुम्वी विद्यालय केंद्र, अमरावती, व.स.२०१९

Careviva Camel-5
Skin Solutions
Moisturizer
- Face
- Neck
- Body

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati
Department of Home Economics
Educational visit

Venue :- Educational Visit to Bamboo Garden

Class :- M.A. Part 1 Department of Home Economics

Subject :- Family Resource and Management, Extension Education and Communication

Date :- 03/03/2018

The Students of M.A Part I from the Home Economics department along with professors of the department visited Bamboo Garden on 03.03.2021.

The visit was organized under the unit in the syllabus “Family Resources and Management” and “Extension Education and Communication” by the Department of Home Economics.

Purpose :- The visit was made with the aim of getting knowledge about bamboo products and to develop employment skills.

Report :- The staff of Bamboo Garden gave a demonstration of the following products made from bamboo.

Guided on the subject of making mat, table lamp, mirror frame, clock, flower pot, tiffin, baskets, files, price and sale of the items.

Impact :- Development of new skills in the student, information about self-employment can be obtained in various ways. It helps in getting employment.

The students got the information that table lamps, mirrors, chai trays, flower pots, tiffins, baskets can be made from bamboo. Also, the students have got guidance from the point of view of selling those goods and self-employment.

HOD
Dr. Sujata Sabane

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
अमरावती

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati

Department of Home Economics

Educational visit

Venue :- D Mart

Class :- B.A. Part 2

Subject :- Diet and Nutrition

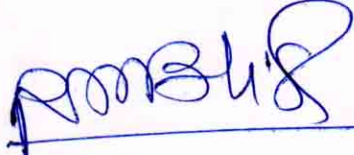
Date :- 18/10/2019

The Students of B.A Part II and the Professors of the Home Economics Department visited "D mart" on 18.10.2019

Objective :- How D Mart Mall is useful for customers. How to sell all goods in one place. What benefits do customers get when shopping at D Mart? How is the cleanliness of the goods taken care of?

Reports:- Every item in D Mart can be checked manually by customers. It makes the customers happy. The work of workers can be available in D Mart from the point of view of providing employment to students.

HOD
Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
प्राचार्य
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati

Department of Home Economics

Educational visit

Venue :- Dufferin Hospital, Amravati

Class :- B.A. Part 2 and M.A. Part II students from Department of Home Economics

Subject :- Food Science and Food Service Management

Date :- 02/08/2018

Under Home Economics Department On 02/08/2018 Dufferin Hospital was visited by Head of Department of Home Economics and Professor of Department and students of M.A. Part 1 and 2.

Objectives :- What are the benefits of breastfeeding for the mother and when one should prepare for breastfeeding. Regular breastfeeding protects the mother from ovarian and breast cancer. Regular breastfeeding acts as a partial contraceptive. Breast hygiene for mother and baby due to breastfeeding

Effects :- There are many benefits of breastfeeding for the baby. Mother's milk is the best milk for every baby. Mother's milk contains existing antibodies. It protects the baby from many diseases. Breastfeeding benefits the baby and the nursing mother. To raise awareness about breast hygiene, breastfeeding practices and how to sensitize women to the rising incidence of breast cancer.

Impact :- It is poor and uneducated from class of Melghat who come for delivery in Dufferin Hospital. Therefore, awareness was created about the benefits of breastfeeding and cleanliness among them.

HOD
Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
अमरावती

Amravati, Maharashtra, India

Morshi Rd, Paranjpe Colony, Amravati, Maharashtra 44460

18° 39' 05.6"

76° 57' 67"

2 10:49 AM

Venue :- Lopamudra Festival at Science core Ground, Amravati

Class :- B.A. Part 1 and M.A. Part II Department of Home Economics

Subject :- Family Resource Management and Interior Decoration for BA 1 and Extension Education and Communication for MA Part 2

Date :- 18/10/2019

Report :- 52 Students from B.A Part I and M.A Part II of Home Economics department along with professors visited “Lopmudra festival” at science score ground, Amravati on 18.10.2019. Various handicraft items were for sale at the festival. Information about Warli painting samples, weaving, embroidery samples, wooden toys, pot embroidery items was collected by the students.

objective :- With help of the Subject Home Economics students can manufacture various Arts and Crafts taught under the course of study. To make the Students confident enough to sell their own manufactured goods.

Effect :- The confidence is created among the students that they can sell the goods by doing various arts and crafts taught under the course of study.

HOD
Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
प्राचार्य
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

Shri Shivaji College of Arts and Commerce, Amravati

Department of Home Economics

Educational Tour

Venue :- Sevagram Gandhi Ashram and Khadi Gramodyog, Dattapur Project

Class :- Students of B.A. Part 3 and M.A. Part II Department of Home Economics

BA in Home Economics Part 3 & M.A. Part 2 students and Head of Home Economics Department and Professor visited Sevagram and Dattapur Project.

Objectives:- How can produce and sell goods made from waste to get employment. To have knowledge and awareness about this observed.

Report:- By visiting Mahatma Gandhi's ashram, the students observed how women are getting employment by spinning yarn in Gandhi's ashram. Then we visited the Dattapur project where the students got demonstration about the production of flax on organic manure and making drinks from it. Dr. Pandya has a village science center. At that place they demonstrated how from the waste of a banana tree we can make files, envelopes, letter pads, decorative items and papers. Students received Information about beekeeping, water management, water retention and water retention, forest medicine, earthen fridge, filter, charcoal cooker, algae medicine, clay pot making, kawelu making, special house construction that remains warm in winter and cool in summer.

Impact :- There are many ways of earnings livelihood by self-employment. They also get knowledge and information about eco-friendly goods and how to use it in our daily life. The Confidence of the students is boosted about their employment.

HOD
Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
Dr. Rameshwar Bhise
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (

62 TEACHING LEARNING AND EVALUATION

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)
Shri Shivaji Arts & Commerce college Amravati

Department of Home Economics

Educational Visit

Place :- I. M. A. Exhibition held at Hall Srikrishna Pearl.

Class :- M.A I

Date :- 06/03/2018

Subject :- Human development.

Purpose :- To inform the students about pearl jewellery and articles for self employment.

Report :- In the exhibition, the students were given information about how to make jewellery from pearls in order to generate employment. Information about how to sell jewellery, profit, loss, debt is given. Guidance was given on how to organize by the self-manufacturing industry.

HOD

Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
प्राचार्य
Dr. Rameshwar Bhise
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय
अमरावती

EDUCATIONAL VISIT

Place :- Annapurna Home Industry

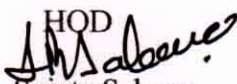
Class :- B.A. II, M.A. II Home-Economics

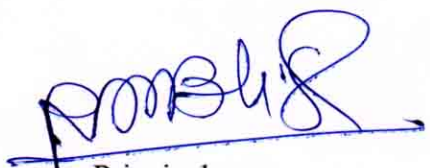
Subject :- Food Science and Nutrition

Date :- 12/10/2018

Purpose :- Empowerment of female student through home industry and self-employment.

Report :- Different types of pickles were demonstrated to Annapurna Home Industry Students. Turmeric pickle which is essential for health was also demonstrated to the students. Information about each item was given. Entrepreneurs gave information about advertising, profit, loss, borrowing, bank transactions.

HOD

Dr. Sujata Sabane
Head of the Department
Home - Economics
Shri Shivaji Arts College
Amravati

Principal
प्राचार्य
श्री शिवाजी आर्ट्स & कॉमर्स महाविद्यालय
अमरावती

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (I

A group of five women are gathered around a table covered with a white cloth. The table is set with a meal, including a plate of sliced tomatoes and cucumbers, a bowl of yellow chutney, and a small bowl of red chutney. One woman in a white and black patterned sari is pointing at the food. Another woman in a blue and pink striped sari is looking on. The background is dark, and there are some flowers visible on the right side. The overall atmosphere appears to be a social or cultural gathering.

65 TEACHING LEARNING AND EVALUATION

Department of Mass Communication

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMARAVATI

Department of Journalism and Mass Communication

Activity Report (2017-2022)

Title of the Program	: Samvadak Prakashan
Date	: 15/01/2017
Time	: 10 A.M. Onwards
Resource Person	: Dilip Edatkar, Chief Editor Dinik Matadar, Amravati In the program, Dilip Edtcar appealed to keep the ideal of journalism that cultivates values in front of his eyes.
Description	: The students of department Publish Periodical Newspaper,
List of participants	: 200 Students

Title of the Program	: Samvadak Prakashan
Date	: 06/01/2018
Time	: 10 A.M. Onwards
Resource Person	: Dr. Avinash Savaji, Foundar Prayas Sanstha
Description	: The students of department Publish Periodical Newspaper,
List of participants	: 206 Students

अमरावती, दि. ६ : अचूक अभिव्यक्ती ही पत्रकारितेसह सर्वच क्षेत्रांत आवश्यक आहे. पत्रकारिता ही लोकसंवाद साधणारी असल्यामुळे अचूक शब्दांची निवड व मांडणी यातून अभिव्यक्ती साधण्याचे तंत्र पत्रकारितेच्या विद्यार्थ्यांनी आत्मसात करावे, असे प्रयास या संस्थेचे संस्थापक डॉ. अविनाश सावजी यांनी आज येथे सांगितले.

श्रीशिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, 'आयआयएमसी'चे अमरावती केंद्र व जिल्हा माहिती कार्यालयातर्फे दर्पणदिन व मराठी पत्रकारदिन कार्यक्रमात

महाविद्यालयाच्या डॉ. पंजाबराव देशमुख सभागृहात झाला. त्यावेळी प्रमुख वक्ते म्हणून डॉ. सावजी बोलत होते. महाविद्यालयाच्या जनसंवाद विभागाच्या संवादक या अनियतकालिकाचे प्रकाशनही यावेळी झाले.

महाविद्यालयाच्या प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख अध्यक्षस्थानी होत्या. श्रीशिवाजी शिक्षण संस्थेचे सचिव शेषराव खांडे, जिल्हा मराठी पत्रकार संघाचे अध्यक्ष अनिल अग्रवाल, भारतीय जनसंचार संस्थेचे (आयआयएमसी) संचालक प्रा. नदीम खान, महाविद्यालयाच्या जनसंवाद

विभागाचे प्रमुख डॉ. कुमार बोबडे, जिल्हा माहिती अधिकारी हर्षवर्धन पवार आदी उपस्थित होते.

डॉ. सावजी म्हणाले की, येणारा काळ हा संवादयुग असणार आहे. त्यामुळे पुढील काळात शब्दांची शक्ती महत्त्वाची ठरणार आहे. संवाद माणसाच्या आयुष्यातील महत्त्वाचा घटक आहे. त्यामुळे अचूक निरीक्षणशक्ती व प्रभावी शब्दांचा वापर करणे आत्मसात करणे आवश्यक आहे.

श्री. अग्रवाल म्हणाले की, माध्यमांच्या क्षेत्रात व्यावसायिकता आल्याची अनाटायी टीका केली जाते.

कुठल्याही क्षेत्रात व्यावसायिकता ही अपरिहार्य आहे. त्यामुळे माध्यमांच्या क्षेत्रात निकोप स्पर्धा व व्यावसायिकता असणे गरजेचे नाही. या क्षेत्रात रोज नवनवी आव्हाने उभी राहत असतात. त्यांना यशस्वीपणे तोंड देत हे क्षेत्र विस्तारत आहे.

श्री. खांडे म्हणाले की, स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून पत्रकारिता हे मिशन म्हणून कार्यरत आहे. देशाच्या विकास प्रक्रियेत पत्रकारितेने मोठे योगदान दिले आहे. श्रीमती डॉ. देशमुख म्हणाल्या की, माहिती-तंत्रज्ञानाच्या स्फोटामुळे माहितीचे प्रचंड भांडार विद्यार्थ्यांउडे खुले झाले

आहे. त्यातून अचूक माहितीची निवड करण्याची जबाबदारी अभ्यासक व विद्यार्थ्यांवर येते. त्यासाठी अभ्यासाला सकारात्मक दृष्टिकोन व विवेकाची जोड असणे आवश्यक आहे.

प्रशांत राठोड यांनी 'संवादक'च्या प्रकाशनाबाबत भूमिका विशद केली. प्रांभे दर्पणकार आचार्य बाळशास्त्री जैभिकर यांच्या व भाऊसाहेब डॉ. पंजाबराव देशमुख यांच्या प्रतिभेला पुष्पहार अर्पण करून अभिवादन करण्यात आले. डॉ. बोबडे यांनी प्रास्ताविक केले. आकांक्षा काकडे व नेहा फटिंग यांनी सूत्रसंचालन केले. श्री. पवार यांनी आभार मानले.

Title of the Program	: Samvadak Prakashan
Date	: 08/03/2019
Time	: 10 A.M. Onwards
Resource Person	: Uttam Kambale, Senior Journalist
Description	: The students of department Publish Periodical Newspaper,
List of participants	: 210 Students

Title of the Program	: Samvadak Prakashan
Date	: 07/01/2022
Time	: 10 A.M. Onwards
Resource Person	: Sheshrao Khade, Secretary, Shri Shivaji Education Society, Amt.
Description	: The students of department Publish Periodical Newspaper,
List of participants	: 171 Students

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMARAVATI

Department of Journalism and Mass Communication

Activities Report (2017-22)

Title of the Program : Visited to Sadhana FM radio station Badnera

Date : 07/06/2017-18

Time : 10 A.M. Onwards Batch Wise

Resource Person : Dr. Sanjay Gharade

Description The students of department visited the Sadhana FM Radio station. The students received technical information of radio. The students known about the functioning of various departments of radio station. Radio station coordinator Prof. Sanjay Gharde delivering information about radio programs. Dr. Sanjay Gharde delivering speech. The students received information about how to FM Radio works. How to set up news FM Radio stations.

List of participants : 65 Students

SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE AMRAVATI (M.S.)

Title of the Program	: Skill development rally
Date	: 18/09/2017-18
Time	: 10 A.M. Onwards Batch Wise
Resource Person	:
Description	: Guest & Officer of AISECT show the green flag at the time of skill development rally. Guest visited to the departments and studio.
List of participants	: 128 Students

Title of the Program : Training by Monarch Software Company, Mumbai

Date : 18/09/2017-18

Time : 10 A.M. Onwards Batch Wise

Resource Person : **Mr. Saten Patel**

Description : Demonstration by Trainer
Managing director of Monarch Company meet with Principal
Managing director of Monarch Company
Visited to the mass communication department
Managing director of Monarch Company visited to the studio.

List of participants : 94 Students

Title of the Program : Field Visit to City News Channel, Amravati.

Date : 21/7/2017-18

Time : 10 A.M. Onwards Batch Wise

Resource Person : Chandu Sojatiya & Amol Nanotkar

Description : Students of Mass Communication department visited to the local news channel CITY NEWS CHANNEL. The students known about the production and pre production. The students also got the information how to collect news from field.

List of participants : 42 Students

Title of the Program : Workshop on Media Planning

Date : 15/03/2017-18

Time : 10 A.M. Onwards Batch Wise

Resource Person : Mr. Nilesh Atkare

Description : The students of department received information on media planning. Media personnel Mr. Nilesh Atkare was delivered lecture on Media planning. The Workshop was conducted by department on Media planning. In this workshop the students get lot information on media planning and budgeting.

List of participants : 46 Students

Title of the Program : Visit to Sakal Newspapaer, Nagpur unit
Date : 15/03/2022-23
Time : 10 A.M. Onwards Batch Wise
Resource Person : Mr. Sandip Bharambe
Description : In this tour the students met with Cabinet Minister Mrs. Sulekha Kumbhare during the dragon palace visit.
Sub-editor gives information about editing, Chief Editor of SAKAL Mr. Sandip Bharambe with students & staff.
Visited to printing press of SAKAL here students are gets information about newspaper printing.
Students with Japanese guest
Visit to UCN news channel with Bureau chief Mr. Rajesh Sing
Students take information Printing press of SAKAL
List of participants : 42 Students

Department of Political Science

**SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE (PG)**

PROGRAMME OF EDUCATIONAL VISIT & TOUR

2017-2018

DATE	TITLE OF THE PROGRAMME	NO. OF PARTICIPANTS	OUTCOME OF THE PROGRAMME
09/10/2017	Semadoha& Harisal Grampanchayat Visit.	40	Students got to Know the real value of Panchyatraj Institution.How Decentralisation of Democracy is Improving the condition in rural India. We have Witnessed the real & Grassroot Structure of Local Self Governance.
18/12/2017	Winter Session Of Maharashtra State Legislative Assembly.	25	Students in political science department witnessed the procedure code,code of conduct of Maharashtra state assembly's winter session. students experienced the basics of how MLA works,how they proceed,how they discussed the issues and bills.They experienced the true and realistic value of parliamentary system in India.
28/02/2018	Gurukunj mozhi, Teowasa ,Yawali (shahid)	40	Students experienced the wisdom and work of rastra saint tukdoji maharaj They amazed to know his social,political and religious work.How he changed the approach of society.His social and religious reform enlightened the Indian society.
08/02/2018 To 15/02/2018	Pondecheri, Maisour, Educational Tour.	19	In this visit student visited multiple places and explore diversified and dignified Indian culture.firstly student visited raja krishnadev rai palace, where students experienced the glorified history and admirable architect of krishnadevrai dystany. students also visited to tipu sultan tomb .where they feel the proud and glory of tipu sultan.

Head

Department of Political science

सेमाडोह हरिसाल येथे शैक्षणिक भेट दि. ९-१०-२०१७

सेमाडोह हरिसाल येथे शैक्षणिक भेट दि. ९-१०-२०१७ ला डॉ. स्मिता देशमुख प्राचार्य श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती यांच्या मार्गदर्शनाखाली डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. गजानन धवळी, डॉ. स्नेहा चौधरी, तसेच विद्यार्थ्यांनी अभ्यसात्मक भेट देण्यात आली. या भेटी दरम्यात ग्रामपंचायतीचे सदस्य उपस्थित होते. यांच्या सोबत विद्यार्थ्यांनी अनेक प्रश्न उपस्थित केले. कारभार कसा चालतो, निधी कसा मिळतो, निर्णय कसे घेतले जातात याबाबत सविस्तर माहिती दिली. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक डॉ. प्रमोद तालन यांनी केले. संचालन डॉ. गजानन धवळी यांनी केले तर आभार डॉ. स्नेहा चौधरी यांनी मानले. यामध्ये ६५ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. तसेच विद्यार्थ्यांनी ग्रामपंचायतीच्या आभ्यास करण्याच्या दृष्टीने ग्रामपंचायत प्रोजेक्ट केले. विद्यार्थ्यांनी सखोल आभ्यास करून निष्कर्ष काढलेत.

विधिमंडळ अधिवेशन नागपूर

दि. १० डिसेंबर ते १८ डिसेंबर राष्ट्रकुल संसदीय अधिवेशन नागपूर येथे राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने प्रतिनिधित्व राष्ट्रकुल सांसदीय विधिमंडळ अधिवेशन नागपूर येथे १० डिसेंबर ते १८ डिसेंबर या कालावधीत संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत निवड झालेल्या चम्मूमध्ये राज्यशास्त्र विभागाच्यावतीने कु. तेजस्विनी प्रमोद लांबाडे एम. ए. भाग-२ या विद्यार्थिनीने महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले कु. तेजस्विनीने प्रश्न उपस्थित केले तसेच माननीय शिक्षण मंत्री विनोद तावडे यांच्याशी चर्चा घडून आली.

गुरुकुंज मोझरी शैक्षणिक सहल दिनांक २८-०२-२०१८

गुरुकुंज मोझरीला माननीय प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली गुरुकुंज मोझरी येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन करण्यात आले या सहली दरम्यान राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या जीवनाविषयीची माहिती विद्यार्थ्यांनी जाणून घेतली तसेच तुकडोजी महाराज यांचे सामाजिक राजकीय आर्थिक राष्ट्रवादी विचार समजून घेतले आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची जन्मभूमी यावली शहीद येथे भेट दिली. याप्रसंगी महाविद्यालयाचे ४० विद्यार्थी तसेच डॉ. प्रमोद, डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. स्नेहा चौधरी सहभागी होते.

मैसूर उटी पांडेचरी शैक्षणिक सहल दिनांक 08/12/2017 ते १५/12/२०१७

माननीय प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली शैक्षणिक सहलीचे आयोजन करण्यात आले.

**SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE (PG)**

PROGRAMME OF EDUCATIONAL VISIT & TOUR

2018-2019

DATE	TITLE OF THE PROGRAMME	NO. OF PARTICIPANTS	OUTCOME OF THE PROGRAMME
31/08/2018	Panjabrao Smurti Bhavan, Amravati.	40	It was Inspirational Visit for Students. We were Glad to Know Dr. Panjabrao Deshmukh's Work & his wisdom.
06/10/2018	Semadoha & Harisal Grampanchyat Visit.	65	Students got to Know the real value of Panchyatraj Institution. How Decentralisation of Democracy is Improving the condition in rural India. We have Witnessed the real & Grassroot Structure of Local Self Governance.
27/02/2019 To 04/03/2019	Goa Legislative assembly visit	31	Students in political science department witnessed the procedure code, code of conduct of Goa state assembly's session. students experienced the basics of how MLA works, how they proceed, how they discussed the issues and bills. They experienced the true and realistic value of parliamentary system in India.

**Head
Department of Political science**

डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख स्मृती भवन व ग्रंथालयाला भेट

दि. 31/08/2018 ला प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख स्मृती भवनाला भेट देण्यात आली. विद्यार्थ्यांना भाऊसाहेबांच्या कार्याची माहिती व्हावी. तसेच राजकीय ट्रस्टिकोणातून भाऊसाहेबांनी केलेले कार्य सामाजिक ट्रस्टिकोणातून किती म्हत्वपूर्ण आहे याची जाणीव विद्यार्थ्यांना करून दिली. तसेच ग्रंथालयाला भेट देऊन संविधानात्मक माहिती जाणून घेतली. विद्यार्थ्यांना डॉ. प्रमोद तालन, डॉ.पंकज नदेश्वर, डॉ. चौधरी मॅडम यांनी मार्गदर्शन केले. 40 विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

धारणी हरिसाल सेमाडोह मेळघाट शैक्षणिक सहल

दिनांक 6/10/2018 ला धारणी हरिसाल सेमाडोह मेघा शैक्षणिक सहलीचे आयोजन प्राचार्य डॉक्टर स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले.

गोवा राज्याच्या विधिमंडळाला भेट

दिनांक 27 2 2019 ते 4 3 2019 या दरम्यान डॉ. स्मिता देशमुख प्राचार्य श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती यांच्या मार्गदर्शनाखाली गोवा राज्याच्या विधिमंडळाला भेट देण्यात आली विद्यार्थ्यांनी गोवा येथे विधान भवनाला भेट दिल्यानंतर तेथील कामकाजाची माहिती करून घेतली त्याच बरोबर विधान भवन मधील ग्रंथालयाला भेट देऊन तेथील कामकाजाचा आढावा घेतला तसेच विधान भवन जवळील परिसराची माहिती जाणून घेतली नुकतेच अंदाजपत्रकाचे कामकाज संपले होते त्यामुळे विधानभवनातील कामकाज पाहता आले नाही विद्यार्थ्यांनी सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे आयोजन सुद्धा केले या शैक्षणिक सहलीमध्ये डॉ. विनायक भटकर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ. प्रमोद तालन डॉ. पंकज नंदेश्वर डॉ. रोशनी उगले यांच्यासमवेत 26 विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

**SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE (PG)**

PROGRAMME OF EDUCATIONAL VISIT & TOUR

2019-2020

DATE	TITLE OF THE PROGRAMME	NO. OF PARTICIPANTS	OUTCOME OF THE PROGRAMME
17/09/2019	Panjabrao Smurti Bhavan, Amravati.	80	It was Inspirational Visit for Students. We were Glad to Know Dr. Panjabrao Deshmukh's Work & his wisdom.
27/09/2019	Sewagram & Pawnar Ashram.	80	Everyone of us knows about Mahatma Gandhi In this visit Students Experienced The great memory & wisdom of Mahatma Gandhi. How he Progressed his Independence Struggle and social Reform from Sevagram Ashram. Acharya Vinoba Bhave Known for his Sacrifice and non-violence movement . We intentionally visited Pawnar Ashram for Knowing the true value of Bhudan Movement and Value of sacrifice.
28/02/2020	Semadoha & Harisal Grampanchyat Visit.	47	Students got to Know the real value of Panchyatraj Institution. How Decentralisation of Democracy is Improving the condition in rural India. We have Witnessed the real & Grassroot Structure of Local Self Governance.

**Head
Department of Political science**

अभ्यासात्मक शैक्षणिक सहल:डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख स्मृती भवन

दि. १७/०९/२०१९ ला प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख स्मृती भवनाला भेट देण्यात आली. विद्यार्थ्यांना भाऊसाहेबांच्या कार्याची माहिती व्हावी. तसेच राजकीय दुस्तिकोणातून भाऊसाहेबांनी केलेले कार्य सामाजिक दुस्तिकोणातून किती म्हत्वपूर्ण आहे याची जाणीव विद्यार्थ्यांना करून दिली. तसेच ग्रंथालयाला भेट देऊन संविधानात्मक माहिती जाणून घेतली. विद्यार्थ्यांना डॉ. प्रमोद तालन, डॉ.पंकज नंदेश्वर, डॉ. चौधरी मॅडम यांनी मार्गदर्शन केले. ८० विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

अभ्यासात्मक शैक्षणिक सहल- सेवाग्राम (बापू कुटी)

राज्यशास्त्र विभागाद्वारे सेवाग्राम (बापू कुटी) ला भेट देण्यात आली. या भेटी दरमण्यात विद्यार्थ्यांना महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय ग्राम दि. २७/०९/२०१९ ला प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली स्वच्छता, ग्राम उद्योग या विषयीची माहिती विद्यार्थ्यांनी जाणून घेतली. १९४२ मध्ये 'भारत छोडो' आंदोलनाची पहिली सभा सेवाग्राम आश्रमात झाली होती. सेवाग्राम आश्रम भारताच्या स्वतंत्र संग्राम चळवळीचे केंद्र बनले. गांधीजींनी सेवाग्राम मध्ये असताना अनेक महत्वाचे निर्णय घेतले. या कुटीकडे जेव्हा आपण पाहतो तेव्हा गांधीजींचे साधे राहणीमान आपल्या डोळ्यासमोर उभे राहते. तसेच गांधीजींच्या संग्रहीत असलेल्या वस्तु व साधने, गांधीजींची जीवन शैली या पासून विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळाली. डॉ. संगीता भुयार (विभाग प्रमुख), डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. चौधरी मॅडम यांनी मार्गदर्शन केले. ८० विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

सेमाडोह (ढाणा), पिली (कोलकास) गट ग्रामपंचायतीला व लवादा एनजीओला अभ्यसात्मक भेट व मतदान जनजागृति विषयक मार्गदर्शन

दि. २८/०२/२०२० ला प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली सेमाडोह (ढाणा), पिली (कोलकास) गट ग्राम पंचायतीला व लवादा एनजीओला डॉ. संगीता भुयार (राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख), डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. गजानन धवळी, डॉ. स्नेहा चौधरी, प्रा. रोशनी उगले तसेच विद्यार्थ्यांनी अभ्यसात्मक भेट देण्यात आली. या भेटी दरम्यात ग्रामपंचायतीचे सदस्य यांच्या सोबत विद्यार्थ्यांनी अनेक प्रश्न उपस्थित केले. कारभार कसा चालतो, निधी कसा मिळतो, निर्णय कसे घेतले जातात याबाबत सविस्तर माहिती दिली. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक डॉ. संगीता भुयार यांनी केले. संचालन डॉ. प्रमोद तालन यांनी केले तर आभार कु. अंकिता पावडे यांनी मानले. यामध्ये ७० विद्यार्थी सहभागी झाले होते. तसेच विद्यार्थ्यांनी ग्रामपंचायतीच्या आभ्यास करण्याच्या दृष्टीने ग्रामपंचायत प्रोजेक्ट केले. विद्यार्थ्यांनी सखोल आभ्यास करून निष्कर्ष काढलेत. डॉ. संगीता भुयार यांनी उपस्थित सर्व सदस्य व ग्रामस्थांना मतदान जनजागृती अभियानांतर्गत मतदानाचे महत्त्व सांगून मतदानाचे अधिकार बजावले तर खर्या अर्थाने सार्वभौमत्व होय हे अनेक उदाहरणे देवून ग्रामस्थांना पटवून दिले.

**SHRI SHIVAJI ARTS & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE (PG)**

**PROGRAMME OF EDUCATIONAL VISIT & TOUR
2021-2022**

DATE	TITLE OF THE PROGRAMME	NO. OF PARTICIPANTS	OUTCOME OF THE PROGRAMME
24/12/2021	Panjabrao Smurti Bhavan, Amravati.	60	It was Inspirational Visit for Students. We were Glad to Know Dr. Panjabrao Deshmukh's Work & his wisdom.
21/01/2022	Gram Panchyat Asegaon Purna,	16	Panchayatraj institution are the key pillars of grassroot democracy. we want to inspire our student to learn true value of democracy, for that we arranged one day 'sarpanch' programme at gram panchayat asegaon. one day sarpanch programme event really imparted real administrative knowledge to our students. any one can learn in realistic manner not in theoretical manner that was the real objective of our event.
08/03/2022	Amravati Mahanagarpalika Visit.	38	74 th amendment in Indian constitution has empowered local self governance in urban area . amravati mahangar palika is one of the oldest mahangar palika in the state .we have visited here with our political science department students for boosting their knowledge about administrative structure of mahanagarpalika, how they work ,how they proceed, how the mayor and corporators work together for the upliftment of city. they understand how the small and big problems in the city can be solved .
11/05/2022	Matoshri Vrudhashram	24	In this visit student got to know the

	Bhankheda.	administrative information about matoshree vrudhashram.the visit was eye opening in terms of social and family system.we get emotional about the person living here and at the same time we were pleased to know that someone is striving hard for humanity.
--	------------	--

Head
Department of Political science

शैक्षणिक सहल डॉ. पंजाबराव देशमुख स्मृती भवनाला भेट: २४ डिसेंबर २०२१

विद्यार्थ्यांना भाऊसाहेबांच्या कार्याची माहिती भावी तसेच भाऊसाहेबांनी केलेले राजकीय तसेच भाऊसाहेबांनी तसेच राजकीय दृष्टिकोनातून भाऊसाहेबांनी केलेले कार्य सामाजिक दृष्टिकोनातून किती महत्त्वपूर्ण आहे याची जाणीव विद्यार्थ्यांना करून दिल्या गेली.

श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालयात

राज्यशास्त्र विभागाची डॉ. पंजाबराव देशमुख स्मृती भवनला भेट

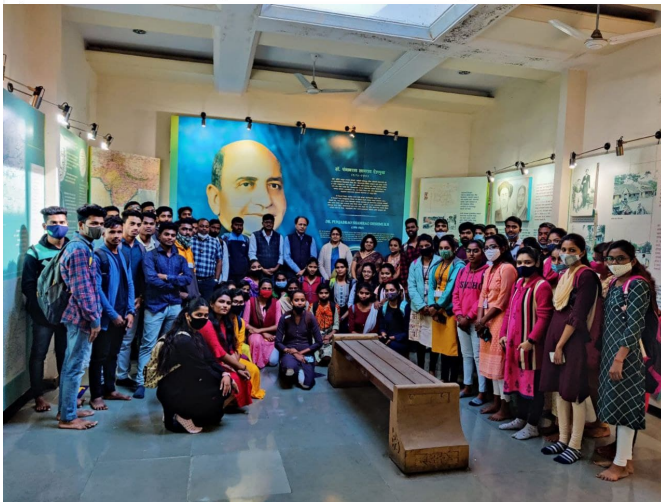
अमरावती, का.प्र.
श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावतीच्या राज्यशास्त्र विभागाने डॉ. भाऊसाहेब उपाख्य पंजाबराव देशमुख महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. रामेश्वर भिसे यांच्या मार्गदर्शनात आणि राज्यशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. संगिता भुयार यांच्या नेतृत्वात भेट दिली. यावेळी विद्यार्थ्यांनी भाऊसाहेबांचे विचार व कार्य जाणून घेतले. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.

रामेश्वर भिसे यांनी डॉ. पंजाबराव देशमुख यांना आलेल्या अडीअडचणी आणि भाऊसाहेबांच्या जीवनकार्याची विषयी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. तसेच राज्यशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. संगिता भुयार यांनी डॉ. पंजाबराव

देशमुख यांनी संविधान सभेमध्ये केलेल्या कार्याची माहिती विद्यार्थ्यांना करून दिली. विद्यार्थ्यांनी भित्तीपत्रके, फोटो, पुस्तके यांचे अवलोकन करून प्रश्न उपस्थित केले. त्या प्रश्नांची सोडवणूक आणि

कृपेविषयक कार्य शिक्षणविषयक कार्य, अस्पृश्यता निर्मुलन संबंधी कार्य व विचार डॉ. प्रमोद तालन यांनी विद्यार्थ्यांना समजावून सांगितले. आणि विद्यार्थ्यांनी उपस्थित केलेले प्रश्न आणि शंकांचे निरसन राज्यशास्त्र विभागातील डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. स्नेहा चौधरी, प्रा. आर आर उगले, शिवा रोडे यांनी केले. यावेळी महाविद्यालयातील राज्यशास्त्र विभागाचे ६५ विद्यार्थी उपस्थित होते.

शैक्षणिक उपक्रम एक दिवसीय सरपंच आसेगाव पूर्णा: २१ जानेवारी २०२१

एक दिवसाच्या सरपंच या उपक्रमात ग्रामपंचायत सदस्यांची सभा ग्रामसभा महिला ग्रामसभा शिक्षण समितीची सभा घेऊन अनेक प्रश्न उपप्रश्न उपस्थित करून अभिरूप ग्रामपंचायतीचे कामकाज पाहणे या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना खऱ्या अर्थाने ग्राम सेवेबद्दल महिला ग्रामसभे बाबत तसेच संपूर्ण प्रशासकीय कारभार यांचा अनुभव प्रत्यक्षात घेतले.

मा हवाल, जळगाव तून हयदा अस दा... सांस्कृतिक तबयाग समन्वयक तवदर
सुउणकर, जडोदाचे कवी सधिन कवितेच्या या शेवटच्या ओळी आणि वि.सा.संघ, अमरावती आंतर सुखसं नाट या क सादरी ५ अ होती ई नि सलीन फोडण निघा- स्त्रीलोक कले स्मेलन यु अग्र्यह

आसेगाव पूर्णा येथे एक दिवसाचा सरपंच

राज्यशास्त्र विभागाचा शैक्षणिक उपक्रम

(विशेष मोफलकर)

आसेगाव पूर्णा दि. २४ : श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती येथील राज्यशास्त्र विभागाच्या अंमल ग्रामपंचायत कार्यालय आसेगाव पूर्णा येथे दिनांक २४/०१/२०२१ रोजी सकाळी १० वाजता एक दिवसाचा सरपंच हा शैक्षणिक उपक्रम आसेगावच्या सरपंच सौ. काननदाई उमेशभाऊ रघुवंशी, ग्रामविकास अधिकारी, सदस्यगण, ग्राम ग्रामपंचायत कर्मचारी यांची प्रमुख उपस्थिती तथा कार्यालयीन मार्गदर्शनात स्वाचप्रमाणे महाविद्यालयाचे प्राचार्य रामेश्वर विवेक यांच्या मार्गदर्शनात आणि विभाग प्रमुख डॉ. संगीता भुषण आणि राज्यशास्त्र विभागातील कार्यरत प्राध्यापक डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. पंकज नंदेश्वर, प्राध्यापक रोषणा उमले यांच्या नेतृत्वात हा उपक्रम राबविण्यात आला. या वेळी ग्रामपंचायतमध्ये एकदिवसीय सरपंच म्हणून कमलेश

कुशावाह, उपसरपंच अजय नैनराव, सचिव चैतली देरामुख, ग्राम पंचायत सदस्य म्हणून कु. राणी भीरी, कु. समीक्षा अशोक काळे, कु. भारतीय मास्कर, कु. सोनू तिवलकर, कु. राधिका वाघ, कु. जायकी पुरवंशी कु. समुद्धी रये, कु. भारती रवींद्र भडेकर, नितीन मोहिते यांनी कार्य केले. यावेळी ग्रामपंचायत सदस्यांची मिटींग, ग्रामसभा, महिला आमसभा, शिक्षण समितीची सभा इत्यादी कामे अनिरूपणे करण्यात आले.

तसेच या उपक्रमात सहभा विद्यार्थ्यांना सरपंच, ग्रामविकास, अधिकारी, ग्रामपंचायत कार्यालय आसेगाव पूर्णा यांच्याकडून विद्यार्थ्यांना प्रमाणपत्र देण्यात आले.

अमरावती म
(बांधकाम वि

शैक्षणिक सहल महानगरपालिकेला भेट दि. ८ मार्च २०२२

शैक्षणिक सहल महानगरपालिकेला भेट दि.८ मार्च २०२२ ला डॉ.रामेश्वर भिसे,प्राचार्य, श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती यांच्या मार्गदर्शनात, विभाग प्रमुख डॉ.संगीताभुयार यांच्या नेतृत्वात अमरावती महानगरपालिका येथे भेट दिली. महानगरपालिका सभागृह सभेचे कामकाज पद्धती, महापौर निवडणूक प्रक्रिया ,विविध आस्थापनेतील प्रशासकीय कामकाज पद्धती, विभागातील सभासदांची निवड प्रक्रिया महानगरपालिकेच्या सामाजिक ,आर्थिक, राजकीय, आरोग्य विषयक कायदे आयुक्त महापौर यांची प्रशासनातील भूमिका याविषयी माहिती विद्यार्थ्यांनी जाणून घेतली. महानगरपालिकेच्या वतीने नगरसचिव मदन आंबेकर यांनी विद्यार्थ्यांना अभ्यासपूर्ण व सखोल मार्गदर्शन केले .डॉ.प्रमोद तालन , डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. स्नेहा चौधरी , प्रा. रोशनी उगले तसेच राज्यशास्त्र विभागातील 30 विद्यार्थी उपस्थित होते.

भानखेडा येथील मातोश्री वृद्धाश्रमाला भेट: दि. 11/05/2022

राज्यशास्त्र सामाजिकशास्त्रचा एक भाग आहे. शैक्षणिक दृष्ट्या तो विषय स्वतंत्रपणे उदयाला येत गेला . राज्याचा विचार करणारे राज्यशास्त्र व समाजाचा विचार करणारे समाजशास्त्र या दोन्हीचा विचार करणारे राजकीय समाजशास्त्र यामधून राजकीय समाजशास्त्र ही ज्ञानशाखा उदयास आली. समाजशास्त्र मुळे राज्यशास्त्राचा अभ्यास मोठ्या प्रमाणावर विकसित झाला . विविध विचारवंतांनी समाजशास्त्राचे सूक्ष्म निरीक्षण करून राजकीय समाजशास्त्र हा विषय समृद्ध केला. राजकीय संस्था, राजकीय व्यवस्था, राजकीय नेतृत्व, समाज ज्या पद्धतीने काम करतात ते कसे आहे ते दाखवण्याचे काम समाजशास्त्र करते . राजकीय संरचना किंवा संघटना आणि त्यामागील विचार किंवा त्यावर प्रभाव टाकणारे सामाजिक घटक यातील परस्पर संबंधांची जाणीव निर्माण झाली त्यातून राजकीय समाजशास्त्र पुढे विकसित झाले . अशा समाजातील महत्त्वाचा एक घटक म्हणजे वृद्ध व्यक्ती . प्रस्तुत प्रकल्पाच्या माध्यमातून भान खेड येथील मातोश्री वृद्धाश्रमाला भेट देऊन आम्ही विद्यार्थ्यांनी शैक्षणिक कार्याबरोबरच समाजातील महत्त्वाच्या प्रश्नावर निरीक्षण, पाहणी केली. वृद्धाश्रमातील वृद्धांचे व्यथा-वेदना, त्यांची तिथे राहण्याची कारणे , त्यांच्या समाजाच्या अनेक कुटुंबाविषयीच्या भावना , वृद्धाश्रमाचे व्यवस्थापन, वृद्धाश्रमाचा इतिहास, वृद्धाश्रमाच्या व्यवस्थापकांची भेट व मुलाखत आणि वृद्धांची वैयक्तिक मुलाखत आणि चर्चा करून वृद्धाश्रम व्यवस्थेचे निरीक्षणात्मक अध्ययन केले. आज आपल्यासमोर समाजातील अनेक प्रश्न उभे आहेत. त्या प्रश्नांना सोडवणे हे प्रत्येक नागरिकांचे कर्तव्य आहे. प्रत्येक प्रश्नाचे चिंतन न करता त्यावर मार्ग काढणे हा सुद्धा या प्रकल्पाचा मुख्य उद्देश होता. मन हेलावून टाकणारे प्रसंग संपूर्ण भेटीदरम्यान अनुभवायला मिळाले . व्यक्ती म्हणून व्यक्तीचे कर्तव्य, समाज म्हणून सामाजिक सद्भावना, दुर्लक्षित घटक या सर्वांची उकल या प्रकल्पाच्या माध्यमातून झाली. यांचे समाधानही आहे आणि कर्तव्याची जाणीव सुद्धा झाली हे सुद्धा अधोरेखित करण्यासारखे आहे. वृद्धाश्रमातील वृद्ध आजी -आजोबा कुणाच्यातरी आई-वडील, नातेवाईक , मित्र , भाऊबहीण आहेत तरी त्यांच्यावर वृद्धाश्रमात राहण्याची वेळ का आली असावी? आपण नाती जपण्यात आज असमर्थ होत आहोत का? इत्यादी प्रश्नाचे या भेटीदरम्यान मनामध्ये प्रश्न निर्माण झालेत. मातोश्री वृद्धाश्रम भानखेड येथील वृद्धाश्रमाची व्यवस्था, वृद्धांची व्यथा आणि नागरिक म्हणून आणि एक विद्यार्थी म्हणून आमचे कर्तव्य व भूमिका याचाच उहापोह प्रस्तुत अहवालात करण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे.

Latitude: 20.894908
Longitude: 77.814565
Altitude: 381.66121 m
Accuracy: 8.0 m
Time: 05-11-2022 11:09
Note: Shri Shivaji Arts & Commerce College Amravati

Powered by NoteCam

Shri Shivaji Arts & Commerce College, Amravati.

Department of Political Science

Experiential & Participative Learning Activities

2017-18

विधिमंडळ अधिवेशन नागपूर

दि. १० डिसेंबर ते १८ डिसेंबर राष्ट्रकुल संसदीय अधिवेशन नागपूर येथे राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने प्रतिनिधित्वराष्ट्रकुल सांसदीय विधिमंडळ अधिवेशन नागपूर येथे १० डिसेंबर ते १८ डिसेंबर या कालावधीत संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत निवड झालेल्या चम्मूमध्ये राज्यशास्त्र विभागाच्यावतीने कु. तेजस्विनी प्रमोद लांबाडे एम. ए. भाग-२ या विद्यार्थिनीने महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व केले कु तेजस्विनीने प्रश्न उपस्थित केले तसेच माननीय शिक्षण मंत्री विनोद तावडे यांच्याशी चर्चा घडून आली.

[/TawdeVinod](#)

2019-20

1) मतदारदिनानिमित्तनिबंधस्पर्धा

राज्यशास्त्र विभागाद्वारेदि. २५/०१/२०२०

लामतदारदिनानिमित्तनिबंध

स्पर्धेचेआयोजनप्राचार्यडॉ.स्मितादेशमुखयांच्यामार्गदर्शनाखालीकरण्यातआले. डॉ. संगीता भुयार (राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख)

यांनीविद्यार्थ्यांनामतदानाचीटक्केवारीसांगुनतीवाढविणेआपल्याहातातकसेआहेहेसांगुनसमजून संगितले तसेच विद्यार्थ्यांना मतदाना विषयी जागरूकता निर्माण होण्याच्या दृष्टीकोणातून निबंध स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले. निबंधाचा विषय ' मतदान करणे ही काळाची गरज ' या स्पर्धेमध्ये ६० विद्यार्थी सहभागी झाले. डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. गजानन ढवळी, डॉ. पंकज नंदेश्वर, डॉ. स्नेहा चौधरी , प्रा. रोशनी उगले यांचे सहकार्य लाभले. त्यामध्ये खालील क्रमांक विद्यार्थ्यांनी पटकावले,

प्रथमक्र.- संदीप रंगारी M.A. I

द्वितीयक्र.- अंकिता पावडे M.A. II

तृतीयक्र.- कसिम शेख B.A. II

2) शिवाजी युवा भूषण स्पर्धा आयोजन

श्री शिवाजी शिक्षण संस्था,अमरावती यांचे पत्र क्र. माध्य/उपव्यवस्थापक- ६/२८२३/१९ यानुसार दि. २२/१२/२०१९ रोजी प्राचार्यडॉ.स्मितादेशमुखयांच्यामार्गदर्शनाखालीशिवाजी युवा भूषण स्पर्धा घेण्यात आली. माननीय श्री. शेषरावजी खाडे, सचिव श्री. शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती,प्राचार्यडॉ.स्मितादेशमुखयांच्या हस्ते डॉ. पंजाबराव देशमुख व छत्रपती शिवाजी महाराज यांच्या प्रतिमेचे पूजन करण्यात आले. या स्पर्धेमध्ये ३६ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. केंद्रप्रमुख प्राचार्यडॉ.स्मितादेशमुख,समन्वयक म्हणून डॉ. संगीता भुयार, सहकारी म्हणून डॉ. बी. एस. झरे तसेच डॉ. सुजाता सबाणे, डॉ. डी. एस. नामुर्ते, प्रा. जाधव, डॉ. गजानन ढवळी, डॉ. प्रमोद तालन, डॉ. पंकज

नंदेश्वर, डॉ. स्नेहा चौधरी , प्रा. रोशनी उगले, श्री. मोहन मोरे, श्री. रामलाल चव्याण यांनी सहकार्य केले.
त्यामध्ये खालील क्रमांक विध्यर्थ्यांनी पटकावले,

प्रथमक्र.- संजीवन दिवे

द्वितीयक्र.- अंगत खंदारे

तृतीयक्र.- १. अंकिता पावडे

२. यश भुयार

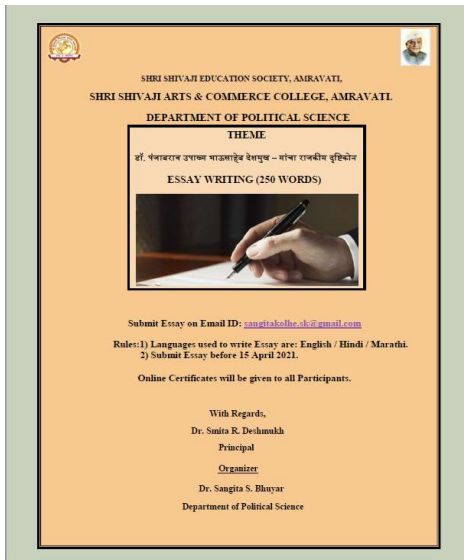

2020-21

विद्यापीठ स्तरावर निबंध स्पर्धेचे आयोजन

10 एप्रिल डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांची पुण्यतिथी निमित्तराज्यशास्त्र विभागाद्वारे डॉशिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती स्मिता देशमुख प्राचार्य श्री . यांच्या मार्गदर्शनाखाली विद्यापीठ स्तरावर निबंध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले डॉ . पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांचा राजकीय दृष्टिकोन हा विषय विद्यार्थ्यांना देण्यात आला भाऊसाहेबांनी सामाजिक, राजकीय , आर्थिक या सर्व क्षेत्रांमध्ये कार्य केले विद्यार्थ्यांना त्याबाबतची जाणीव व्हावी तसेच त्यांनी केलेले कार्य हे बहुजन समाजासाठी घेतलेले राहत होते याची जाणीव विद्यार्थ्यांना व्हावी या दृष्टीने या उपक्रमाचे आयोजन करण्यात आले तसेच या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचे वाचन व्हावे आणि भाऊसाहेबांच्या कार्याची जाणीव व्हावी हा यामागील एक उद्देश होता या स्पर्धेमध्ये ६० विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला त्यामध्ये प्रथम क्रमांक:पूनम दाडे (शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती) द्वितीय क्रमांक: गजानन जमधाडे (केशरबाई लाहोती महाविद्यालय, अमरावती) तृतीय क्रमांक: भूषण घुळडे (संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती) चतुर्था क्रमांक: आशीष नागपुरे (शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती) या विद्यार्थ्यांनी पटकविला.

2021-22

Title of the Program :विद्यापीठ स्तरावर निबंध स्पर्धेचे आयोजनमानवधिकारचे विवध पैलू व व्याख्यान

Date :१०डिसेंबर २०२१

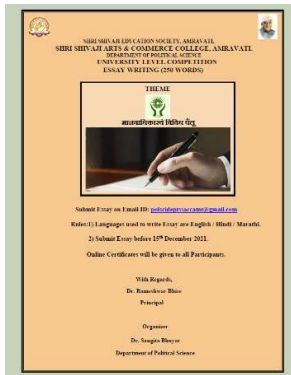
Time : १२ am to १ pm

Resource Person :डॉ. कुमार बोबडे

Chairman :डॉ. मनोज जगताप

Objective of the Program: राज्यशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांनी केवळ संविधान व मानवी हक्काचा अभ्यास न करता देशातील मानवी हक्काची पायमल्ली करणाऱ्या प्रवृत्ती समजून घेऊन त्याविषयी विचारमंथन केले पाहिजे आणि अशा प्रवृत्तीच्या विरोधात जनतेला जागृत केले पाहिजे असे मत व्यक्त केले.

Photo/Newspaper Clipping:

No. of Students Benefitted :४०

Outcome of the Program :

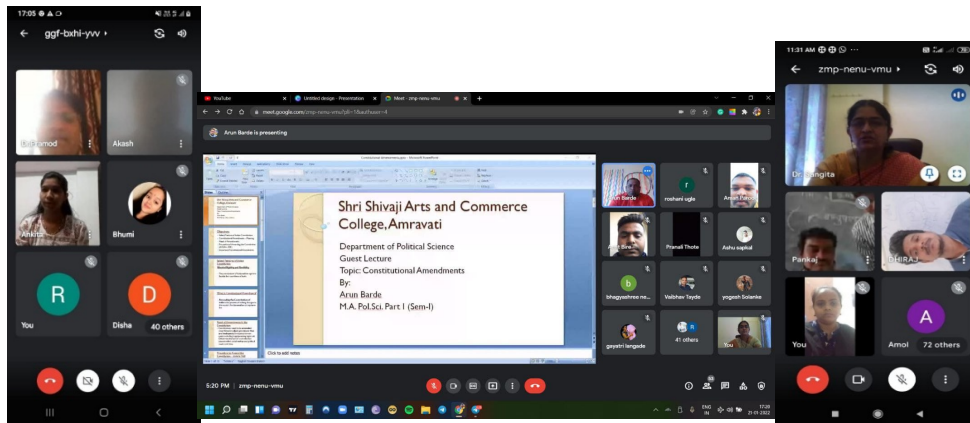
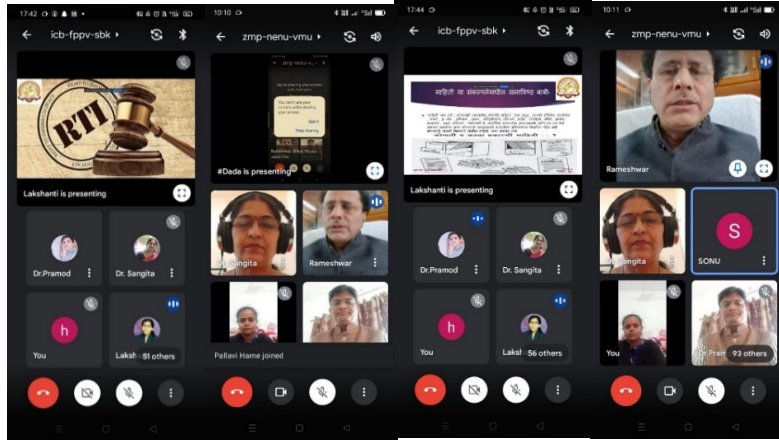
प्रथम क्रमांक:प्रेमासिंध राम (शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती)

द्वितीय क्रमांक:अंजली राव(शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अमरावती)

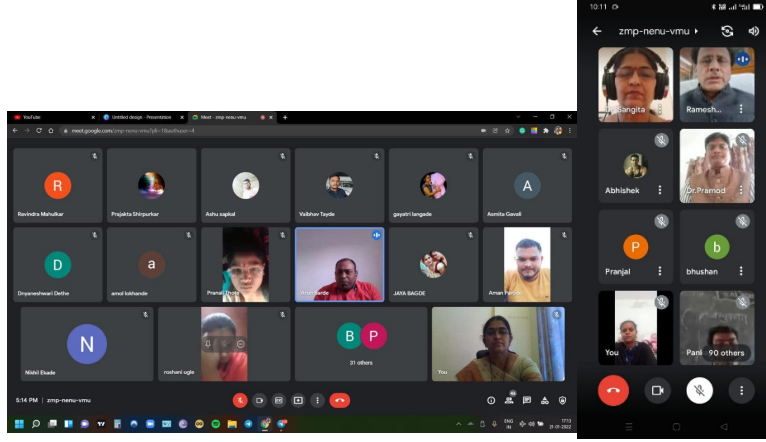
तृतीय क्रमांक:काजल बिजाका (केशरबाई लाहोती महाविद्यालय, अमरावती)

Title of the Program :माजी विद्यार्थी तसेच पदवीत्तर विद्यार्थ्यांचे मार्गदर्शन
Date :२०जानेवारी ते २७जानेवारी २०२२
Resource Person :श्री धीरज बोने, श्री अरुण बर्डे, अंकिता पावडे, लक्षांती अलोने(एम .ए भाग 1), मनीषा ठाकरे(एम .ए भाग 2)
Chairman :डॉ. रामेश्वर भिसे,प्राचार्य श्री शिवाजी कला व वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती
Objective of the Program:माजी विद्यार्थी यांनी आंतरराष्ट्रीय संबंध या अंतर्गत भारत पाकिस्तान या विषयावर मार्गदर्शन केले

Photo/Newspaper Clipping :

No. of Students Benefitted :93

Outcome of the Program : या उपक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांनी वेगवेगळे विषय घेऊन पदवीच्या विद्यार्थ्यांना शिकविले या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये एक आत्मविश्वास निर्माण झाल्याचे दिसले तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये या माध्यमातून वाचन करण्याची आवड निर्माण झाली.

अभिरुप युवा संसद प्रतिनिधित्व

अभिरुप युवा संसद प्रतिनिधित्व सौरब तायडे 2019-20

अभिरुप युवा संसद (मुंबई) प्रतिनिधित्व-कमलेश कुशवाह-2021-22

2017-18 To 2021-22

Debate Competition Certificate

CamScanner

12-23-2022 10.58.01.12-23-2022

CamScanner

10.58.54.12-23-2022 10.59.50.12-23-2022

CamScanner

10.58.24.12-23-2022 11.01.44.

CamScanner

11.00.39.12-23-2022 11.00.14.12-23-2022

CamScanner

11.01.09.12-23-2022 11.02.28.12-23-2022

CamScanner

12-23-2022 11.00.39.12-23-2022

CamScanner

11.00.14.12-23-2022 11.01.09.12-23-2022

CamScanner

11.01.09.12-23-2022 11.02.28.12-23-2022

CamScanner

11.02.28.12-23-2022 11.02.01.

CamScanner

11.02.01.

CamScanner

12-23-2022 11.02.51.12-23-2022

CamScanner

11.02.51.12-23-2022 10.59.25.

Department of Geography

GEOGRAPHICAL STUDY TOUR REPORT

PARTIAL PRACTICAL WORK OF M. A. PART II SEM. IV

**SUBMITTED TO SANT GADGE BABA AMRAVATI
UNIVERSITY, AMRAVATI**

Submitted by
Students of M.A. Part II Sem. IV

Guided By

Dr. Vandana Deshmukh
M.A., M. Phil., Ph.D.

Dr. H. J. Gadbail
M.A., NET, M. Phil. Ph.D.

DEPARTMENT OF GEOGRAPHY
SHRI SHIVAJI ART'S & COMMERCE COLLEGE, AMRAVATI
2019-2020

Shri Shivaji Arts & Commerce College Amravati

Department of Geography

Certificate

Geographical Study Tour Report

This is Certify that,

Mr./Miss

is a student of Geography Department of Shri. Shivaji Art's Commerce College, Amravati of MA. Part-II. He/She has satisfactory carried out the study Tour Report prescribed by University for the Post Graduate Degree course in Geography. The Study Tour Report has been submitted to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati. As a partial fulfilment practical work of M.A. Part-II the academic Year 2019-2020.

Teacher Incharge :-

Prof. H. J. Gadbail

Dr.V. A. Deshmukh
Head

Date :

Department of Geography
Shri. Shivaji Art's & Commerce
College, Amravati

* ऋणनिर्देश *

भुगोल विषयाच्या प्रात्यक्षिक एम. ए. भाग-१ व २ विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रमानुसार भौगोलीक सहलीचा अहवाल सादर करण्यासाठी आम्ही सर्व विद्यार्थी व विद्यार्थिनी सहलीला गेलो. सहलीला मार्गदर्शक म्हणून लाभलेल्या डॉ. वंदना देशमुख मॅडम हया सहलप्रमुख या नात्याने त्यांनी मोलाचे मार्गदर्शन केले. सहलीला आमच्या सोबत येवून पर्यटनाचे नियोजन कसे करावे या विषयी माहिती दिली. याबद्दल आम्ही डॉ. वंदना देशमुख मॅडमचे मनःपूर्वक आभारी आहोत.

आमच्या सहलीला मार्गदर्शन करणारे आणि मुले-मुली व्यवस्थित सहलीला पोहचवित या सर्व गोष्टीपासून काळजी घेणा-या आमच्या प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख मॅडम यांनी प्रस्तुत भौगोलीक सहलीसाठी परवानगी देवून आणि मार्गदर्शन करून सहकार्य केले त्याबद्दल आम्ही प्राचार्य डॉ. स्मिता देशमुख मॅडम यांचे ऋणी आहोत.

भौगोलीक सहलीचे आयोजक व सहलीला मदत करण्यासाठी नेहमी तत्पर असलेले प्रा. हरीहर गाड बैल सर यांचे तर आभार कसे मानावे हेच कळत नाही कारण सहलीच्या पूर्व तयारीसाठी पूर्ण कामे विद्यार्थ्यांसोबत करून आणि नेहमी आनंदात राहून मार्गदर्शन करण्याचे कार्य सरांनी केले. त्याबद्दल आम्ही प्रा. हरीहर गाड बैल सरांचे मनःपूर्वक आभारी आहोत.

आपला विद्यार्थी / विद्यार्थिनी

एम.ए. (भूगोल)

* अनुक्रमणिका *

प्रकरण-१ ले प्रस्तावना	पेज नंबर
१.१ प्रस्तावना -	१
१.२ पर्यटनाचा उद्देश -	४
१.३ पर्यटनाचा अर्थ -	५
१.४ पर्यटनाच्या व्याख्या -	६
१.५ पर्यटनाचे महत्व -	६
प्रकरण- २ रे उत्तरप्रदेश एक दृष्टीक्षेप -	८
२.१ स्थान विस्तार -	१०
२.२ भौगोलिक रचना -	१०
२.३ ऐतिहासिक पार्श्वभूमी -	११
२.४ पर्यटन स्थळे -	१३

आग्रा- तालमहल, लालकिल्ला, फतेहपूर शिक्री

प्रकरण- ३ रे दिल्ली एक दृष्टीक्षेप - १९

३.१ स्थान व विस्तार - २०

३.२ भौगोलिक पार्श्वभूमी - २०

३.३ ऐतिहासिक पार्श्वभूमी - २१

३.४ पर्यटन स्थळे - २१

त्रिमुर्ती भवनराजघाट व शक्तीस्थळ ,सफदरजंग रोड ,

कुतुबमिनार, लालकिल्ला, हुमाँयू मकबरा, इंडिया गेट, संसद भवन,

लोटस मंदिर.

प्रकरण-४ थे अमृतसर एक दृष्टीक्षेप - ३६

४.१ स्थान व विस्तार - ३८

४.२ भौगोलिक परिस्थिती - ३८

४.३ पर्यटन स्थळे - ३९

जालियनवाला बाग,सुवर्ण मंदिर ,संग्रहालय ,अटारी बॉडर ,

पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी

प्रकरण-५ वे राजस्थान एक दृष्टीक्षेप

५.१ स्थान व विस्तार - ४५

५.२ जयपूर ची भौगोलिक माहिती - ४७

५.३ जयपूर एक दृष्टीक्षेप - ४७

५.४ पर्यटन स्थळे - ४८

सिटी पॅलेस, बिरला मंदीर, हवा महल, जंतर मंतर

आमेर किल्ला, अल्बर्ट हॉल संग्रहालय, जल महल

प्रकरण-६ वे निष्कर्ष - ५६

प्रकरण-१ ले

प्रस्तावना

१.१ प्रस्तावना :-

प्रवास ही अतिशय प्राचिन व अविस्मरणीय अशी गोष्ट आहे. सुरुवातीच्या काळात प्रवास हा मनात कोणताही उद्देश किंवा जाणीव न ठेवता आणि साधेपणाने होत असे. प्राचीन काळी प्रवास करणारे बहुतांश यात्रेकरू, खलाशी, नवीन प्रदेशाविषयी कुतूहल करणारे आणि शास्त्रज्ञ होते. मानवी संस्कृतीचा विकास झाल्यावर जागतिक निरनिराळ्या प्रदेशाचा शोध घेण्यासाठी व जग पाहण्यासाठी जाणिवपूर्वक प्रवास होऊ लागला.

इ.स.पूर्वी ४००० मध्ये बनिलो नियातील सुमेरियनाचा गुप्त खजिन्याचा म्हणजे प्रवासाच्या आरंभाचे ऐतिहासिक युग आहे. होगरच्या "ओडीसी" या ग्रंथामध्ये प्राचिन काळातील ग्रीकच्या प्रवास वर्णनाच्या नोंदी मिळतात. फोनेशियन हे ख-या अर्थाने आधुनिक प्रवासी समजले जातात. यांनी विविध देशाचा प्रवास करून त्याचा शोध घेणे आणि त्यांची माहिती मिळविणे याच उद्देशाने ख्रिस्तपूर्व तिस-या शतकात अलेक्झांडरचे शोधकार्य. इसवीसनाच्या सातव्या शतकाच्या अखेरीस याचे शोधकार्य सुरु होते.

१८ व्या शतकाचे स्वरूप बदलले आणि प्रवास हा मनोरंजनासाठी होऊ लागला. रोमन हे मनोरंजनासाठी प्रवास करणारे जगातील पहिले प्रवासी होते. अठराव्या शतकाच्या अखेरीस युरोपमध्ये वार्षिक सुट्टीची कल्पना पुढे आली

१९ व्या शतकात झालेला रेल्वे मार्गाचा आरंभ म्हणजे प्रवासाच्या इतिहासातील महत्वाची घटना मानली जाते. नंतर २० व्या शतकामध्ये पर्यटनाच्या दृष्टीने रेल्वे मार्गास खुपच महत्व आले आहे. सागरी वाहतुकीमध्ये नवीन जग म्हणून समजल्या जाणा-या अमेरिकेकडे लोकांचा प्रवास होऊ लागला. त्यामुळे पर्यटनाचे चित्र बदलू लागले. जगात पहिली मोटार एकोणविसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात रस्त्यावर आली. दुस-या महायुद्धानंतर मोटार प्रवासात मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली. यामुळे पर्यटन अधिक प्रमाणात होऊ लागले. हवाई वाहतूकीच्या विकासानंतर पर्यटनात विशेषतः आंतरराष्ट्रीय पर्यटनात मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली.

पूर्वी प्रवासाचा मुख्य उद्देश हा व्यवसाय करून परदेशाशी व्यापार वाढवणे हा होता. व्यापारातून धनसंपत्ती मिळवण्याची इच्छा या पाठीमागे होती. व्यापारामुळे सांस्कृतिक सहसंबंध व सामंजस्य एकमेकांमध्ये वाढविण्यास मदत झाली. नवनवीन प्रकारचे ज्ञान मिळविण्यासाठी तसेच नवी भूमी शोधण्यासाठी अनेकांनी आपले आयुष्य पर्यटनात घालविलेले पहावयास मिळते. पूर्वीच्या काळात जगातील अनेक भागात पर्यटनाचा मुख्य हेतू धार्मिक परंपरेमध्ये होता. सुख समाधान मिळविण्यासाठी रोमन लोकांनी प्रथम पर्यटन केलेले दिसून येते. रोमन लोकांनी पर्यटन करतांना वाहतुकीकडे लक्ष दिलेले पहावयास मिळते.

आधुनिक पर्यटन हे चौदाव्या शतकापासून युरोपामध्ये प्रचलित झाले या काळात युरोपमधील इटाली हा देश आर्थिक व सांस्कृतिक बाबतीत अग्रेसर होता. आजही इटाली देश पर्यटन विचाराबाबत हुशार समजला जातो. अठराव्या शतकातील युरोपमध्ये सुटीच्या कल्पनेमुळे पर्यटनाला नवी कलाटणी मिळाली, की ज्यामुळे पर्यटनास आदयक्त झाले. त्यामुळे पर्यटन आधकच वाढू लागले. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळात युरोप व उत्तर अमेरिकेमध्ये मोठ्या प्रमाणात तांत्रिक प्रगती घडून आल्याचे दिसते. या काळात आगगाडी, जहार मोटार व विमान या वाहतूक साधनांचा शोध व त्यातील गती, आरामदायक व कार्यक्षमता यामुळे मोठ्या प्रमाणात पर्यटन घडून येवू लागले. २० व्या शतकातील जेट विमानासारख्या अद्यावत साधनामुळे आंतरराष्ट्रीय पर्यटन वाढीस लागलेले दिसते.

पर्यटन ही आर्थिक भूगोलाची नवी शाखा मानली जाते, म्हणून शोधकासाठी हे आव्हानात्मक क्षेत्र आहेत. पर्यटन ही अतिशय जुनी संकल्पना आहे. आजच्या आधुनिक काळातील तांत्रिक प्रगती व औद्योगिकरण व शहरीकरण यामुळे निर्माण झालेले प्रदुषण यातून सांस्कृतिक बदल, मनोरंजन म्हणून पर्यटन आज अधिकाधिक विकसीत होत आहे. पर्यटन हा व्यवसाय रमणीय स्थळांशी संबंधीत असून याबाबतची वाढ, सुगमता सांस्कृतिक पर्यटनाशी निगडीत आहे. म्हणून पर्यटन रेषानुगामी हालचाल संकल्पणेस समाविष्ट केले जाते. पर्यटकाने एखाद्या लहान प्रदेशापासून तर समुद्रापलीकडील प्रदेशापर्यंत याबाबत संशोधकाने स्थळ व संकल्पनेतून केलेले काम एक वैशिष्ट्यपूर्ण व महत्वाचे होवू शकते.

आधुनिक काळातील प्रवासाची उद्दीष्टे प्राधान्याने धार्मिक, व्यापारी व विधानात्मक होते. पश्चिमी प्रबोधन काळापासून एकुणच जिवनाविषयक दृष्टीकोन हा इहलोकनिष्ठ होवू लागला. ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, कला, वाङ्मय नव्या जून्या निर्मितीबद्दल नवे आकर्षण निर्माण झाले. आधुनिक काळात पर्यटन विविध उद्देशाने घडून येते. पर्यटक हा नैसर्गिक सृष्टीसौंदर्य, थंडहवेची ठिकाणे, समुद्रकिनारे ऐतिहासिक स्थळे आणि महत्वाची धार्मिकस्थळे इत्यादींना भेट देण्यास नेहमीच इच्छुक असतो. या शिवाय आजच्या आधुनिक काळात पर्यटकांना मोठ्या शहरांना भेट देण्याची इच्छा असते.

१.२ पर्यटनाचा उद्देश :-

पृथ्वीवरील सर्व प्राण्यांमध्ये माणुस हा जिज्ञासु प्राणी आहे. म्हणूनच माणसाचे इतर सजीव सृष्टीच्या तुलनेने आपली स्थळाची वैशिष्टपूर्ण अशी वेगळी संस्कृती प्रस्थापीत केली. मानवाच्या जिज्ञासू वृत्तीतूनच नवनव्या ज्ञानविस्ताराच्या बाजू उजेडात आल्या माणसाची मानसिकता ही नाविण्य शोधण्याची असल्यामुळे विविध प्रकारचे भूखंडे शोधण्याचा तो प्रयत्न करीत असतो.

भूगोल अभ्यासाला तौलनिक अभ्यासण्यासाठी व त्या अभ्यासक्रमाचा अन्वार्थ लावण्यासाठी सहलीच्या माध्यमातून प्रत्यक्षरित्या मिळविलेल्या अनुभवाचा व ज्ञानाचा उपयोग होत असतो. वेगवेगळे प्राकृतिक घटक सांस्कृतिक घटक यांच्या प्रत्यक्ष परिणामातून अनुत्तरीत प्रश्नांचे समाधान शोधता येते. अशावेळी मानवी मनात निर्माण झालेल्या वेगवेगळ्या

प्रश्नांची उत्तरे आपल्याला तर्कशास्त्ररित्या शोधायचे असतील व अनुभवायचे तर प्रत्यक्ष अवलोकन करणे महत्वाचे ठरते.

उद्देश :-

- १) प्राकृतिक व सांस्कृतिक पर्यावरणातील घटकांचा प्रत्यक्षपणे अनुभव घेणे.
- २) आपल्या व्यक्तिमत्वाचा विकास करणे.
- ३) अप्रत्यक्षपणे मिळालेल्या ज्ञानाची सत्यता पडताळून पाहणे.
- ४) भौगोलिक ज्ञानाचे उपयोजन करण प्रत्यक्ष घटना स्थळांना भेट देवून अभ्यास करणे.
- ५) नविन शोधातूनच भौगोलिक अभ्यास समृद्ध करणे हे सर्वच घटक पर्यावरणांशी निगडीत असतात.
- ६) ऐतिहासिक घटना व स्थळ या मधील भौगोलिक संदर्भ अभ्यासणे.

१.३ पर्यटनाचा अर्थ :-

पर्यटन ही संज्ञा प्रवास या शब्दाशी संबंधीत आहे आणि प्रवास या शब्दाची लॅटीन भाषेतील Tornos या शब्दापासून उत्पत्ती झालेली आहे. त्याचा अर्थ वर्तुळ असा आहे. याच शब्दापासून पूढे " वर्तुळाकार प्रवास " किंवा " पॅकेज टूर्स " हा शब्द रुढ झाला. इ.स. १६४३ मध्ये हा शब्द प्रथम वापरला गेला आणि त्याचा संदर्भ एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी जाणे किंवा वर्तुळाकार प्रवास करून निरनिराळी ठिकाणे पाहणे असा होतो.

"पर्यटन म्हणजे माणसाचे त्याच्या नेहमीच्या राहत्या ठिकाणापासून इतरत्र झालेले अल्पकालीन स्थलांतर होय."

१.४ पर्यटनाच्या व्याख्या :-

१) हरमन श्युलर्ड या आस्ट्रेलियन अर्थतज्ञाच्या मते पर्यटन म्हणजे एक असा एक आर्थिक कार्यक्रम की, ज्यात लोकांचा प्रत्यक्ष देशांतर्गत किंवा परदेशी प्रवास वास्तव्याचे ठिकाण एखादा देश, नगर किंवा प्रदेश या स्वरूपात असू शकते.

२) १९७६ मध्ये ब्रिटनमधील पर्यटन संस्थेने पर्यटनाची व्याख्या करतांना म्हटले आहे की, पर्यटन म्हणजे लोकांनी त्यांच्या राहत्या स्थानापासून काही अंतरावरील स्थानी अल्पकालीन केलेले स्थलांतर होय. हे स्थलांतर संशोधन, व्यवसाय, मनोरंजन ऐषआराम अशासाठी केलेले असते.

१.५ पर्यटनाचे महत्व :-

श्री. जार्ज यंग यांनी आपल्या पर्यटन शाप की वरदान या ग्रंथात अनेक दृष्टीने विषद केलेले आहे. त्यांच्या मते पर्यटनाचे जसे अनेक फायदे मिळतात. अर्थव्यवस्था स्थिर होवून देशाची आर्थिक प्रगती होते.

❖ पर्यटनामुळे आर्थिक दृष्ट्या मागासलेल्या देशांना मोठ्या प्रमाणावर परकीय चलन उपलब्ध होते.

- ❖ पर्यटन मोठ्या प्रमाणावर रोजगार उपलब्ध करून देते.
- ❖ पर्यटनामध्ये होणारी वाढ जागतिक साक्षरतेत वाढ व लोकांच्या राहणीमानात वाढ घडून आणते.
- ❖ पर्यटनामुळे देशोदेशीचे लोक पर्यटन स्थळांना भेटी देतात त्यामुळे देशाची संस्कृती, ऐतिहासिक, सामाजिक, आर्थिक व राजकीय परिस्थिती जगातील इतर देशांना समजते.
- ❖ पर्यटनामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेत प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष करामुळे मोठ्या प्रमाणात भर पडते.
- ❖ पर्यटनामुळे कारखानदारीही वाढते.
- ❖ प्रादेशीक असमानतेला दूर करण्याचे एक उपयुक्त साधन म्हणजे पर्यटन होय.
- ❖ पर्यटनामुळे पर्यावरण व संस्कृती यांचे जतन व संवर्धन होते. देशाच्या अर्थव्यवस्था पर्यटन व्यवसायाला महत्व असते. वरील महत्व लक्षात घेवून आम्ही अभ्यासक्रमानुसार दिल्ली, आग्रा, जयपूर, अजमेर, उदयपुर, माऊंट आबु, अहमदाबाद या पर्यटन स्थळाला भेट देण्याचे ठरवले.
- ❖ आधुनिक पर्यटन व्यवसायाचा अत्यंत जलद गतीने विकास होत आहे.

प्रकरण-२ रे

उत्तरप्रदेश एक दृष्टीक्षेप

प्रस्तावना :-

कोणत्याही पर्यटन स्थळाला भेट द्यायची असेल तर तेथील भौगोलिक पार्श्वभूमी तसेच ऐतिहासिक पार्श्वभूमी माहिती असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे आग्रा, फत्तेपुर सिक्री ही शहरे ज्या राज्यात वसलेले आहेत. त्या प्रदेशाची थोडक्यात भौगोलिक पार्श्वभूमी तसेच आग्रा फत्तेपुर सिक्री या शहरांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी तसेच त्यांचे स्थान व विस्ताराची माहिती असणे आवश्यक आहे. ती पुढील प्रमाणे

राजधानी :	लखनऊ
क्षेत्रफळ :	२,३८,५६६ चौ.कि.मी.
लोकसंख्या :	१६,६०,५२,८५९
भाषा :	हिंदी
लोकसंख्येची घनता :	६८९ प्रतिवर्ग कि.मी.
लिंग गुणोत्तर :	८९८ (१००० पुरुषांबरोबर स्त्रियांची संख्या)
साक्षरता :	५७.३६% स्त्री पुरुष
जिल्हयांची संख्या :	७०

नदया :	गंगा, यमुना, घाघरा, गंडक, कोसी ।
हवामान :	उष्ण कटिबंध व समशितोष्ण
पावसाळा :	जून ते डिसेंबर
पर्यटक काळ :	नोव्हेंबर ते मार्च
अक्षवृत्तीय विस्तार :	२७°७'५३" उत्तर अक्षवृत्त
रेखावृत्तीय विस्तार :	८०°५२'४" पूर्व रेखांश

२.१ स्थान विस्तार :-

'आग्रा' हे जगप्रसिध्द पर्यटन स्थळ म्हणुन ओळखले जाते. भारतातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगात आग्रा येथिल 'ताजमहल' ही वास्तु प्रसिध्द आहे आणि याला जगातील आठवे आश्चर्य म्हणुन महत्व प्राप्त झाले आहे. भारताच्या उत्तर पूर्वेला असलेल्या उत्तर प्रदेश राज्याच्या पश्चिमेकडील भागात 'आग्रा' हे शहर वसलेले आहे. आग्रा हे यमुना नदिच्या तिरावर वसलेले ऐतिहासीक वारसा लाभलेले एक प्रमुख शहर आहे. आग्रा या शहराचा विस्तार हा साधारणतः उत्तरेस २६° ४०' अक्षांश आणि पूर्वेस ६६° ५०' पूर्व रेखांश यांच्या दरम्यान आहे. आणि दिल्ली ते कलकत्ता हा प्रमुख महामार्ग आग्रा या ठिकाणाहून गेलेला आहे. आग-याचे क्षेत्रफळ ८२ चौ.कि.मी.आहे.

२.२ भौगोलीक रचना :-

आग्रा या शहराच्या भौगोलीक रचनेचा विचार केल्यास आशिया खंडाच्या दक्षिणेकडील भागातील भारत हा प्रमुख देश असुन भारताच्या उत्तरेकडील भागात वसलेल्या उत्तरप्रदेश या राज्याच्या पश्चिमेस इशान्येकडील भागात आग्रा हे शहर वसलेले आहे.

हवामान :-

'आग्रा' हे थंड प्रदेशातील असुन या ठिकाणी हिवाळयात धुके मोठया प्रमाणावर आढळते. भारतातील मुख्य नदी गंगा नदीची उपनदी त्याचप्रमाणे भारतातील दक्षिण वाहिनी

नदयांपैकी यमुना ही प्रमुख नदी असून या नदिच्या काठावर वसलेले 'आग्रा हे प्रमुख शहर आहे. येथील हवामान हिवाळयात थंड असते व उन्हाळयात उष्ण असते. दिवसा तापमान जास्त असते व रात्री ते कमी होते.

वनस्पती :

येथील हवामान थंड व उष्ण असल्यामुळे येथे बाभुळ, बोर, निवडुंग, कडूलिंब, वड यासारखी वनस्पती झाडे आढळतात.

मृदा:

'आग्रा' हे उत्तर बिंदकल्पीय पठारी प्रदेशात असल्यामुळे तेथे सर्वत्र पठारी भाग आढळून येतो. पठारी भागामध्ये प्रामुख्याने भुसभुशीत, वाळुयुक्त मृदा आढळून येते.

२.३ आग्र्याची ऐतिहासीक पार्श्वभूमी :-

'आग्रा' हे सांस्कृतिक व ऐतिहासीक वारसा लाभलेले एक प्रमुखशहर आहे. हे शहर यमुना नदिच्या काठावर वसलेले आहे. जगप्रसिध्द ताजमहल आग्रा या ठिकाणीच आहे. आग्रा ही मोगल साम्राज्याची १६ व्या व १७ व्या शतकात राजधानी होती. सन १६३४ मध्ये शहाजहानने ती दिल्लीत नेली. अशी ऐतिहासीक पार्श्वभूमी लाभलेल्या स्थळाला पर्यटन स्थळ म्हणून महत्व प्राप्त झाले आहे. या ठिकाणी अनेक वास्तु पाहण्यासारख्या असल्यामुळे विदेशी पर्यटकांची गर्दी मोठया प्रमाणात असते.

सम्राट शहाजहान ने 'ताजमहाल' हि वास्तु इ.स. १६३१ मधे आपली राणी मुमताज हिच्या स्मरणार्थ ही संगमरवराची भव्य व अति सुंदर इमारत उभारली. त्या इमारतीस ताजमहल असे म्हणतात. या वास्तुच्या तळघरात दोघांच्या कबरी आहेत. त्यामुळे हे स्मारक म्हणून प्रसिध्द आहे. ताजमहल पुर्णतः संगमरवरी दगडाने बांधलेला आहे. यातील नाजूक नक्षीकाम व शिल्प अप्रतिम आहे. याच्या मधोमध गोल घुमट व चार बाजूंनी उंच मिनार आहेत. ताजमहालसमोर सुंदरशी बाग आहे. पौर्णिमेच्या दिवशी ताजमहालाच्या बागेतील पाण्यात व यमुना नदिमध्ये त्याचे प्रतिबिंब पडते. हे प्रतिबिंब खुप विलोभनीय दिसते. दरवर्षी लक्षावधी देशी-विदेशी पर्यटक ताजमहलात येतात.

ही वास्तू बांधायला बरीच वर्षे लागली व २२,००० मजूर काम करीत होते. ही वास्तु सन १६३१ मध्ये बांधून पूर्ण झाली. प्रमुख वास्तूच्या ४ टोकांना चार मिनार आहेत व मागच्या बाजूस यमुना नदी वाहते. याचा स्थापज्ञ प्रमुख उस्ताद हमीद होता. त्याला शहाजहानने मांडु येथे चार वर्षे अनुभव घेण्यासाठी पाठविले होते. राजकीय व ऐतिहासीक मतभेद असले तरीही ही इमारत वास्तुकलेचा जगातील एक उत्कृष्ट नमुना आहे. या वास्तुच्या सुंदरतेला भौगोलीक स्थितीमुळे अधिकच सौंदर्य प्राप्त झाल्यामुळे पर्यटकांचे ते आकर्षण ठरले आहे.

सृष्टीसौंदर्य :-

आग्रा हे शहर यमुना नदिच्या काठावर वसलेले असून तेथील ताजमहल ही जगप्रसिध्द वास्तु आहे. शहाजहानने आपल्या राणीच्या स्मृतीत ही वास्तू बांधली. आग्रा येथील लाल

किल्ला सर्व इतिहासात महत्वाचा किल्ला म्हणून ओळखला जातो. या किल्ल्यात बाबर, हुमायु, शहाजहान, औरंगजेब यांनी वास्तव्य केले आहे. आग्रा येथील लाल किल्ल्याला ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून अतिशय महत्त्व प्राप्त झाले.

जीवन पध्दती :-

येथील लोकांची राहणी साधारण स्वरूपाची आहे. येथील प्रेक्षणीय स्थळांमुळे जास्तीत जास्त, लघुउद्योग प्रस्थापीत झाले आहे. मोठ्या व्यवसायावर अवलंबून न राहता येथील लोक छोटे व्यवसाय करतात.

२.४ प्रमुख पर्यटन स्थळे :-

१) ताजमहल :-

शहाजहानने त्याचे बेगम मुमताज हिच्या स्मरणार्थ ही संगमरवराची भव्य व अतिसुंदर इमारत उभारली त्या इमारतीस 'ताजमहल' असे म्हणतात. या वास्तुच्या तळघरात दोघांच्याही कबरी आहेत. बाहेर भव्य बाग आहे. त्यात सुंदर कारंजी आहेत. तेथे अनेक पर्यटक येतात. त्यात परदेशी पर्यटकांचाही बराच वाटा असतो.

ताजमहल

२) आग-याचा लाल किल्ला :-

'आग्रा' मोगल सम्राट अकबराने इ.स. १९५६ मध्ये यूप मोठ्या आकाराचा भूईकोट किल्ला बांधला. हा किल्ला लाल दगडाने बांधलेला आहे. त्यामुळे त्याला लाल किल्ला माणून ओळखले जाते. या किल्यात मोती मशीद, दिवाणे-ए-आम, मुसामन बुरुज, जोधाव्दार या वास्तु आहेत.

शिवाजी महाराजांना औरंगजेबाने येथेच बंदीवासात ठेवले होते. औरंगजेबाने आपले वडील शहाजहानला याच किल्ल्यात बंदिस्त केलेले होते. तेथेच त्यांचा अंत झाला. या किल्यातून यमुना नदी व्दारे ताजमहलला बोटीने जाता येते तसेच या किल्यातून ताजमहल दिसतो. या किल्यात Sound व Light Show असल्यामुळे पर्यटकांना ऐतिहासीक वास्तु बरोबरच आधुनिकतेचा आस्वाद मिळत असल्यामुळे अगत्याने पर्यटक येथे भेट देतात.

३) फत्तेपुर शिक्री :-

'आग्रा' शहराच्या पश्चिमेस ३७ कि.मी. अंतरावर एका पर्वताच्या टेकडीवर हे स्थळ अकबराने इंडो-इस्लामीक शिल्पकला व स्थापत्यकला वापरून बसविण्याचे ठरविले. हे आग्रा - जयपूर राष्ट्रीय महामार्गावर प्लॉट १ वर हायवेवर आहेत. १५९८ मध्ये अकबर बादशहा झाला. पण त्याला मुलगा नसल्यामुळे वारसदार नाही म्हणून दुःखीच होता. त्याची शिक्री येथे राहणा-या चुस्ती सलीम चिष्टीची भेट झाली. त्या संताने अकबराला आशिर्वाद दिला की तुला तीन मुले होतील लवकरच सलीमचा जन्म झाला. त्याचे नाव पुढे जहागीर ठेवले होते. कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी अकबराने शिक्री येथे बादशहाचे निवासस्थान बांधण्याचे ठरविले. त्याप्रमाणे सर्व आराखडे तयार केले. प्रथम जामा मशीद बांधली व नंतर राजवाडा बांधला. त्याचे नांव फत्तेपूर शिक्री असे ठेवले व ही साम्राज्याची आणखी एक राजधानी झाली. त्याचे क्षेत्रफळ ८ चौ.कि.मी. असून या राजवाड्यात पुढील भाग बांधलेले आहेत.

४) दिवाण-ए-आम :-

या ठिकाणी बादशहा रोज लोकांना भेटत असे व न्यायदानाचे काम करीत असे.

५) दिवाण-ए-खास:-

येथे खास कार्यक्रम घडत असत. ही इमारत फारच सुंदर आहे. त्याच्या उत्तरेच्या कोप-यात एक खाजगी भेटी करीता हॉल होता. ह्या दालनात मधोमध एक मोठ्या आकाराचा कोरीव काम केलेला खांब आहे. ज्याच्या आधारावर बरच्या बाजुस बाल्कनी बांधलेली आहे.

६) पचिसी कोर्ट :-

हो बुद्धीबळ खेळण्याची जागा आहे. लाकडी वस्तू (प्यादी) ठेवण्या ऐवजी अकबर जिवंत माणसांनाच उभे करून हा खेळ खेळत असे. इतका मोठा हा पट आहे.

७) खाजगीतील जागा :-

अनुप तलावाच्या पश्चिमेस त्याचे वाचनालय व पुस्तक संग्रहालय होते. पलीकडे दप्तराची किंवा कार्यालयाची जागा होती. त्याच्या वर त्याचे शयनगृह होते. ते (Channels) घडीतून पाणी सोडून थंड ठेवले जात असे. शेजारीच टकीश सुलतानाचा महाल होता. गोव्याहून आणलेल्या बेगम मरीआमचा महाल पूर्व बाजूस होता. १९ व्या शतकापर्यंत या महालाचा आतील भाग सोन्याने मढविलेला होता त्याची दुसरी पत्नी जोधाबाई ही हिंदु होती. तीचा महाल गुजरात, मांडू व ग्वालहेरकडच्या शिल्पकलेचा होता. त्याचे छप्पर निळयारंगाच्या कौलांचे होते. फत्ते पुर शिक्रीमध्ये एकाच जागी अशी रंगबेरंगी विविधता असल्यामुळे पर्यटकांना आकर्षण निर्माण होते.

८) हवामहल :-

स्त्रियांच्या महलाला हवा येण्यासाठी एका वा-याचा झोत जोडलेला होता.

९) बिरबल महल :-

हा महल खास बिरबलसाठी बनविलेला होता. पण तो येथे कधी राहला होता यात शंका आहे.

१०) पंचमहल :-

ही पाच मजली वास्तु खास अकबराच्या खास पाहुण्यासाठी वापरली जात असे.

११) जामा मशिद :-

येथिल पहिली, खुप विस्तीर्ण व उंच असलेली ही मशिद आहे. या मशिदीला पूर्वेकडून प्रवेशासाठी बादशाही दरवाजा आहे. आतील नमाज पडण्याची जागा अतिशय सुंदर रंगविलेली आहे.

१२) चिस्ती सलिमची कबर :-

चिस्ती सलिमचा सन १५७२ मध्ये मृत्यू झाला. त्याची कबर सन १५८०-८१ मध्ये बांधली. त्या कबरीच्या भिंती नक्षीदार आहेत तसचे खांब, छत सुरेख नाजूक कला कुसरीचे आहे.

१३) बुलंद दरवाजा :-

हा जामा मशीदचा दक्षिणेकडील दरवाजा आहे. हा जगातील सर्वात उंच दरवाजा मानला जातो. तो सन १५७५ मध्ये बांधला असून याची उंची १७६ फूट (म्हणजे १५ मजली इमारती एवढा) आहे. दरवाजापासून रस्त्यावर जाण्यासाठी मोठ्या आकाराच्या पाय-या आहेत. आजही हा दरवाजा उत्तम स्थितीत आहे. येथून मध्यप्रदेशातील काही भाग दिसतो.

बुलंद दरवाजा

प्रकरण-३ रे

दिल्ली एक दृष्टीक्षेप

प्रस्तावना :-

दिल्लीचे जूने नाव इंद्रप्रस्थ होते. नुकताच याला राज्याचा दर्जा दिला आहे. इ.स. १९१२ पासून दिल्ली भारताची राजधानी आहे. दिल्ली हे शहर यमुना नदिच्या किना-यावर वसलेले आहे. पूर्वी ही मोगल साम्राज्याची व नंतर ब्रिटीश साम्राज्याची राजधानी होती. काही काळ मराठ्यांची सत्तापण येथे होती. हे शहर जुनी दिल्ली व नवी दिल्ली या दोन भागात वसलेले आहे. जुनी दिल्ली संपूर्ण तटबंदीचे पुरातन शहर आहे. मुख्यतः पुरातन काळात या शहराचा विकास झाला.

दिल्लीमध्ये बघण्यासारखी स्थळे मोठ्या प्रमाणात आहेत. त्यातील बरीचशी नवी दिल्लीमध्ये आहेत. नवी दिल्ली या भागाची ब्रिटीश सरकारने योजनापूर्वक रचना केली आहे. त्यामुळे येथे रुंद रस्ते, आजु बाजुला बगीचे, कारंजी व शिस्तबध्दपध्दतीने उभारलेल्या ईमारती आहेत. दिल्लीचा क्षेत्रफळाच्या दृष्टीकोनातून ३० वा व लोकसंख्येच्या दृष्टीकोनातून १८ वा क्रमांक लागतो. तेथिल साक्षरतेचे प्रमाण ८६.३४% आहे. दिल्लीचे स्थान भारताच्या उत्तरेला मध्यभागी आहे.

३.१ स्थान विस्तार :-

भारताची राजधानी म्हणून नवी दिल्लीचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. भारताच्या चार महानगरांपैकी दिल्ली हे एक महानगर म्हणून महत्व आहे. या शहराचे स्थान उत्तर भारतात आहे. हे एक राज्य आहे. त्यामुळे या शहरास राजकीय महत्व आहे. हे शहर म्हणजे भारताच्या गौरवशाली इतिहासाचे साक्षीदार आहे. याचे अक्षवृत्तीय विस्तार उत्तरेकडे $७७^{\circ}५३'$ असून रेखावृत्तीय विस्तार $२८^{\circ}३८'$ इतका आहेत.

३.२ भौगोलीक पार्श्वभूमी :

हवामान :-

दिल्लीचे हवामान हे आल्हाददायक आहे. येथे हिवाळ्यात अधिक थंडी असते. त्यामुळे धुक्याचे प्रमाणही जास्त असते. तसेच उन्हाळ्यात उष्णतामान सुद्धा अधिक आढळते. यावरून सर्वसाधारणपणे असे लक्षात येते की, येथे विषम स्वरूपाचे हवामान आढळते.

भूरचना :-

दिल्ली हे शहर भारताच्या उत्तरेला असल्यामुळे तेथे मध्ये हिमालयीन श्रेणीचा प्रभाव दिसून येतो. येथे प्रामुख्याने तसेच पठारीक्षेत्र आढळून येते. हे शहर मध्ये पठारी प्रदेशाच्या दक्षिणेला असल्यामुळे येथे पठारी प्रदेशाचे आधीक्य आढळून येते.

वनस्पती :-

दिल्लीतील वनस्पतीच्या बाबतीत विचार करता दिल्लीत फुलझाडांचा मोठ्या प्रमाणावर विकास झालेला आढळून येतो. तसेच दिल्लीत विषम प्रकारचे हवामान असल्यामुळे साधारणतः निंब, बाभुळ हे वृक्ष आढळून येतात.

३.३ ऐतिहासीक पार्श्वभूमी :-

दिल्लीला पुरातन काळापासून राजधानीचा दर्जा प्राप्त झाला आहे. येथे पर्यटकांना पाहण्यासाठी अनेक अनेक ऐतिहासीक स्थळे प्रसिध्द आहेत. त्या सर्वांमध्ये लाल किल्ला हा मुगल काळापासून प्रसिध्द आहे. या किल्यात दिवाने आम, दिवाने खास इत्यादी वास्तु प्रसिध्द आहेत. येथे एक लहानसे वस्तुसंग्रहालय आहे. याशिवाय या किल्याची भव्यता पाहता प्रशंसनीय वाटते. येथील जामा मशिद प्रसिध्द वास्तू आहे. ब्रिटीश काळातील अनेक स्मारके, वास्तु दिल्लीने जपून ठेवलेल्या आहेत.

इतर प्रेक्षणीय स्थळांमध्ये फिराजशहा कोटला मैदान, जंतर-मंतर, कुतुबमिनार हा ११ व्या शतकातील विजय मिनार आहे. याची उंचो ६३ मी. आहे. त्याच्या शेजारी इस्ताम मशीद आहे.

३.४ पर्यटन स्थळे :-

१) त्रिमुर्ती भवन :-

इंग्रजांच्या काळात ब्रिटीश सैन्याचे सर्वोच्च अधिकारी येथे राहत असत. भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल नेहरू येथेच पंतप्रधान असतांना राहात होते. त्यांचा मृत्य

येथेच झाला. आता ही इमारत नेहरू स्मारक म्हणून ओळखल्या जाते. नेहरुजिंच्या वैयक्तीक वापरातील विविध वस्तु, पुस्तके, हस्तलिखीते, फोटो येथे जतन करून ठेवलेले आहेत. नागरीकांना ते बघण्याची सोय उपलब्ध आहे. येथिल विशेष बाब अशी की, नेहरू पुण्यतिथीच्या दिवशी येथिल हिरवळीवर प्रसिध्द गायकांचा / वादकांचा खास निमंत्रित पाहुण्यासमोर कार्यक्रम होतो.

२) सफदरजंग रोड:-

येथे इंदिरा गांधी पंतप्रधान असताना राहात होत्या. येथेच त्यांचा मारेक-यांच्या बंदकीच्या गोळीने दुर्दैवी करुण अंत झाला. आता ही वास्तु इंदिरा गांधी स्मारक म्हणून जतन केली आहे. येथिल इंदिरा गांधीच्या वैयक्तीक वापरातील वस्तु, फोटो इत्यादी व जेथे त्यांना बंदुकीच्या गोळ्या झाडून मृत्यू आला ती जागा राष्ट्रीय स्मारक म्हणून जतन केली आहे. त्याच बरोबर राजीव गांधीच्या हत्येच्या वेळीचे वस्त्र व इतर वस्तू जतन करून ठेवल्या आहेत. हे स्मारक नागरिकांना बघता येते.

३) राजघाट, शांतीवन, विजयघाट, शक्तीस्थळ :-

येथे महात्मा गांधी, पडीत नेहरू, लाल बहादुर शात्री व इंदिरा गांधी यांचे अंत्यसंस्कार करण्यात आले. दरवर्षी त्यांच्या समाधीला श्रद्धांजली वाहण्याकरीता सरकारी कार्यक्रम

असतो. राजघाटावर भारतात येणारा प्रत्येक परदेशी पाहुणा, प्रमुख येवून श्रध्दासुमने वाहतो व दर्शन घेतो.

४) कुतुबमिनार :-

दिल्लीतील सर्वात प्रसिध्द स्थळापैकी एक स्थळ असून हे अतिशय उंच आहे. याची उंची ९२.५ मीटर आहे. तळावरील जमीनीवरील व्यास १४.४ मीटर असून टोकावरील व्यास २.४ मीटर आहे. कुतुबमिनार सन ११९३ मध्ये कुतुबुद्दीन ऐबक याने भारतात प्रथम मुसलमान राज्य स्थापन केल्याची खुण म्हणून मोहरोली या स्थळी उभारली. ही वास्तु पाच मजली आहे आणि त्याचे बांधकाम कुतुबुद्दीनच्या नंतर अलतमशा याने पूर्ण केले. येथे अल्लाउद्दीन खिलजी याने सन १३११ मध्ये दरवाजा बसविला. ही इमारत इस्लामीक वास्तुशास्त्रानुसार उभारली आहे.

मीनारमध्ये देवनागरी भाषेचे शिलालेखानुसार हे मीनार १३२६ मध्ये क्षतीग्रस्त झाली होती. परंतु मोहम्मद बिन तुगलाग याने दुरुस्त केली. त्यानंतर १३६८ मध्ये फिरोजशाह याने वरील मजल्याला हटवून यात आणखी दोन मजल्याचे बांधकाम केले. यात वरपर्यंत चालत जायला आतुन पाय-या आहेत. दोन ठिकाणी बाहेरच्या बाजुस गॅलरीत येवून आजुबाजुच्या प्रदेशाचे निरीक्षण करता येते. परंतु हल्ली वर जाण्यास बंदी आहे. कारण काही लोकांनी तेथे वर जावून आत्महत्या केल्या.

५) लाल किल्ला :-

दिल्ली येथिल लाल किल्ला अतिशय पुरातन वास्तु म्हणून प्रसिध्द आहे. येथे मोगल साम्राज्याची काही काळ राजधानी होती. येथे दिवाण-ई-आम, दिवाण-ई-खास, सिंहासन ठेवलेला तो चबुतरा आहे. येथेच आजाद हिन्द सेनेच्या प्रमुख नेत्यांवर ब्रिटीश सरकारने खटला भरला होता. त्याची सुनावणी झाली. या किल्याच्याप्रांगणात १५ ऑगष्टला पंतप्रधानांच्या हस्ते स्वातंत्रदिनाचा मुख्य कार्यक्रम दरवर्षी होतो. येथे रोज सायंकाळी Sound and Light चा कार्यक्रम होतो.

महात्मा गांधी खुन खटल्याची सुनावणी पण येथेच झाली होती. हा किल्ला शहाजहानने १६२९ साली बांधला. तो बांधतांना नऊ वर्षे लागली. येथे मोगल साम्राज्याची सन १८५७ पर्यंत राजधानी होती. लाहोरी गेट हा मुख्य दरवाजा होता. दिवाण-ई-आम हा ६० लाल रंगाच्या खांबाचा हॉल आहे. शेजारीच रंग महाल हा फक्त स्त्रीयांसाठी वापरायचा हॉल आहे. दिवाण-ई-खास हा पांढ-या संगमरवराचा आहे. येथे सिंहासन होते ते पर्शियन राज्याच्या मुख्य नादीर शहा याने पळवून नेले. या महालात बादशहा फक्त त्याच्या सल्लागारांना व खास लोकांनाच भेटत असे. शेजारच्या स्नानगृहात एका ठिकाणी उष्ण पाण्याचे फवारे होते, तर दुस-यात गुलाब पाणी असे व तिस-यात थंड पाणी असे. दिवाण-ई-आम च्या शेजारी एक खास महाल होता. तेथे स्त्रीयांना प्रार्थनेची व राहाण्याची व्यवस्था होती. दिवाण-ई-खास च्या शेजारी औरंगजेबाने सन १६५९ मध्ये बांधलेली मशीद आहे.

लाल किल्ला

७) हुमाँयू का मकबरा :-

दिल्ली या प्राचीन नगरामधील हुमाँयू का मकबरा हे एक प्रसिद्ध ठिकाण आहे. येथे सम्राट हुमाँयू ची समाधी आहे. सम्राट हुमाँयूची समाधी नगरापासून जवळच ४.५ मैलाच्या हरवीर स्थीत आहे. ही समाधी एका बगीच्या मध्ये आहे. ज्याला चहू बाजूला फुलाची झाडे आहेत. व त्याच्या चारही बाजूला मोठयमोठया भिंती असून दक्षिण व पश्चिमेकडे छान असे नक्षीदार दरवाजे आहेत. सम्राट हुमायू ने स्वतः आपल्या समाधीसाठी या प्रतिमानाची निवड केली होती. ही समाधी इ.स. १५५६ मध्ये १५ लाख रुपये खर्च करून बांधण्यात आली होती.

हुमायूची समाधी ही संगमरवरी वरांडा असलेल्या उंचवटयावर बांधण्यात आली आहे. ही भव्यदिव्य अशी इमारत असून त्याच्या आतमध्ये वरील भागामध्ये काळयारंगाचे तारे आहेत. तर या भवनाची उंची जवळवळ ८० फुट इतकी आहे. तसेच या भवनाच्या चारही बाजूला सुंदर आणि रमणीय संगमवराने घुमट आहेत. तसेच या इमारतीच्या भिंती आणि फर्श हे सुध्दा संगमरापासून बनविलेली आहेत.

या समाधिला भेट दिल्या नंतर अनेक दुखी स्मृती जागृत होतात. कारण येथे अनेक लोकांच्या समाधी आहेत. या समाधीत हमीदाबेगम जी की हुमायू ची पत्नी होती. जहाँदारशाह १७१२-१२ पुरस शायर १७१३-१९ आकमगीर द्वितीय १७४५-५९ आणि शाहजहाँचा प्रिय पुत्र दारारोकोह जो त्याचा वास्तविक उत्तराधिकारी होता. या सर्व प्रिय व्यक्तीच्या समाधी येथे आहेत.

भवनाच्या मधातील भागामध्ये अनेक लहान लहान खोल्या आहेत. या मंद प्रकाश पडनाच्या खोल्या मधील डावीकडील जवळच्या एकाखोली मध्ये १८५७ मध्ये नगराच्या वतनानंतर बहादुरशाहने आश्रय घेतला होता, त्याने १८५७ च्या उठावामध्ये दिल्लीवर कब्जा केला होता व त्यानंतर ब्रिटीशा समोर आपले शस्त्र टाकले होते. तेव्हा बहादुरशाहाला प्राणदान देण्यात आले होते. परंतु त्याचे पुत्र, नातवंड व भाच्याला अतिशय निघृणपणे मारण्यात आले होते. मेजर हडसन ने याच समाधिच्या स्थानावर या सर्वांना आपल्या हाताने मारले होते. अशा या भव्य भवनामध्ये एका बाजूला चमकणारी संगमवरा ची समाधी आहे. जी तेमूर वंशाचे उत्तराधिकारी प्रथम शासक हुमायूची आहे. ज्यानी आपल्या साम्राज्याची स्थापना केली तर दुसरीकडे तेमूर वंशाचा अंतिम शासक ज्याने इंग्रजासमोर आपले शस्त्र टाकले होते. त्याची स्मृती आहे.

८) संसद भवन :-

संसदीय इमारतीमध्ये संसद भवन, स्वागत कार्यालय आणि सांसदीये ज्ञानपीठ किंवा संसदीय ग्रंथालय आहेत. या सर्वांना 'संसद परिसर' असे म्हणतात. त्यात लांब गाड्या, जलाशय, फव्वारे आणि रस्ते आहेत. हा संपूर्ण परिसर राजवटीच्या लाल दगडांच्या भिती व विशाल दरवाज्यांनी बांधलेले आहे.

संसद भवनामधील १४४ स्तंभ असलेले ओपन वारंभा आहे. संसद भवन हे पर्यटन स्थळ नाही पण शहरातील इतर पर्यटन स्थळापेक्षा तो कमी आकर्षक नाही. महत्त्वाचे म्हणजे सार्वजनिक गॅलरीपर्यंत म्हणजेच आतमध्ये पोहचण्यासाठी आपल्याला चार सिक्युरिटी गेट्स पार करावे लागते तसेच सोबत काही वस्तू ठेवण्याची परवानगी नाही. सांसदीय संग्राहलयात येथे असलेल्या वस्तूचे तसेच साहित्य पहावयास मिळाले.

संसद भवन ही भारतीय संसदेची इमारत आहे. १९२१-१९२७ साली ब्रिटिश वास्तुकार 'हर्बर्ट बेकर यांनी या वर्तुळाकार इमारतीची रचना केली. इमारतीच्या बाह्य वर्तुळाकार मजल्यास २५७ ग्रेनाइट स्तंभाचा आधार आहे. संसद भवनाचा व्यास का ५६० फूट असून त्याचा वर्तुळाकार (घेरा) हा ५०० मी. आहे. संसद भवन सुमारे सहा एकर क्षेत्रात पसरलेले आहे. इमारतीमध्ये एकूण मुख्य १२ दरवाजे आहेत. त्यापैकी पाच दरवाजे पॅन्हेलीयनमध्ये आहेत. पहिल्या मजल्यावर खुल्या वऱ्हांड्यामध्ये हलक्या पिवळ्या रंगाचे १४४ आकर्षक असे खांब एका रांगेत उभारले आहेत. त्यांची उंची सुमारे २० फूट आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची प्रतिमा ही संसद भवनासमोर उभारलेली असून ती कास्य या धातूची आहे. या प्रतिमेची उंची १५ फूट असून ती तेवढ्याच उंचीच्या एका चौथऱ्यावर आहे व त्याचा उजवा पाय थोडा सरकून ठेवण्यात आला आहे. बाबासाहेबांच्या डाव्या बाजूच्या हातात भारताचे संविधान धरले आहे. त्यांचा उजवा हात पूर्णपणे वर उचललेला असून तर्जनी संसद भवनाकडे रोखलेली आहे.

बाबासाहेबांची ही प्रतिमा साकारणारे बी. व्ही. वाघ असून २ एप्रिल १९६७ रोजी भारताचे तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांच्या हस्ते त्यांचे अनावरण झाले.

Coordinates :-२८.६१७१८९N ७७.२०८०८४E

९) Parliament Museum :-

"Story of Indian Democratic Heritage"

पार्लियामेंट म्युजिअमची रचना ही Parliament Library Building मध्ये Hall No. G-११८ मध्ये झाली. त्याचे उद्घाटन Dr.A.P.J. Abdul Kalam यांनी १४ ऑगस्ट २००६ मध्ये केले आणि हे म्युजिअम सामान्य जनतेसाठी ५ सप्टेंबर २००६ मध्ये उघडण्यात आले. म्युजिअमची वेळ सकाळी ११ ते सायंकाळी ५ बाजेपर्यंत आहे.

Coordinates:-२८.६१८६५६°N ७७.२०७१७२E

संसद भवन

१०) लोटस मंदिर :-

या मंदिराचे उद्घाटन 24 डिसेंबर 1949 रोजी करण्यात आले होते , परंतु सर्वसामान्यांसाठी हे मंदिर 1 जानेवारी 1949 रोजी उघडण्यात आले .उघडले होते कमळासारख्या आकारामुळे त्याला कमळ मंदिर किंवा कमळ मंदिराच्या नावाने संबोधले जाते. बहई उपासना मंदिर अशा मंदिरांपैकी एक आहे ज्याने वैभव , शांतता आणि नितांत वातावरण प्रबोधन केले आहे , जे कोणत्याही भाविकांना आध्यात्मिक उत्तेजन देण्यासाठी आवश्यक आहे. उपासना मंदिर माध्यम प्रसिद्धी आणि ऑडिओ माध्यमांमधील अभ्यागतांना माहिती प्रदान करते. मंदिरात पर्यटकांचे लक्ष वेधण्यासाठी हजारो लोक मंदिरातून येथे

विलोभनीय कुरण, पांढऱ्या राक्षस इमारती, उंच घुमट असलेले प्रार्थना हॉल आणि पुतळे न केवळ प्रेक्षक म्हणूनच आकर्षित होतात, परंतु प्रार्थना, ध्यान, प्रार्थना करण्यासाठी आणि नियोजित वेळी प्रार्थना करतात. सहभागी होण्यासाठीही या प्रत्येक तासाला पाच मिनिटांसाठी ही विशेष प्रार्थना केली जाते.

उन्हाळ्यात, माहिती केंद्र सकाळी 9:30 वाजता उघडेल, जे संध्याकाळी 4: 30 वाजता बंद होते. हिवाळ्यात पहाटे दहा ते पाच अशी वेळ असते. एवढेच नाही तर लोक उपासना मंदिराच्या ग्रंथालयात बसून धर्मातील पुस्तके वाचून त्यांचे संशोधन करण्यासाठीही येतात. लोटस मंदिर किंवा लोटस मंदिर, भारत राजधानी दिल्लीचे प्लेस (कालकाजी मंदिर) जवळ बहाई अनुयायी (इराण भिन्न Dharm संस्थापक Bahā'ullāh) उपासना ठिकाण आहे. हे स्वतःच एक अद्वितीय मंदिर आहे.

येथे कोणतीही मूर्ती किंवा कोणत्याही प्रकारचे धार्मिक विधी केले जात नाही, याउलट, विविध धर्मांशी संबंधित विविध पवित्र लेखन येथे वाचले जाते. भारतातील लोकांसाठी, कमळांचे फूल पवित्रता आणि शांती यांचे प्रतीक आहे, तसेच भगवंताच्या अवतरणाचे चिन्ह आहे. या फुलांचा चिखलफुलणारा असूनही, तो आपल्याला शुद्ध आणि शुद्ध राहण्यास शिकवते आणि धार्मिक स्पर्धा आणि भौतिक पूर्वग्रहांमध्ये राहून एखादा सर्वात अलिप्त व्यक्ती कसा बनू शकतो हे देखील हे सूचित करते. कमळ मंदिरात दररोज सुमारे आठ ते दहा हजार

पर्यटक भारत व परदेशातून येतात. प्रार्थना आणि ध्यान करण्यासाठी येथील प्रसन्न वातावरण उपयुक्त आहे.

लोटस मंदिर

११) युध्द स्मारक मेहराब (इंडिया गेट) :-

युध्द स्मारक मेहराब ज्याला सर्वसामान्य जनता इंडिया गेट या नावाने ओळखले. राजपथाच्या पूर्वीसिमेवर स्थित आहे. हे स्मारक त्या भारतीय सैनिकांच्या स्मृति प्रित्यर्थ बनविले गेले आहे. जे की १९१४-१९१८ च्या दरम्यान झालेल्या युध्दात शहीद झाले होते. या युध्दात शहीद झालेल्या १३,५१६ जवानांचे नाव यावर कोरलेले आहे. याचा आधारशीला १९२१ मध्ये डूयक ऑफ कन्नाट एच.आर.एच. कारा ठेवली होती. आणि लेडी इरविन द्वारा याचे उद्घाटन केले गेले होते.

४२ मीटर उंची असलेल्या या स्मारकाला ल्युटन्स यांनी डिजाईन केले होते. १९७१ मध्ये येथे अमर जवान ज्योति प्रज्वलित केली होती. जी लगातर जळत राहते. रात्री लावले जाणारे प्लड लाईटामुळे हया स्मारकाचे दृष्य अद्भुत होते. त्याच बरोबर जवळच रंगीत लाईटामुळे सजविलेला फवारा दर्शनीय आहे.

इंडिया गेट हे प्रथम विश्वशुद्धाच्या मृत्यूनंतर नवी दिल्लीतील एक युद्ध स्मारक आहे. इंडिया गेट बनवायला पूर्ण दहा वर्षे लागले होते. या ठिकाणी अनेक पर्यटक येऊन भेट देतात. हे ठिकाण रात्रीला अधिक प्रकाशमयीन दिसते. येथे घडलेला इतिहास म्हणजे सैनिकांचे स्मारक होय.

युध्द स्मारक मेहराब (इंडिया गेट)

प्रकरण-४ थे

अमृतसर एक दृष्टीक्षेप

प्रस्तावना :-

भारताच्या पंजाब या राज्यातील एक शहर आहे. अमृतसर पंजाबमधील सर्वात महत्त्वाचे आणि पवित्र शहर मानले जाते. स्वर्ण मंदिर हे अमृतसरचे हृदय मानले जाते. अमृतसरचा इतिहास गौरवशाली आहे. आपल्या संस्कृती आणि लढायांसाठी हे खूप प्रसिद्ध आहे. अमृतसर पंजाबचे सर्वात महत्त्वाचे आणि पवित्र शहर मानले जाते. कारण शिखमधील सर्वात मोठे गुरुद्वारा स्वरूप मंदिर अमृतसरमध्ये आहे.

ताजमहलनंतर बहुतेक पर्यटक अमृतसरच्या सुवर्ण मंदिरास भेट देतात. अमृतसर येथे अनेक पर्यटनस्थळे आहेत.

अमृतसर सुमारे साडे चारशे वर्षांपासून अस्तित्वात आहे. पंजाब प्रदेशातील सर्वात मोठ्या शहरांपैकी एक असलेल्या अमृतसरची स्थापना शीख धर्मगुरू रामदास यांनी १५७४ साली केली. १५८५ साली गुरू अर्जुनदेवांनी येथे 'हरमंदिर साहेब' (सुवर्णमंदिर) हा गुरूद्वारा बांधण्याची संकल्पना रचली व १६०४ साली हा गुरूद्वारा बांधून पूर्ण झाला. १७ व्या व १८ व्या शतकात अमृतसरमध्ये अनेक संरक्षक भिती बांधल्या गेल्या.

भारत ब्रिटिश राजवटीखाली असताना १३ एप्रिल १९१९ साली अमृतसरच्या जालियनवाला बाग येथे एक संहारक हत्याकांड घडले. ब्रिटिशांच्या धोरणांचा विरोध करण्यासाठी जालियनवाला बाग येथे भरलेल्या एका निःशस्त्र शांतता सभेवर तत्कालीन ब्रिटिश ब्रिगेडियर 'जनरल रेजिनाल्ड डायर' यांच्या हुकुमेवरून त्यांच्या सैनिकांनी कोणतीही सूचना न देता अफाट गोळीबार केला. या गोळीबारामध्ये लहानमुले, वयस्कर, महिला सहित ३०० निदोष लोकांचा जीव गेला आणि १००० हून अधिक जखमी झालेत.

ऑगस्ट १९४७ मध्ये स्वातंत्र्यावेळी भारताची फाळणी केली गेली व अमृतसर व लाहोर ही समान संस्कृती असलेली दोन जवळची शहरे वेगळी झाली. यादरम्यान लाहोर आणि अमृतसर शहरामध्ये भयंकर दंगली झाल्या. त्यामध्ये अनेक निदोष कुटुंब बेघर झाले व मृत्यूमुखी पडले. या भयंकर घटनेची उजळणी आपल्याला पार्टिशन म्युजिअममध्ये पहायला मिळेल.

१९८० च्या दशकातील खलिस्तान चळवळीचे अमृतसर प्रमुख केंद्र होते. जून १९८४ मध्ये सुवर्णमंदिर परिसरामध्ये लपून बसलेला प्रमुख खलिस्तानी अतिरेको, 'जरनैल सिंग भिंद्रनवाले व त्याचे सहकार्यांना हुसकावून लावण्यासाठी तत्कालीन भारतीय पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांच्या आदेशावरून ऑपरेशन ब्लू स्टार ह्या लष्करी कारवाही करून मंदिर परिसराचा गैरवापर करणाऱ्या सर्व अतिरेक्यांना ठार मारले. शिखांच्या पवित्र तिर्थस्थानावर (सुवर्ण मंदिर) लष्कर आत शिरल्याबदल शिव समुदायातील लोकांमध्ये असंतोष पसरला ज्याची परिणीतील २ ऑक्टोबर १९८४ इंदिरा गांधीच्या हत्येमध्ये झाली.

४.१ स्थान व विस्तार :-

अमृतसर हे शहर धार्मिक स्थळ माणून ओळखले जाते. येथील सुवर्ण मंदिर, जालीयनवाला बाग व पाटशियन म्युझियम तसेच वाघा बॉर्डर प्रसिद्ध आहे. हे भारताच्या पश्चिमेकडे स्थित आहे. येथून पाकिस्तान केवळ कि.मी.पूर आहे. अमृतसर जाण्यासाठी ऑक्टोबर ते मार्च.

लोकसंख्या : ३६९५०००

क्षेत्रफळ : २१८ मी. (७१८) की.)

अमृतसर शहर पंजाबच्या वायव्य भागात भारत-पाकिस्तान सीमेजवळ बसले असून येथून वाघा सीमा केवळ २५ किलोमीटर आहे.

४.२ भौगोलिक रचना :-

हवामान

राज्याचे हवामान खंडीय स्वरूपाचे असून अमृतसरचे वार्षिक सरासरी तापमान २३.१° आहे. उन्हाळ्यात ३४.५° व हिवाळ्यात ११.८° से. असते. उन्हाळ्यात दुपारी तापमान ४१° से. पर्यंत वाढते. ऑक्टोबरपासून तापमान कमी होत असून फेब्रुवारी पर्यंत २०° से. पेक्षा कमी असते. जानेवारीमध्ये ११.८° ते १४.२° से. च्या दरम्यान आढळते. संपूर्ण राज्यात उन्हाळ्यात आणि हिवाळ्यात तापमान जवळजवळ सारखेच असते.

पंजाबमध्ये आग्नेय मान्सून अथवा बंगालवरून येणाऱ्या मान्सून शाखेमुळे जुलै-सप्टेंबर या काळात पाऊस पडतो. तर जानेवारी-फेब्रुवारी या काळात पश्चिमेकडून येणाऱ्या आवर्तापासूनही अल्पवृष्टी होते. ईशान्येकडील उच्च प्रदेशात वार्षिक सरासरी ७५ से.मी. पर्यंत पडतो. तो नेऋत्येस ३० से.मी. पर्यंत कमी होतो. एप्रिल ते जून कडक उन्हाळा, जुलै ते सप्टेंबर पावसाळा असे हवामान आढळते.

४.३ पर्यटन स्थळे :-

१) सुवर्ण मंदिर महत्त्व :-

सुवर्ण मंदिराला हरमंदिर साहिब किंवा दरबार साहिबही म्हटले जाते. त्याच्या सुंदर परिसरात आणि सुवर्ण प्लेटमुळे त्याला सोनेरी मंदिर म्हटले जाते. या ठिकाणी पर्यटक मोठ्या प्रमाणात येतात. अमृतसर येथे अनेक पर्यटन स्थळे आहेत. पण सुवर्ण मंदिर हे एक महत्त्वपूर्ण धार्मिक स्थळ आहे. अमृतसर मधील संस्कृती, परंपरा, राहणीमान महत्त्वपूर्ण आहे.

सुवर्ण मंदिराची पवित्र टाकी मानली जाते आणि शिख लोक मंदिराच्या भेटीसाठी आणि मंदिराच्या टाक्याकडे पवित्र स्नान करण्यासाठी प्रयत्न करतात. असे मानले जाते की, या पवित्र पाण्यातील एकच स्थान योगरित्या आत्मा शुद्ध करतो. जाती, लिंग, वंश आणि धर्माकडे दुर्लक्ष करून समाजाच्या विविध विभागातील लोक येतात आणि सर्वधर्मांचे पुजन करतात. स्वर्ण मंदिर शांतता, भव्यता आणि शक्तीचे प्रतीक आहे. हे संपूर्ण जगभरातील शिख लोकांसाठी मुख्य तीर्थक्षेत्र आणि अध्यात्मिक केंद्र आहे.

सुवर्ण मंदिर

२) जालियनवाला बाग :-

जालियनवाला बाग हे ऐतिहासिक ठिकाण असून अनेक पर्यटक याठिकाणी पर्यटनासाठी येतात. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचा सर्वात मोठा नरसंहार होता. अमृतसर अनेक त्रासदाय आणि वेदनादायक घटनांचा साक्षीदार आहे.

३) संग्रहालय :-

पॉर्टिशान म्युजियम या ठिकाणी अनेक पर्यटक येतात. या संग्रहालात ऐतिहासिक घटनेचे पुरावे आहेत. या ठिकाणी नरसंहाराचे साहित्य व विहिर आहे. हे ठिकाण अतिशय वेदनादायक आहे. इतिहासची साहित्य या ठिकाणी आढळते.

४) वाघा बॉर्डर:-

वाघा बॉर्डर हे एक असे ठिकाण आहे की, जेथे भारत, पाकिस्तान समोरासमोर आहे. या ठिकाणी पर्यटक मोठ्या प्रमाणात येतात. येथे भारत-पाकिस्तानची आंतरराष्ट्रीय सीमा आहे.

वाघा बॉर्डर हे उत्साहपूर्वक स्थान आहे. जेथे भारतीय रहिवाशी तसेच परकीय देशातील लोक तेथील परेड बघायला येतात. या ठिकाणी गेल्यास देशाबद्दलचे प्रेमभावना, उत्साह वाढतो. तसेच तेथील ठिकाण ऐतिहासिक विविध, धार्मिक आणि सांस्कृतिक माहिती मिळते. वाघा बॉर्डरवर गेल्यानंतर प्रत्यक्ष परिस्थितीची जाणीव होते.

५) अटारी-वाघा सीमा :-

अटारी-वाघा बॉर्डर ही भारत आणि पाकिस्तान या दोन देशांमध्ये सिमा आखणारी पंजाबकडील महत्त्वाची सीमा. अटारी हे पंजाबमधील भारताच्या सिमेवर असलेले शेवटचे गाव आणि वाघा हे पाकिस्तानच्या सिमेमधील असलेले पहिले गाव, म्हणून या सीमेला अटारी-वाघा बॉर्डर असे म्हटले जाते. येथून लाहोर अवघे ५ किमी अंतरावर आहे. बॉर्डर ही एक सैन्याची चौकी आहे. अटारी-वाघा बॉर्डर ही भारत-पाकिस्तानच्या सीमारेषेवरील एकमात्र रोड असलेली चौकी आहे. बॉर्डरच्या प्रवेशद्वाराला सुवर्ण जयंती गेट म्हणतात.

६) बीएसएफ ची स्थापना :-

९ एप्रिल १९६५ ला सुमारे ३ वाजता सकाळी पाकिस्तानने कच्छा मध्ये रण येथे स्थित दोन चौकीवर हमला केला. त्यावेळी सीमेच्या रक्षणाची जबाबदारी ही सीआरपीएफ आणि

गुजरात राज्य पोलीस यांच्यावर होती. १५ तास चालणाऱ्या या युद्धात सीआरपीएफ व गुजरात राज्य पोलीस यांनी दुश्मनांना चोख उत्तर दिले. दुश्मनांचे ४ सैनिक मारल्या गेले. नुकसान तर भारताचे पण झाले परंतु फार कमी प्रमाणात. त्यानंतर सीमेच्या सुरक्षेसाठी एक समर्पित सैन्यबलाची गरज भासू लागली तेव्हा १ डिसेंबर १९६५ ला सीमा सुरक्षाबल इंग्लिश मध्ये (बॉर्डर सिक््योरिटी फोर्स) (बीएसएफ) ची स्थापना झाली.

७) समारोह :-

समारोहाची सुरुवात १९५९ झाली. देशातील एका प्रसिद्ध वृत्तपत्राने ६२ व्या प्रजासत्ताक दिनानिमित्त दिलेल्या लेखानुसार, भारतीय सीमा सुरक्षा बल (बीएसएफ) आणि पाकिस्तानी रेंजर्स यांच्यामध्ये एक करार झाला होता. यामध्ये दररोज सायंकाळी अमृतसरजवळील अटारी-वाघा बॉर्डर होणाऱ्या परेड "बीटिंग द रिट्रीट" मध्ये दोन्ही देशातर्फे एकमेकांना सद्भावनापूर्वक प्रदर्शन करण्यात येईल.

अशारीतीने रिट्रीट सेरेमनीच्या प्रथेला सुरुवात झाली आणि आजवर अखंड एकही दिवस न चुकता हा सोहळा रोज पार पाडला जातो. हे विशेष जेव्हा ही प्रथा सुरू झाली तेव्हा दोन्ही बाजूच्या लष्कराने एकमेकांना मानवंदना देणे आणि शुभेच्छा देणे त्या मागचा हा खरा उद्देश होता. परंतु काही वर्षांनंतर त्या मागचा हा खरा उद्देश लोप पाऊन देशाचे सैनिक आपल्या हालचालीवरून एकमेकांना आव्हान देऊ लागले.

सोहळ्यात उपस्थित दोन्ही देशांकडील नागरिक देखील दुसऱ्या देशातील नागरिकांना घोषणामार्फत चेतावणी देऊ लागले. आंतरराष्ट्रीय सीमेवर अशा प्रकारचे वर्तन हे अशोभनीय आहे आणि प्रसंगी हिंसेचे वातावरण निर्माण होण्याचीही शक्यता होती. हा धोका ओळखून २०१० मध्ये पाकिस्तानी रेंजर्सचे मेजर जनरल "याकुब अली खान" आणि बीएसफचे डिरेक्टर जनरल "रमण श्रीवास्तव" यांनी सैनिकांच्या रागीट हालचाली सोहळ्यामधून हटवण्याचा निर्णय घेतला.

८) पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी

पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी, भारत मध्ये सर्वात मोठा विज्ञान वसाहती पैकी एक आहे. या विज्ञान शहराचे नाव भारताचे माजी पंतप्रधान इंद्रकुमार गुजराल यांच्या आईच्या नावावर आहे. भारतीय राज्यात पंजाब च्या Kapurthala जिल्हा मध्ये Jalandhar- Kapurthala मार्ग वर स्थित आहे आणि सायन्स सिटी भारतात दुसऱ्या क्रमांकाचा विज्ञान शहर आहे. या विज्ञान शहराचे मुख्य उद्दीष्ट म्हणजे मनोरंजन व करमणुकीसह शिक्षण देणे. हे शहर सर्व वयोगटातील लोकांना शिकण्याचा आनंद घेण्यासाठी संग्रहालयात जाण्यासाठी आकर्षित करते.

पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी ही कुतूहल आणि शिक्षणाचे लोकप्रिय मिश्रण आहे. जालंधरमधील पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी २ एकर क्षेत्रात बांधली गेली आहे. पुष्पा गुजराल सायन्स सिटी हा उत्तर भारतातील आपल्या प्रकारचा सर्वात मोठा प्रकल्प आहे. इथल्या प्रमुख

आकर्षणांमध्ये १८ फूट उंच डायनासोर आणि जीएसएलव्ही क्षेपणास्त्र मॉडेलचा समावेश आहे. २६ लाख फरशा बनलेला एक प्रचंड ग्लोबही संग्रहालयात आहे. मुलांचे पार्क देखील आहे ज्यात विविध स्विंगज , राइडर्स, ट्रामपोलिन इ. मुलांना आकर्षित करतात. याशिवाय येथे एक कृत्रिम तलाव देखील आहे ज्यात पर्यटक बोटिंगचा आनंद घेऊ शकतात.

९) इतिहास

माजी पंतप्रधान इंद्रकुमार गुजराल यांनी १ October ऑक्टोबर १९९७ रोजी सायन्स सिटीची पायाभरणी केली. १९ मार्च २००५ रोजी पंजाबचे राज्यपाल महामहिम लेफ्टनंट जनरल (सेवानिवृत्त) एस एफ रोड्रिग्स यांनी विज्ञान सिटीच्या पहिल्या टप्प्याचे उद्घाटन केले. पहिल्या टप्प्यातील मोठ्या आकर्षणांमध्ये स्पेस थिएटर, लेसर थिएटर, श्रीडी थिएटर, फ्लाइंग सिम्युलेटर आणि विज्ञान संबंधित मजेदार प्रदर्शन समाविष्ट होते.

सायन्स सिटी प्रकल्पाची एकूण किंमत १०० कोटी रुपये आहे. भारत सरकार आणि राज्य सरकार यांचा एक संयुक्त प्रकल्प आहे. भांडवली खर्च (इमारती व प्रदर्शन) यासाठी भारत सरकारने ७०० कोटी रुपयांचे योगदान दिले आहे , तर पंजाब सरकारने जमीन व इतर पायाभूत सुविधांच्या स्वरूपात कोटींची तरतूद केली आहे.

प्रकरण-५ वे

राजस्थान एक दृष्टीक्षेप

५.१ स्थान विस्तार :-

राजस्थानचे क्षेत्रफळ	:	३,४२,२३९ चौ.किमी.
स्थान विस्तार	:	अक्षांश विस्तार २३°३' उत्तर ते ३०°१२' उत्तर रेखांश विस्तार ६९°३०' पूर्व ते ७८°१२' पूर्व
आकार	:	राजस्थान उत्तर दक्षिण लांबी ८२० कि.मी. भूसिमा ५.९३०कि.मी. पाकिस्तानशी लागलेली आंतरराष्ट्रीय सीमा १०७० कि.मी.
सीमांतरराज्य	:	उत्तर पश्चिम सीमा पाकिस्तानला मिळाली आहे. उत्तरेकडे पंजाब, पूर्वोत्तर व पूर्वेकडे हरियाणा आणि उत्तर प्रदेश आग्नेयकडे मध्य प्रदेश दक्षिणेकडे गुजरात या राज्याचा क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने भारतात प्रथम क्रमांक लागतो
राजधानी	:	जयपूर

सर्वात थंड हवेची ठिकाण	:	माऊंट आबु
सर्वात उष्ण हवेचे ठिकाण	:	बिकानेर
सर्वात उंच शिखर	:	गुरुशिखर (१७२७ मी.) अरवली पर्वत
मुख्य भाषा	:	हिंदी व राजस्थानी
विभाग	:	७
जिल्हे	:	३२
तालुक्ये	:	२११

५.२ जयपूर ची भौगोलिक माहिती :-

जयपूर ही राजस्थानची राजधानी आहे.

क्षेत्रफळ : ६४.७५ चौ.कि.मी.

समुद्र सपाटीपासून उंची : ४३१ मी.

तापमान : उन्हाळाचे कमाल तापमान ४५ डि.से.

उन्हाळाचे किमान तापमान २५.८ डि.से.

हिवाळाचे कमाल तापमान २२ डि.से.

हिवाळाचे किमान तापमान ८.३ डि.से.

पर्जन्य : ६४ से.मी.

५.३ जयपूर दृष्टीक्षेप :-

पिंकसिटी या नावाने विश्वभरात प्रसिध्द असलेल्या राजस्थान राज्याची राजधानी जयपूर शहर गुलाबी रंगात रंगलेला आहे. जो राजपूर संस्कृती मेहमान नवाजीचा प्रतीक आहे. महाराजा सवाई जयसिंह द्वितीय याच्या द्वारा १७२७ मध्ये जयपूर शहराची स्थापना केली होती. हे शहर आपल्यातच असाधारण सामंजस्य व वास्तुशिल्पीय गौरव व्यक्त करतो. येथील महल बजर (खाली) पहाडावर उभे किल्ले, बाजार, आणि रुंद मार्ग यात पिंकसिटीची आत्मा

विराजमान आहे. जी संपूर्ण शहर व्याप्त करते. जयपूर शहर आपल्या वेळेचा एकमात्र सुनियोजित शहर आहे. जो चारी बाजूनी परकोटानी घेरलेला आहे.

१८६३ मध्ये राजकुमार अलबर्ट यांच्या स्वागता हेतू हे शहर गुलाबी रंगात रंगलेले होते. तेव्हापासून हा रंग या शहराची ओळख बनलेला आहे. जयपूर आज पण आपल्या गौरवपूर्ण इतिहास व संस्कृतीला जपून ठेवले आहे. जो आतापर्यंत येथील प्रत्येक कोप-यात वसलेला आहे.

५.४ पर्यटन स्थळे :-

१) सिटी पॅलेस :-

जयपूर या शहराच्या हृदयात वसलेला एक उत्कृष्ट महल आहे. जुन्या शहराचा जवळपास १/७ क्षेत्रफळात हा पॅलेस वसलेला आहे. या पॅलेस निर्मिती १७२९-१७३२ मध्ये सवाई जयसिंह यानी केली आणि काळानुसार त्याच्या वंशजांनी यात नवीन इमारत जोडली. या पॅलेसच्या पूर्व भागात राजा-महाराजांचे निवास स्थान होते. तर आता तेथे संग्रहालयामध्ये हस्ततरं केले आहे. हा पॅलेस राजस्थानी व मुगल शैलीयांचे मिश्रण आहे येथे पांच्या करडया संगमरवर स्तंभावर नक्षीदार मेहदाबला सोने व रंगीत दगडाची फलाची आकृतीमध्ये अलंकृत आहे. येथील स्थित संग्रहालयात राजस्थानी पोशाखासोबत राजपूताच्या हथियाराचे पण अवलोकन होते. येथे अनेक आकाराची निवडलेली मुठ असलेली तलवारे आहे. ज्यावर मिनाकामाचे जडाऊ काम केले आहे आणि ते जवाहराणी अलंकृत आहे. महलात स्थित

कलादृश्यामध्ये लघुचित्र, कालीन शाही साजोसामान आणि अरबी, फारशी, लेटीन व संस्कृतमधील दुर्लभ खगोल विज्ञानाच्या रचनेचा उत्कृष्ट संग्रह प्रदर्शित केले आहे. जे सवाई जयसिंह द्वितीय यांनी विस्तृत रूपात खगोल विज्ञानाचे अध्ययन करण्यासाठी मिळविलेले होते.

२) हवा महल :-

हवा महलाची निर्मिती सवाई प्रताप सिंह यांनी इ.स.१७९९ मध्ये केली होती. जुन्या शहराच्या गल्लीमध्ये ही पाच मजली इमारत गुलाबी रंगात अर्थ अष्ट भुजाकार आणि परितकृत छतेदार बल्लुए दगडाच्या खिडकीने सुसज्जीत आहे. या इमारतीत ९५३१ दारे व १५२ खिडकी आहे. राजघरण्यातील स्त्रिया शहरातील दैनंदिन जीवन व जुलूस पाहू शकतील या उद्देशाने या महलाची निर्मिती केली होती. परंतू वर्तमान काळात हवामहल जयपूरचे मुख्य प्रमाण चिन्ह आहे. आणि येथे एक संग्रहालय निर्माण केले गेले आहे. जेथे प्राचीन काळातील चित्र, मुर्ती, सिक्के आणि शस्त्र पाहायला मिळते.

३) बिरला मंदीर :-

बिरला मंदीर 'गुलाबी' शहरातील मुख्य आकर्षण असून लॉर्ड विष्णू व गॉडेस लक्ष्मी यांना अर्पित केलेले आहे. मंदीर हे मोती हंगरी किल्ल्यांच्या पायथ्याशी स्थित असून ती बिरला नावाच्या नावलोकिक पावलेल्या कुटुंबियांनी बांधलेली आहे. बिरला कुटुंबियांनी परदेशातही पुष्कळ मंदीरे बांधलेली आहे. बिरला मंदीर उभे आहे ती भूमी बिरला कुटुंबियांना महाराजांकडून मिळालेली आहे.

बिरला मंदीराचे बांधकाम १९८८ ला पूर्ण झाले आज ते मंदीर निधर्माचे प्रतिबिंब असून त्याचसोबत त्याचे तीन स्तंभ धर्माचे विविध दृष्टीकोण दर्शविते. ज्ञानी व इंग्रजीमध्ये बोलणारे मार्गदर्शक पर्यटकांना मंदिराचा कलाकृतीचे विविध पैलू त्याचप्रमाणे हिंदूवादाची माहिती देण्यात उपलब्ध आहे.

बिरला मंदीर हे एक पवित्र स्थळ आहे ही जागा नेहमीच भक्तांनी गर्दीलेली असते. इतर दिवसांमध्ये मंदीरात गर्दी कमी असली तरी विविध उत्सवांच्या दिवसांमध्ये भक्तांच्या त्याचप्रमाणे पर्यटकांच्या गर्दीत दुपटीने वाढ होते.

बिरला मंदीराचे बांधकाम पांढऱ्या रंगाच्या संगमवरी दंगडांची असून हिंदूच्या कार्याच आदरणीय स्थळ आहे. मंदीराच्या बाहेर पारमिक कथेचे आशय असलेले अनेक प्रकारचे कोरीव काम आहे. त्याचप्रमाणे मंदीरावर्ती असलेल्या संतांची चित्रे सूद्धा पर्यटकांची लक्ष

वेधून घेते. सॉक्रेटिस ग्रिस्ती व त्याचप्रमाणे बुद्धाची चित्रांची सौंदर्य राज्यसंस्था निधर्मी असल्याचे मत स्पष्ट करते. येथे असलेली लक्ष्मी नारायनाची प्रतिकृती संगमरवरी दगडावर कोरली आहे.

मंदीराच्या जवळ छोटेसे संग्रहालय आहे. ते संग्रहालय दररोज आठ ते बारा घंटे उघडे असते. हे संग्रहालय बघण्यास कुठल्याही प्रकारची फी नाही.

४) जंतर मंतर (जयपूर) :-

भारताची छोटी काशी आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर देशाचे पॅरिस म्हणून ओळखल्या जाणारे गुलाबी शहर 'जयपूर' पर्यटनाच्या दृष्टीने जयपूर जगाच्या नकाशावर एक वैशिष्ट्ये पूर्ण असे स्थान आहे. या मनमोहक अश्या शहरामध्ये खुप काही आहे. कि जे पर्यटक पाहतात समजतात व आपल्या स्मृतीत ठेवून आपल्या सोबत घेवून जातात.

अश्याच प्रकारचे येथील जंतर मंतर ही दगडाची प्राचीन वेधशाळा आहे. ही महाराजा सवाई जयसिंह ने १७२४ मध्ये दिल्ली येथे बनवल्या त्याच्या दहा वर्षांनंतर जयपूर येथे बनवल्या गेली या वेधशाळे मध्ये ते ज्योतिषी यंत्राद्वारे वेळेची माहिती. सूर्योदय, सुर्यास्त आणि नक्षत्रांची माहिती मिळवत असे हि माहिती मिळवण्याचे उपकरण आज ही तेथे अस्तीत्वात आहे. या वेधशाळेमध्ये असलेल्या यंत्रापैकी बृहतसम्राट यंत्र, जय प्रकाश यंत्र, रामयंत्र, कपालीयंत्र, नाडी वलय यंत्र. छोटा यंत्र ही मुख्य यंत्रे आहेत. यापैकी रामयंत्र आणि सम्राट यंत्र हे विशेष आहे.

रामयंत्र आणि सम्राट यंत्र हे विशेष आहे. रामयंत्राचा उपयोग उंची मोजण्यासाठी केला जातो. सम्राटमट यंत्र याचा उपयोग सुर्याची गती मोजण्यासाठी होतो. हे सर्व यंत्रे वैज्ञानिक रूपाने तयार केलेली आहे. हि वेधशाळा प्राचिन भारताच्या वैज्ञानिक प्रगतिचे प्रतिक आहे. ह्या यंत्राना आता युनेस्कोच्या वर्ल्ड हेरिटेज लिस्ट मध्ये समाविष्ट केले आहे. 'राजा जयसिंह' ने अश्याच प्रकारच्या वेधशाळा उज्जेन, मथुरा, वाराणसी येथेही बनवल्या आहे. त्यामध्ये जयपूर येथील ही वेधशाळा जगातील सर्वात मोठी वेधशाळा आहे.

५) आमेर किल्ला :-

जयपूर शहराच्या उगमापूर्वी, सहाव्या शतकापासून आमेर किल्ला कच्छवाहाजची राजधानी होती. खरे पाहता याचे पूर्वीचे नाव 'आमेशीकशवाळी' असे होते. ते त्याला 'शिवा' राजावरून पडले. कालांतराने त्याचे 'आमेनर' झाले आणि सर्वात शेवटी अपभ्रंश होवून 'आमेर' असे नामकरण झाले.

हा पराक्रमी किल्ला जयपूर दिल्ली ८ क्रमांकाच्या राष्ट्रीय महामार्गावर जयपूर शहरापासून ११ कि.मी. अंतरावर असलेल्या 'क्रेणी' टेकड्यांवर उभा आहे. 'सिरेन मावता' किल्ला तलाव किल्ल्याच्या पायथ्याशी असून तो या किल्ल्याचे सौंदर्य आहे व तो मिर्झा राजा जयसिंगणे बांधला आहे. या तलावाच्या सभोवती 'दलाशमला बाग' आहे. हे गार्डन अशा

प्रकारचे संग्रहालय आहे जे मागील काळातील सांस्कृतीचे दर्शन घडविते. या किल्ल्याचे प्रवेशद्वार असलेला 'सूर्यास्तंभ' इलाशमका बागणे जोडलेला आहे.

आमेर हा किल्ला बाश्मल यांनी १८५८ मध्ये बांधला आणि त्याचा वारस राजा भनलिंगणे सुध्दा बांधला. किल्ल्याची इतर रचना देखील विविध राज्यांच्या सल्ल्यानूसार करण्यात आली. परंतु आज ती जिर्ण होत आहे. १६ व्या शतकापासून जयसिंगणे जो भव्य किल्ला बांधला तो व्यवस्थिरीत्या जतन करण्यात आलेला आहे. त्या राजाने त्या किल्ल्याची ठिकाणी योग्यरीतीने सजवले आहे. तेथील जिवन सभोवतालचा बगीचा, संगीत, नृत्य या प्रमाणे सर्व बाबी आनंददायी रीत्या निर्माण केले आहे.

दिवान-ए-आम च्या दक्षिणेकडे प्रवेशद्वार आहे. गणेश स्तंभ जो सुंदररीत्या कोरून त्यावर भगवान गणेशची मूर्ती आहे. आणि प्रवेशद्वारावर 'सूहाग मंदीर' आहे. त्या चेंनरच्य खिडक्या मार्बलने बनवलेल्या आहेत. ज्याचा उपयोग राजघरान्यातील स्त्रीया दिवान-इ-आम मध्ये चालणारे कामकाज फक्त असे अश्या प्रकारे या किल्ल्याचे वैभव आजही इतिहासाची साक्षची ज्योत जागवत आहे.

६) अल्बर्ट हॉल संग्रहालय :-

अल्बर्ट हॉल संग्रहालय (इंग्रजी : अल्बर्ट हॉल संग्रहालय) भारत च्या राजस्थान राज्यातील जयपूर जिल्ह्यात स्थित आहे संग्रहालय आहे. हे राजस्थानमधील सर्वात प्राचीन संग्रहालय आहे. हे संग्रहालय "राम निवास उद्यान" च्या बाहेरील सीटीच्या भिंतीच्या नवीन

प्रवेशद्वारासमोर आहे. ही इमारत "इंडो-अरबी शैली" मध्ये बांधली गेली आहे. हे सर सॅम्युअल स्विंटन जेकब यांनी डिझाइन केले होते आणि १८८७ मध्ये सार्वजनिक संग्रहालय म्हणून ते उघडले गेले.

इतिहास

महाराजा राम सिंह तो टाऊन हॉल पण ' Madosinh २' हे निर्णय घेतला आहे केले होते जयपूर एक कला च्या संग्रहालय बांधले पाहिजे आणि तो राम निवास गार्डन एक भाग असल्याचे मानले जाते. हे "गव्हर्नमेंट सेंट्रल म्युझियम" म्हणून देखील ओळखले जाते. या संग्रहालयात बरीच जुनी पेंटिंग्ज , क्रॅक , हत्तीची झुडपे , मौल्यवान दगड , धातू , शिल्पे आणि बरीच रंगीबेरंगी वस्तू आढळून आल्या आहेत.

नामकरण

६ फेब्रुवारी १८७६ रोजी येथे आलेल्या किंग एडवर्ड ७ या संग्रहालयाचे नाव होते.

७) जल महल :-

जल महल राजस्थान राजधानी जयपूर च्या Mansagar लेक केंद्रीय प्रसिद्ध ऐतिहासिक किल्ला स्थित आहे. अरावली टेकड्यांच्या गर्भाशयात वसलेल्या या राजवाड्याला तलावाच्या मध्यभागी असल्यामुळे 'आय बॉल' असेही म्हणतात. याला 'रोमॅंटिक पॅलेस' म्हणूनही ओळखले जात असे. जयसिंग यांनी बांधलेला हा राजवाडा दुहेरी आणि चौकोनी इमारत असून मध्ययुगीन महल आहेत ज्यात कमानी , बुर्जो , छत्री आणि स्टेप स्टेप जीन्स

आहेत. जलमहाल आता पक्षी अभयारण्य म्हणून विकसित होत आहे. इथल्या नर्सरीमध्ये १ लाखाहून अधिक झाडे आहेत, जिथे राजस्थानची सर्वात उंच झाडे आढळतात.

जल महालजवळील मानसागर धरण जयपूर-आमर रस्त्यावर, मानसागर तलावाच्या मध्यभागी वसलेला हा राजवाडा सवाई जयसिंग यांनी अश्विमेध यज्ञानंतर आपल्या राण्या व पंडितांनी आंगोळीसाठी बांधला होता. हा राजवाडा तयार होण्यापूर्वी जयसिंगने जयपूरच्या पाणीपुरवठ्यासाठी गर्भलिंग नदीवर धरणाची बांधणी करून मनसागर तलाव बांधला होता. हे १७९ मध्ये बांधले गेले . या बांधकामासाठी राजपूत स्टाईल बोटींची मदत घेण्यात आली. राजाने या राजवाड्याचा उपयोग आपल्या राणीबरोबर खास वेळ घालवण्यासाठी केला. त्यांनी शाही उत्सवांमध्येही याचा वापर केला.

प्रकरण-६ वे

निष्कर्ष

आम्ही दिलेल्या पर्यटन स्थळांच्या भेटी मधून आम्हाला सर्वात प्रथमतः अभ्यासक्रमात असलेल्या अभ्यासक्रमाची पूर्तता करता आली. तसेच विविध प्रकारची भौगोलिक , सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळे , प्रत्यक्ष दृष्टीक्षेपास आली आणि त्यांचे अतिशय सूक्ष्मरीत्या निरीक्षण करता आले. या सूक्ष्मनिरीक्षणातून प्रत्येक स्थळाचे भौगोलिक , धार्मिक व ऐतिहासिक पार्श्वभूमीचे महत्व जाणून घेता आले.

आमच्या भौगोलिक सहलीच्या माध्यमातून अनुभविक दृष्टीकोनाच्या आधारे आम्हाला उत्तर भारतातील पर्यटन स्थळांचे मनमोहक दर्शन आणि भौगोलिक अध्ययन करता आले.

उत्तर भारतातील आग्रा , फत्तेपूर शिक्री , हे स्थळ ऐतिहासिक दृष्टीने महत्वाचे असल्यामुळे व वाहतुकीची सुगमता मोठ्या प्रमाणात व चांगल्या स्थितीत जतन केलेल्या ऐतिहासिक वस्तू असल्यामुळे पर्यटकांची वर्दळ मोठ्या प्रमाणात आहे. शहरातील फत्तेपूर शिक्री येथील 'बुलंद दरवाजा' हा जगातील सर्वात उंच दरवाजा म्हणून ओळखला जातो. जगातील सात आश्चर्यांपैकी एक असलेले 'ताजमहल' अत्यंत रेखीव बांधकाम केलेले दिसून येते. या ठिकाणी जगातील विविध देशाचे पर्यटक भेट देतात. संपूर्ण

संगमरवरीदगडापासून या महलाची निर्मिती करण्यात आली असून यमुना नदीच्या अति प्रदुषणामुळे या महलाचामागील भाग पिवळा पडत असल्याचे दिसून येते.

भारताची राजधानी म्हणून दिल्ली शहराला खूप राजकीय महत्व आहे. तसेच हे शहर म्हणजे भारताच्या गौरवशाली इतिहासाचे साक्षीदार आहे. या शहरात मुघल काळातील वास्तू प्रसिद्ध आहे.दिल्लीमध्ये सर्व धर्माच्यालोकांनी आपल्या संस्कृती जोपासण्याचाप्रयत्न करत आहे. दिल्लीतील चांदणी चौकप्रसिद्ध बाजारपेठ आहे. दागिने , जरीच्या साड्या, मसाल्याचे पदार्थ, त्याचप्रमाणे कपडा विविध वस्तूंसाठी ही बाजारपेठ प्रसिद्ध आहे.दिल्लीतील एकंदरीत निरीक्षणावरून असे लक्षात येते की , हे खूप व्यस्तआणि प्रदूषित शहर आहे. त्याचबरोबर गुन्हेगारी, अपघात इ. साठी ओळखली जाते.

पंजाब राज्यातील अमृतसर येथील गुरुद्वाराच्यातील सेवा अचबित करणारी आहे. त्याचप्रमाणे येथील स्वच्छता ,शिस्तबद्धता आणि येथील संग्रहालयातील विविध चित्राच्या माध्यमातून राजारणजीतसिंग यांचे योगदान स्पष्ट करते. सुवर्णमंदिर हेशिख धर्मियांचे पवित्र स्थान असून जगातून लाखो पर्यटक दरवर्षी या ठिकाणास भेटदेतात.वर्णमंदिरात दिले जाणारे लंगर (जेवण) अत्यंत चविष्ट आणि शुद्ध आहे.हा प्रदेश अतिशय समृद्ध व संपन्न असल्याचे दिसून येते. या ठिकाणचे राहणीमान त्याचप्रमाणे भाषा अत्यंत अभ्यासपूर्ण असल्याचे दिसून आले.अमृतसर येथील पार्टिशन म्युजीयम भारत-पाकिस्तान फाळणीतील झालेल्याविध्वंसाची साक्ष देण्याचा प्रयत्न करताना दिसून येते.

पिंकसिटी या नावाने विश्वभरात प्रसिध्द असलेल्या राजस्थान राज्याचीराजधानी जयपूर शहर गुलाबी रंगात रंगलेला आहे. जो राजपूर संस्कृती महमाननवाजीचा प्रतीक आहे.हे शहर आपल्यातच असाधारण सामंजस्य ववास्तुशिल्पीय गौरव व्यक्त करतो. जयपूर शहर आपल्या वेळेचा एकमात्र सुनियोजीत शहर आहे. जो चारीबाजूनी परकोटानी घेरलेला आहे.सिटी पॅलेस जयपूर या शहराच्या हृदयात वसलेला एक उत्कृष्ट महल आहे.या पॅलेसच्या पूर्व भागात राजा-महाराजांचे निवास स्थान होते. तरआता तेथे संग्रहालयामध्ये हस्ततरं केले आहे.

पर्यटनामध्ये जो सौंदर्याचाअविष्कार दिसून येतो तो सर्वोच्च आनंद असतो. उत्तर भारतातील एकंदरीत जीवनमान लक्षात घेता, तेथील संस्कृती व राहणीमान हे कमी अधिक प्रमाणात वेगळ्या स्वरूपाची असल्याची जाणवते. एकंदरीत पा हता देशी व विदेशी पर्यटकांच्या माध्यमातून जे चलन प्राप्त होते , त्याच्या माध्यमातून भारतीय अर्थव्यवस्थेला चालना मिळत आहे.